
MAGYAR

ORVOSI

NYELV

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

Prof. dr. Gaál Csaba

SZERKESZTŐ

Makra Júlia

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, prof. dr. Grétsy László, prof. dr. Gyéresi Árpád, prof. dr. Horváth Attila, dr. Kapronczay Katalin,
prof. dr. Keszler Borbála, prof. dr. Kiefer Ferenc, prof. dr. Kiss Jenő, dr. Kovács Éva, dr. Kuna Ágnes,
prof. dr. Kupcsulik Péter, prof. dr. Lapis Károly, dr. Ludányi Zsófia, prof. dr. Palkovits Miklós, prof. dr. Prószéky Gábor,
prof. dr. Sótonyi Péter, prof. dr. Telegdy Gyula

*A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.*

A Magyar Orvosi Nyelv évente kétszer jelenik meg. Az érdeklődők a www.orvosinyelv.hu
honlapon találják; ingyen letölthetik.

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • **LAPTERV:** ifj. Megyeri Lajos / **TÖRDELŐSZERKESZTŐ:** Artvisione Bt.
NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Berényi Mihály, Blankó Miklós, Bősze Péter, Gaál Csaba, Kemény Gábor, Parti Gábor, Varga Csaba	58
-------------------------------------	---	----

TANULMÁNYOK

Kapronczay Katalin	■ A magyar nyelv művelése a XVIII. századi Erdélyben. Mátyus István és a magyar orvosi nyelv	62
Keszler Borbála	■ Miskóltzy Ferencz és a <i>Manuale chirurgicum</i> , <i>avagy chirurgiai uti-társ</i> (1742) nyelve	66
Kiss László	■ Bonctani tanvers a vérkeringésről 1790-ben. Pucz Antal (1767–1831) „nyelvnevelő” emlékezete	70
Nyáry Szabó László	■ Agyalapi ütérkör De ugyan kinek a köre? Szerzői nevek béklyójában	74
Varga Éva Katalin	■ Anatómiai nevek Apáczai <i>Magyar Encyclopaediájában</i>	78

MORZSÁK

Nyáry Szabó László	■ Laennec vagy Laënnec Kell-e az a kalandos kettőspont az „ë”-re? „Breton parton sújt majd az álom” [...] egy kivesző nyelv nyomain...	84
Szabó T. Attila	■ Az 1500-as évekbeli monyokról a 2019. évi MONy-ba.	87

SZÓCSISZOLÁS

Bősze Péter	■ Ez is, az is Hozzászólók: Berényi Mihály, Bitter István, Frecska Ede, Janka Zoltán, Nádasy György, Ozsváth Károly, Palkovits Miklós, Szakolczai-Sándor Norbert, Sándor Tamás, Tringer László	89
--------------------	--	----

KÉRDEZZ – FELELEK

Bősze Péter	■ Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány? Hozzászólók: Balázs Géza, Berényi Mihály, Gaál Csaba, Gyéresi Árpád, Kiss Jenő, Szabó T. Attila	103
--------------------	--	-----

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Lehet multimorbid a betegség?

A *Magyar Tudomány* 2019. októberi számában, Györfly Zsuzsanna jövőkutatóval foglalkozó érdekes cikkében ezt olvastam:

„Milyen készségekre van szüksége a jelen és a jövő e-orvosának? A betegekkel való megfelelő *kommunikáció* és *kapcsolat* kialakításának készsége, mivel egyre több krónikus, multimorbid betegséggel küzdő ember kerül az ellátórendszerbe.”

Megakadtam a *multimorbid betegség*en. Az idézett mondatban a krónikus és a multimorbid a betegség jelzője. A krónikus betegség fogalmát szinte mindenki ismeri, de mit jelenthet a multimorbid betegség? Magyar szótárakban nem fordul elő. A Google mindössze három olyan közleményt talált, amelyben benne van. Angol nyelvterületen a „multimorbid diseases” száma 554. Leszúkittem a keresést a „multimorbid” jelzőre. Legjobbnak a Wiktionary máshol is előforduló meghatározását véletem:

„Suffering from more than one chronic illness at the same time.”
(Egyidejűleg több mint egy krónikus betegségtől szenvedő.)

Vagyis a multimorbid jelző a krónikust már magában foglalja, a közlemény szerint a betegség saját maga beteg, méghozzá régóta, és egyidejűleg több idült betegség kínozza.

Nem hiszem, hogy a szerző erre gondolt. Nem a betegség beteg, hanem a beteg, a páciens. Ennek igazolására kibővített keresést folytattam, a találatok számát táblázatban foglaltam össze.

multimorbid betegség	3	multimorbid disease	935
multimorbid betegségek	6	multimorbid diseases	554
multimorbid megbetegedés	1	multimorbid morbidity	2
multimorbid megbetegedések	2	multimorbid morbidities	0
multimorbid beteg	149	multimorbid patient	9 370
multimorbid betegek	224	multimorbid patients	49 400

A számok mindkét nyelvterületen azt mutatják, hogy a többség szerint a betegek/páciensek lehetnek multimorbidok. Ennek alapján javaslom a „multimorbid betegség” kifejezés mellőzését, továbbá legyen a multimorbid melléknév magyar helyettese a sokbetegségű, a multimorbiditása pedig a sokbetegségűség.

Kemény Gábor

Hozzászólás Gaál Csaba cikkéhez

(Gondolatok a szakszavak helyesírásáról – többségnél az igazság?)

Magyar Orvosi Nyelv XIX. évf. 1. sz. 43–44.)

„[H]elyesírásunk a görög–latin szavak esetében meglehetősen következetlen” – állapítja meg a szerző, holott a kö-

vetkezletlenség nem a magyar helyesírásban, hanem az ő érvelésében van.

De lássuk a részleteket!

Szókratész nevében azért hosszú az *ó*, mert a név görög eredetijében ómega betű van, Arisztotelész nevében viszont omikron, azaz rövid *o*. Nem felel meg a tényeknek, hogy Arisztotelész nevét „hosszan ejtjük”, mármint hosszú *ó*-val. Jómagam magyar beszédben soha nem hallottam ezt a közismert nevet így ejteni.

A *th* és a *t* különbségének hasonló oka van: a Thalész, Théba stb. név théta betűvel kezdődik, Platón nevében azonban nem théta, hanem tau, a magyar *t*-nek megfelelő betű van. Ugyanígy az újszövetségi Tükhikosz, Erasztosz nevek is tau betűt tartalmaznak, ezért *t*-vel való átírásuk nem kifogásolható. (Egyébként ezek a nevek a *Magyar helyesírási szótárban* nincsenek benne; a szerző talán a *Magyar katolikus lexikonra* gondolt.) Végül pedig a latin Horatius név idevonása teljesen indokolatlan, ezt senkinek sem jutna eszébe *th*-val írni.

A *technika* és a *polihisztor* eltérő írását az indokolja, hogy az előbbi a görög *tekhné* ’művészet, tudomány’ szóból ered, amelynek első szótagja kemény *h*-val, khi betűvel végződik, míg a *polihisztor* a *polü-* ’sok, több’ előtagnak és a *hisztór* ’valamit tudó, valamiben jártas, hozzáértő, beavatott’ szónak az összetétele. Ez utóbbi olyan *i*-vel, iótával kezdődik, amelynek ún. erős hehezete van, ezért *hi*-nek ejtik, de ez a *h* nem palatális, mint a *tekhné*-ben, hanem a magyar *h*-nak nagyjából megfelelő laringális hang (gégehang).

A fentiek tudásához nem kell klasszika-filológusnak (a finnyások szerint: klasszikus filológusnak) lenni. Magam sem vagyok az, csupán egy többé-kevésbé gyakorlott magyar szakos nyelvész és lapszerkesztő.

De ha már szóba hoztam szerkesztő voltomat, hadd válaszoljak arra az oldalvágásra is, amely a cikkben lapunkat, az *Édes Anyanyelvünket* éri. Gaál Csaba nem adja meg a lelőhelyet, ezért nem tudom ellenőrizni, hogy valóban azt írtuk-e, hogy az a szóalak helyes, amely 271 000-szer fordul elő, szemben azzal, amely csak 57 600-szor. Remélem, hogy nem, mert én is úgy gondolom, hogy a használati gyakoriság és a helyesség közé nem lehet egyenlőségjelet tenni. A találatok **aránya** azonban jelzi a nyelvi fejlődés irányát. Idővel a gyakoribb kiszoríthatja a ritkábbat. De a gyakoriság nem azonosítható mechanikusan a helyességgel, a ritkaság a helytelenséggel. Ebben igaza van a szerzőnek, de mi sem gondoljuk másképpen az ÉA-nál.

Végül még valami, amiben egyetérték Gaál Csabával: nekem sem tetszik, nem is tetszett soha a *komputer*, amely se nem magyar, se nem latin, se nem angol, hanem valamiképpen ennek a háromnak a keveréke, korcsa. De szerencsére csak elvétve fordul elő, mivel a *computer* vagy *kompjúter* magyar megfelelőjeként a *számítógép* vált általánossá.

VÁLASZ

Gaál Csaba

Nagyon köszönöm Kemény Gábor hozzászólását, amelyből olyan ismeretekre tettem szert, amelynekhez magam nem jutottam. Mindig hálás voltam azoknak, akik tudásomat gyarapították. Örülök tehát, de nem felhőtlenül, ugyanis az új ismeretek ellenére nem veszítették érvényüket írásombeli következtetésem. A kérdésfelvetéskor feszegettem a helyesírásban mutatkozó eltérések okait, és megkérdőjeleztem a jelenlegi szabályozás balgaságait. Orvosi hasonlattal élve most megvan a kórisme, de mégsem kaptam gyógyítási javaslatot.

További gondolatmenetem megértéséhez egy alapvető tényállást szeretnék megosztani. A *magyar ábécé* 40 jelből áll, így kiváló fonetikai választékot képvisel pl. a *latin* nyelv 21 beszédhang-készletével szemben. Minthogy a rómaiaknak hangjaink felére volt csupán betűjük, ezért kényszerültek annak idején a *Halotti beszéd és könyörgés* kiragadott szövegét olyan nyakatekert módon leírni, ahogyan azt ma a gimnáziumból ismerjük. A *görög ábécé* 24 betűből tevődik össze, hozzájuk képest a mi beszédhangjainkkal csaknem mindent ki tudunk fejezni, vagyis nem szorulunk más nyelvek kifejezési lehetőségeinek írásbeli átvételére.

A levélíró szépen kifejti a görög szavak magyaros átírásában a *th* és a *t* használatában mutatkozó különbségek okait, aminek ismeretében indoklása *elvileg* elfogadható. Én azonban éppen a *gyakorlati* következtetéseket hiányoltam, ami a helyesírás mindennapjaiban valósulna meg: mi szükség a magyarban olyat megjeleníteni, aminek csak a görögben van jelentősége? Anyanyelvünkben a Thalész és Platón szavak kiejtésükor semmiféle különbséget nem teszek a *t*-t és a *th*-t illetően, akkor miért ez az írásbeli megkülönböztetés? (Még egy adalék: a Thalész szó kiejtésükor sem követem az írásmódot, hiszen azt mondom, hogy „*tá*lész” és nem „*talész*”!) Van a magyar helyesírásban éppen elég nehézség, mi indokolja a „*t*” és a „*th*” közötti – kiejtési következményekkel nem járó – megjelenítést? Ismert a mai fiatalok és immáron sajnos az idősebbek általános, ezen belül nyelvi műveltségi hiányossága. Talán nem járok messze az igazságtól, ha feltételezésem szerint jó, ha tízezerből egyvalakinek jut eszébe a fenti helyesírási kettősségen elgondolkodni, és ezek közül is jó, ha további minden tizedik jut arra a következtetésre, amit a hozzászóló magyarázatként adott, vagyis a túlnyomó többség számára fel sem vetődik a kérdés. Kemény Gábor elismeri, hogy egy szó használati gyakorisága és a helyesség közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, de a találatok *aránya* jelzi a nyelvi *fejlődés irányát*. Rákérdezve a szóban forgó *t-th* írásjelek alkalmazására, minden bizonnyal döntő fölénybe kerülne az egyszerű *t* használata. Ha így áll a dolog, akkor ez lenne a „*fejlődés*” iránya, tegyük tehát egységessé az írásmódot. (Kapcsolódó kérdés, mit nevezünk haladásnak, ami nem feltétlenül azonos a helyes irányú változással. Mi felé fejlődünk? Fejlődés az, amit mai nyelvhasználatunkban látunk? Gondoljunk csak közszereplőink vonatkozó névmás-használatára! Korábban több vészt hozó felfogás elnyerte a többség támo-

gatását csakúgy, mint napjainkban Európa nyugati felének hangadó politikusai, mégsem ez jelenti a haladást.)

Kemény Gábor a *technika* és a *polihisztor* eltérő írását is az eredeti görög írásmódból vezeti le. Nyelvészeti indokolja a görögben a kétfajta ejtést, de ez a kétféle „*h*” nem nyilvánul meg a magyarban. Én ugyanis – feltehetően sokakkal együtt – a *magyar beszédben* ugyanúgy ejtem ki a „*h*”-t és a „*ch*”-t, azaz nem látom be, miért kell anyanyelvemben helyesírásilag különbséget tenni. Ha pedig így van, akkor ne bonyolítsuk helyesírásunkat feleslegesen száz olyan ember kedvéért, mint a tisztelt levélíró, aki mély háttértudás birtokában van. Itt azonban egy kiegészítést kell tennem. A *németben* a „*ch*”-t valóban másként ejtem, azaz erősen, torokból, mint pl. a München szóban, ellentétben a legtöbb magyarral. Akik nem ezt teszik, azonnal elárulják járatlanságukat. A *h*-nak ez a kiejtésbeli különbségtétele azonban csak a németre vonatkozik!

Kemény Gábor megjegyzi: „A fentiek tudásához nem kell klasszika-filológusnak (a finnyások szerint: klasszikus filológusnak) lenni.” És még szerényen hozzáfűzi: „Magam sem vagyok az, csupán egy többé-kevésbé gyakorlott magyar szakos nyelvész és lapszerkesztő.” Bár minden nyelvész és szerkesztő bírna ilyen ismeretekkel! Végül kár, hogy a hozzászóló nem tért ki a *ph* és az *f* használatának különbözőségére, így ismeretgyarapodásom némileg hiányos maradt.

Parti Gábor

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Néhány helyesírási kérdés miatt írok:

- Miként kell írni a 0 vércsoportot? Kell-e kötőjel? Az egyértelmű, hogy ezek kötőjelesek: A-vércsoport stb. De miként helyes a nullás vércsoportnál az írás?
- A parainfluenzavírus szót egybe kell írni vagy kötőjellel (parainfluenza-vírus)?
- Jól gondolom, hogy a korai fehérje-hipotézis kifejezés esetében alkalmazható a mozgás szabály az előbbi írásmód szerint? Vagy jobb megoldás a korai fehérje hipotézis írásmód?

Nagyon köszönöm a segítséget!

VÁLASZ

Bősze Péter

Az 0 is tartozékelem, mint az A, B, AB. Tehát kötőjellel: 0-vércsoport.

A *parainfluenza-vírus* egyértelműen kötőjellel: háromtagú összetétel, 8 szótag (6 : 3-as szabály).

Természetesen alkalmazható a jelzőegybeírás szabály, de felesleges. Arról van szó, hogy ha az újszülöttnak korán adunk fehérjét (anyatejet), egészségesebb lesz. Tehát: *a korai fehérjeadás elmélete szerint...*

Megjegyzés: A *mozgószabály* kifejezést már nem használjuk. A korábbi második mozgószabályt *jelzőegybeírási szabálynak* mondjuk az orvosi nyelvben. Helyesírási szabályzatunk is hangsúlyozza, hogy inkább szerkezetes megoldással éljünk.

Varga Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Köszönjük Berényi professzornak, hogy szakmai közösségünket, a Magyar Epidemiológiai Társaságot a „helyesnek vélt társaságnevek” csoportba helyezte. Ugyanakkor volt egy megjegyzése, miszerint szívesebben látna minket Magyar Járványtani Társaságként. Ez azért nem lenne célszerű, mert még az orvosi szakmán belül is sokan hiszik, hogy az epidemiológia (járványtan) a fertőző megbetegedések járványtanával/járványügyével egyenértékű. A járvány (epidémia) szó ugyanis hagyományosan valamely fertőző betegség hirtelen megjelenését és tömeges előfordulását jelenti. A ma epidemiológiaként meghatározott tudományterület viszont az egészséggel kapcsolatos állapotok és események eloszlását, valamint azok meghatározó tényezőit vizsgálja egy adott népességben. Ebből következik, hogy a fejlett országokban a hangsúly áttevődött a nem fertőző betegségekre (szív- és érrendszeri betegségek, daganatok stb.) epidemiológiájára. Társaságunk személyi összetétele is ezt a tényt tükrözi.

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

A készülő értelmező szótár szerint az epidemiológia (epidemiology) magyarul *népegészségtan*. Meghatározása: valamely népesség egészségével összefüggő állapotok (egészség, épség, jólét, betegség, rosszullét, gyengélkedés stb.) előfordulását és megoszlását, valamint ezek okait, befolyásoló tényezőit és azok megakadályozását tanulmányozó tudomány. A fertőző betegségekkel kapcsolatban *járványtan* a magyar neve. Epidemiológist: népegészségtannal foglalkozó szakember, *népegészségtanász*.

Ennek alapján *Magyar Népegészségtani Társaság* lehetne a megfelelő név.

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Meglepődve, sőt megrökönyödve olvastam Blankó Miklós nyelvész cikkét az orvos-beteg kapcsolatban javasolt megszólításokról. Egyik javaslatja ugyanis az volt, hogy az orvos szólítsa a beteget keresztnéven (teljes keresztnéven, nem becézve). Ez – szerinte – kortól és nemtől függetlenül megtehető, hiszen a beteg ebben a szerepkörben nem kell, hogy a hivatalos megszólítást kapja.

Nos, lehet, hogy egyéni érzékenység, de én rühellem (!) azt a modern gyakorlatot, hogy a rendőr, a banktisztviselő, a telefonban zaklató ügynök keresztnéven szólít. Mindig kikérem magamnak. Milyen jogon? Ki adott rá engedélyt? Van vezetéknevem, amelyhez hozzátehető az „úr”, és megvan a megfelelő, udvarias megszólítás.

Visszatérve az orvos-beteg kapcsolatra. Ugyan mi jogosítana fel például egy huszonéves gyakornokot, hogy egy tisztességben megöszült mérnököt, tanárt vagy akárki mást ilyen végtelenesen egyenlőtlen megszólítással illessen? Ez nem egyéb, mint a csendőrpertu modern formája.

Amíg nem néztem utána, hogy ki is a szerző, azt hittem, orvos, aki a felsőbbrendűséget természetesnek tartja egy ilyen viszonylatban. Miután nyelvész, feltenném azt a kérdést, hogy mondjuk egy 70 éves nyelvészprofesszornak hogy esne, ha – már bocsánat – egy tejfelesszajú fiatal doki *lemiklősozná, lejőzsefezné, lebélázná*, miközben tőle elvárja a *doktor úr* megszólítást?

De hogy nem vagyok egyedül ezzel a véleményemmel, idéznék egy nyelvészeti szakmunkából. „A keresztnév használata ugyanis, még ha hatásszándéka bizalmasság is, ebben a helyzetben mindenképpen az alárendeltség nyelvi megjelenítőjévé válik. Az egészségügy területén a betegek megszólítására használt elemek gyakran bizalmasnak számító formák (*keresztnév, vezetéknev + néni, bácsi*), amelyek még ha a közvetlenség szándékával használják is, könnyen bántóvá sértővé válhatnak.” (1)

IRODALOM

1. Domonkosi Ágnes *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban* A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 2002;79, <http://mek.oszk.hu/01700/01715/01715.pdf>

VÁLASZ

Blankó Miklós

Tisztelt Varga Csaba!

Köszönöm elgondolkodtató sorait. Írásomban a beteg megszólítására négy bevett formát kínáltam fel. Nyilvánvaló, hogy azokból az orvos a helyzethez mérten választ. Az orvos-beteg kapcsolatot vizsgáló nyelvészeti kutatások mind kimutatták, hogy a néven szólítás fontos a beteghez való közeledésben.

Az, hogy Ön, ahogy írja, „rühelli” a keresztnéven szólítást, teljesen elfogadható személyes vélemény, de bizonyára nem minden beteg érzi magát jól attól, ha az orvos az *úr/asszony/kisasszony* rendkívül távolságtartó formát választja a meg-

szólításkor, ők meg azt „rühellik”. Éppen ezért létezik többféle lehetőség is az orvos számára.

Az időszerű (és nem a XX., hanem XXI. századi) protokollkötetek, amelyek közül írásomban többre is hivatkozom, egyértelműen amellet érvelnek, hogy a beteg az egészségügyi kezelése során beteg minőségében van jelen, és nem hivatali minőségében. A vezérigazgató a saját cégében, a közéletben vezérigazgató úr, de amikor a műtőbe érkezik, az aneszteziológus számára ugyanolyan beteg kell, hogy legyen, mint a sofőrje.

Az Ön által említett nyelvészprofesszor magánemberként látogat el az orvoshoz, míg az orvos orvosként van jelen az adott helyzetben. (Honnan tudná a például az ügyeletes orvos, hogy az illető professzor?) Ha esetleg az orvos magyar szakra iratkozna be, nyilván fordulna a helyzet: a nyelvészprofesszor szólítaná keresztnevén az orvost, aki ebben az esetben hallgató, míg a hallgató professzornak szólítaná a nyelvészt. (Honnan tudná a nyelvész, hogy a hallgatója orvos?) Ettől függetlenül – ahogyan írtam, és a szakirodalmak is írják –, udvariasnak tartom, ha az orvos a helyzethez alkalmazkodva választ megszólítási módot; legjobb, ha megkérdezi, hogyan szólíthatja az illetőt.

A nyelv változik, és a nyelvi udvariasság is változik, másfajta elvárásoknak kell megfelelni.

A véleményemről kikértem egy protokollszakértő és két szakorvos véleményét is.

Még egyszer köszönöm észrevételét!

VÁLASZ

Varga Csaba

Köszönöm a választ. Csak egy rövid megjegyzés. Mi a pécsi orvoskaron sohasem keresztnevén, hanem kollégának szólítjuk a hallgatót.

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

Teljesen érthetetlen számomra, miként került el a figyelmet Blankó Miklósnak az a mondata, hogy az orvos szólítsa a beteget keresztnevén (teljes keresztnevén, nem becézve), és hogy ez kortól és nemtől független. Ha észreveszem, megjegyzést írtam volna hozzá. A javaslat a mai helyzetben teljességgel elfogadhatatlan: a tiszteletlenség megtestesítője. Az orvos legszentebb kötelessége betege emberi méltóságát tiszteletben tartani, akkor is, ha a beteg teljesen elesett, térben, időben tájékozatlan. Ennek a megszólításban is kifejezésre kell jutni! Egyetértek Varga Csabával, és hálásan köszönöm, hogy szóvá tette, felhívta a figyelmünket. Blankó Miklós válaszából azonban az derül ki, hogy ezt ő sem így gondolja, hiszen a válaszban ezt írja: „Ettől függetlenül – ahogyan írtam, és a szakirodalmak is írják –, udvariasnak tartom, ha az orvos a helyzethez alkalmazkodva választ megszólítási módot; legjobb, ha megkérdezi, hogyan szólíthatja az illetőt.”

Nem kérdéses, hogy a társadalom a tegeződés felé halad; lehet, hogy a tegeződés valamikor nem lesz udvariatlan, de ma még az, ezért a keresztnevén szólítás általános javaslatként az orvos és a beteg kapcsolatában elfogadhatatlan.

„Magyar nyelv! Vándorutakon kísérom,
sértett gögömben értöm és kísértöm,
kínok közt, gondjaimtól részegen,
örökzöld földem és egész egem,
bőröm, bérem, bírám, borom, míg bírom
és soraimmal sorsom túl a síron,
kurjongó kedv, komisz közöny, konok gyász:
mennyei poggyász.”

Faludy György

Kapronczay Katalin

A magyar nyelv művelése a XVIII. századi Erdélyben. Mátyus István és a magyar orvosi nyelv

Az anyanyelv fejlődése szempontjából a XVIII. század utolsó harmada az egyik legfontosabb időszak, a nyelvújítási törekvések – akkor még – túlzásoktól mentes kora. Kétségtelenül ösztönzőleg hatott a felvilágosodás szellemisége, a tudás anyanyelven való megszerzésének igénye, joga. A felvilágosodás által ihletett szellemi élet nagyarányú fellendülése, amely a nyelvi-irodalmi mozgalmakban is testet öltött, Erdélyt a század utolsó évtizedeiben érte el, némi késéssel az anyaországhoz képest.

Az anyanyelvűség kérdése Erdélyben – a használt három nyelv (magyar, román, német) bármelyikére vonatkoztatva – nem a felvilágosodás korában merült fel először, a reformációval elindult anyanyelvű írásbeliség volt a kezdet, amely a XVII. században újabb ösztönzésekre talált, és ekkor vált művelődési programmá, a XVIII. század végén lett belőle politikai jelszó. Az igazi kibontakozás a sokrétű műveltségű erdélyi értelmiség tevékenységének köszönhető: a papok, tanárok, orvosok, természettudósok érdeme, hogy az anyanyelv jogaiért vívott küzdelem a közügy rangjára emelkedett.

A „két magyar haza” területén, az egész művelt magyar ajkú népesség körében a legfontosabb kérdés az egységes nyelvhasználat megvalósítása volt, amely nem csupán a köznapi szóhasználatot érintette, de még inkább az írott nyelvet: az irodalmat, a megjelenő könyvek és sajtótermékek nyelvezetét, érte ez alatt természetesen a tudományos írásműveket is. Ezt az igényt mind az anyaországbéli, mind az erdélyi írók fennen hangoztatták, saját és egymás szövegeinek minőségét, színvonalát kritikusan szemlélték, gyakorta panaszkodtak némely nyomdászok nyelvi szempontból csapnivaló munkájára.

A nyelvészek, irodalmárok körében hallgatólagos megegyezés született az egységes magyar irodalmi nyelvi norma szükségességét illetően, a megvalósítás során azonban már erősen különböztek a vélemények. Eldöntendő kérdés volt, hogy leginkább mely magyar vidék nyelvhasználatát alkalmas a követésre. A korszak nyelvűvelésének, nyelvújításá-

nak, nyelvteremtésének legfontosabb forrása ugyanis a népi nyelvből, egyes tájak szóhasználatából való gazdagodás volt, természetesen bizonyos „fenntartásokkal”. Ugyanis bírálták és igyekeztek elkerülni az illetlen vagy félreérthető kifejezéseket, amelyek „tsömört okoznak”, még abban az esetben is, ha mást nem tudtak helyettük használni.

Úgy tűnik, hogy ezen a téren Erdély a többi magyar nyelvterülethez képest is sajátosabb, különlegesebb helyzetben volt. Nagy feladat elé állította a nyelvészeket, a tudós köröket a két – ellentétesnek tűnő – igény harmonikus megoldása. Egyfelől ápolni, őrizni az erdélyi nyelvi hagyományokat, megtartani a sajátos nyelvi fordulatokat, a régió nyelvi hangulatát. Másfelől közeledni, alkalmazkodni, befogadni az újat, kifejezve ezzel is a magyarság összetartozását.

Az 1770–80-as években már számos kimagasló erdélyi tudós főt említhetünk, akik tevékenységükkel a magyar nyelvi kultúra fejlesztését szolgálták. A nyelvűvelés, nyelvújítás szempontjából a leginkább figyelemreméltó eredményeket ért el a pontosan megfogalmazott tervek alapján fáradozó *Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság* (alapítás: 1793) és a vonzásköre, számos természettudós, orvos.

Az *Erdélyi Magyar Nyelvűvelő Társaság* Aranka György (1737–1817) kezdeményezésére alakult meg, sikereit is javarészt az ő szervező tevékenységének köszönhetette. Az erdélyi magyar nyelvűvelés ügye – mindenekelőtt a Társaság és testvérintézménye, az *Erdélyi Kéziratkiadó Társaság* – az ő irányításának eredményeként nem szigetelődött el, hanem az anyaország hasonló mozgalmaihoz igazodva, a lehetőségek szerint együttműködve, hasonló irányba igyekezett haladni.

A hosszú időszak után Kolozsvárott ismét összehívott országgyűlés harmincnegyedik ülésén, 1791. böjtmás havának (március) 18. napján nyújtotta be „*Zágoni Aranka György Atyánkfia Anyanyelvünk' műveléséről és egy arra a végre felállítandó Társaságnak lerajzolásáról készített munkáját*”. A szellemi örök elé két nagy feladatot állít: „*a nyelv*

mívelését és a nemzet világozását”. Ez utóbbiról az a nézete, hogy „a világozás, (azaz) a tudomány hazai plánta legyen”. A mércének azonban nem szabad hazainak lennie, csak olyan nemzeti kultúrát érdemes létrehozni, amelynek gyümölcsei az egyetemes kultúra értékrendje szerint is megállják helyüket. Első feladatuként rögtön leszögezi, hogy feltétlen szükség van egy olyan tudományos egyesületre, amelynek legfontosabb feladata a magyar nyelv fejlesztése, valamint a közművelődés színvonalának emelése és terjesztése. Arra kell törekedni, hogy az anyaországi és az erdélyi nyelvhasználat, helyesírás semmiben sem különbözzék. A nyelv bővítését Aranka nem ellenzi, de csak olyan szavak helyett javasolja az új kifejezések létrehozását, amelyekre ténylegesen nem lehet magyar megfelelőt találni, mindenekelőtt tanácsolja a régi, elfeledett szavak felkutatását is. Javaslatai között szerepelt még a hazai nyomtatott munkák számbavétele (bibliográfia összeállítása), minden tudományterületre kiterjedő, külföldi újdonságokat is beszerző kölcsönző könyvtár, nyomda és könyvkereskedés létrehozása. Összegezve megállapítható, hogy a *Rajzolat* mélyen átgondolt, nagy ívű, a lehetőségek határait mégis józanul felmérő művelődési program.

Fontos megjegyezni, hogy a kutatások hosszú ideig elsősorban a Társaság nyelvészeti, irodalmi és történeti munkásságát tárták fel, holott a működés második szakaszában, 1796–1801 között nagy lendületet vett a természettudományok művelése is, nyilvánvaló párhuzamban az egyes tudományágak magyar szakszókincsének kialakításával.

Az *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* tagjai sorában találjuk a XVIII. század legjelesebb erdélyi orvosait, élükön a kolozsvári orvostani intézet tanáraival. Jelenlétük nem csak a Társaság orvostudományi irányultságát bizonyítja, tudományos munkásságuk egyben a magyar orvostudomány egyik fontos korszakát is jelzi.

- *Gyarmathi Sámuel* (1751–1830) bár 1782-ben orvosi diplomát szerzett a bécsi egyetemen, mégis a nyelvészet területén végzett tevékenysége a legjelentősebb.
- *Nyulas Ferenc* (1758–1808) a vegyész, orvosi vegytan és vízelemzés magyar nyelvű szakszókincsét teremtette meg.
- *Getse Dániel* (1768–1824) „Emberszereteti Intézete” alapításával írta be nevét Erdély orvoslásának történetébe, sokoldalú tevékenysége során a Társaság nyelvészeti törekvéseit támogatta, érdeklődéssel kísérte.
- A luxemburgi származású, orvosdoktor *Etienne András* (1751–1797) erdélyi tevékenysége azzal indult, hogy 1790-ben a magyar állampolgárság megszerzése érdekében száz arannyal támogatta az *Erdélyi Nyelvmívelő Társaság* megalakulását. Ezt nem tekintette kényszerű anyagi gesztusnak, a Társaság aktív tagja lett, miközben Zalathán folytatott orvosi gyakorlatot. A kolozsvári királyi líceumban és sebészi tanintézetben a vegytan, ásványtan, kórtan, élettan és az orvostan tanára lett. 1794-ben az uralkodó egy ún. kémiai-metallurgia intézetet létesített a

kolozsvári főiskolán, amelynek tervezetét Etienne András dolgozta ki, a tanintézet első professzora is ő lett. Idegen származása sem akadályozta meg a magyar nyelv elsajátításában, a nép felvilágosítására kiadott munkáját magyar nyelven írta meg *A' franczos navajának leg könnyebb és a' parasztoakra nézve leg alkalmatosabb és leg óltob orvoslása* címmel, 1793-ban.

- *Benkő József* (1740–1814) református lelkész, botanikus, történetíró, a botanika magyar nyelvkincsének megújítójaként, a magyar nyelv eredetére és nyelvrokonságára irányuló általános nyelvészeti kérdések kutatójaként is nevet szerzett magának. Furcsa módon alakult a kapcsolata a Nyelvmívelő Társasággal. Benkő kereste az együttműködés lehetőségét, és több kéziratát átengedte a társaságnak, amely azonban személyes ellentétjeik és vitájuk következtében nem támogatta Benkő munkáinak közreadását.

MÁTYUS ISTVÁN ÉS A MAGYAR ORVOSI NYELV

Nem véletlenül hagytuk a felsorolás végére Küküllő megye és Marosozék főorvosát, Kibédi *Mátyus Istvánt* (1725–1802), hiszen jelen keretek között az ő nyelvújítói, szaknyelvtremtői munkásságát kívánjuk vizsgálat tárgyává tenni.

Szegény székely családból származott, alsóbb iskoláit Marosvásárhelyen végezte, majd viszonylag későn, 29 éves korában indult külföldi tanulmányokra. Feltehetően az erdélyi Gubernium anyagi támogatásával végezte tanulmányait az utrechti egyetem orvosi karán 1754–56-ban. Itt szerezte meg orvosdoktori oklevelét, majd rövidebb-hosszabb időt töltött Marburgban, Göttingában, Bécsben, mindenütt orvosi ismeretei gyarapítása végett. Hazatérve előbb Marosozék és Küküllő vármegye, majd Marosvásárhely rendes fizikusa, vagyis államilag kinevezett megyei és városi orvos lett. Ezt a tisztséget 43 éven keresztül töltötte be, kivívtá mind hivatali előjárói, mind a gondjaira bízott betegek legnagyobb elismerését. 1766-ban Mária Teréziától nemességet kapott, ettől fogva használta – szülőhelye iránti tiszteletből – a Kibédi nemesi előnevet. Megyei és városi főorvosként a lakosság egészségének védelme érdekében hozott intézkedéseket, ebben a minőségében bekapcsolódott a felügyelete alá tartozó terület gyógyvizeinek felkutatásába, vizsgálatába, gyógyászati hasznosításuk elősegítésébe. Minden irodalmi, nyelvészeti megmozdulás felkeltette érdeklődését, így a *Nyelvmívelő Társaság* célkitűzéseit is lelkesen támogatta, üléseiken aktívan részt vett. Avatási értekezései kivételével valamennyi munkáját magyar nyelven írta.

Nyomtatásban közreadott munkái közül a legjelentősebb az 1762–67-ben kiadott kétkötetes *Diaetetica*, továbbá az 1787–1793 közötti években megjelentetett hatkötetes *Ó és Új Diaetetica*. Bár az *Ó- és Új Diaeteticát* a korábbi, kisebb terjedelmű kézikönyv bővített változatának vélhetjük, nem erről van szó. A kétkötetes *Diaetetica* hasznos egészségügyi, életviteli tanácsokat tartalmazó kézikönyv, a mindennapok segítője, a hatkötetesség – mintegy 3000 oldalassá – duzzaszt

tott újabb változat azonban már egyértelműen a szakembereknek szánt természethistóriává alakult, ahogyan maga a szerző is bemutatja a címlap szövegében. Jellemzője az enciklopédikus felépítés, a terjedelmes történeteket előadó mesélő, oktató stílus. Az ötödik kötet előszavában a szerző maga ad magyarázatot a mű és előadásmódjának alakulására.

„Nintsenek még nekünk mint más könyvekkel eltölt tudós nemzeteknek magunk nyelvén olyan könyvünk, amelyekre való utasítás által munkánkat rövidíthetnők, hanem a mikről írunk, egészen le kell írunk, amely azoknak a dolgoknak értelmére tartoznak.”

A feldolgozott témakörök igen széles, sokrétű képet adnak a klasszikus diätetika műfaji szabályait követve. A *Diaetetica* első kötetében az ember felépítéséből eredő természeti dolgokat ismerteti, majd az egészségről, betegségről vallott nézeteit, az emberi test felépítését, a különböző temperamentumtípusokat, továbbá mindazon „külső” tényezőket írja le, amelyek az egészséges állapotot befolyásolják (levegő, étel, ital, mozgás és pihenés, álm és ébrenlét, a test tisztulási, az elme indulatai). A második kötet az előzőekben tárgyalt általános kérdéseket vizsgálja a különböző nemű, életkorú és foglalkozású emberek esetében. Igen terjedelmes az asszonyok egészségével, a viselőséggel, a szüléssel, a gyermekágyassággal, továbbá a csecsemők és kisgyermek egészségével, ápolásával foglalkozó rész. A betegek és lábadozók diétáját betegségek szerint tárgyalja, majd a leggyakoribb beavatkozásokról (érvágás, köpölyözés, purgatio, vízkúrák stb.) és azok eszközeiről szól.

A hatkötetes *Diaetetica* tárgyköre – mint említettük – némi képp módosult, bővült. Az első kötetben az emberi test alkotmányát ismertette, meglehetősen részletes anatómiát és élettant találunk, majd az embert körülvevő fizikai környezet bemutatása következik, és mindezeknek az egészségre gyakorolt befolyásáról (a levegő összetétele, a páratartalom, a szennyezettség, az egészséges lakóhely, tisztaság stb.) értekezik a szerző. A következő négy kötet az ételekről és az italokról szól, a „természet három országának” bemutatása pedig a növény-, állat- és ásványvilág leírása. Ezek a kötetek már a klasszikus természethistória szerkesztési és tartalmi szabályait mutatják, minden egyes tárgykör előadása a legtágabb történeti háttérismereteket tárja fel és osztja meg az olvasóval, és ezzel a legértékesebb kultúrtörténeti feldolgozások sorába lép. A hatodik kötet lényegében a kétkötetes *Diaetetica* második kötetének anyagát tartalmazza bővített formában. Talán az egyik legérdekesebb fejezete az „elme indulataival” foglalkozó, a pszichológia tárgykörébe tartozó elmélkedés.

A *Diaeteticáról* valamennyi kortárs és későbbi elemző úgy szól, hogy kiemeli a szép, „ízese erdélyi” nyelvezetet, előadásmódot. A mai olvasó számára néha kissé nehézkesnek tűnhet, de ez valamennyi korabeli magyar nyelvű írást jellemzi, a még nem egységesített helyesírás és a mondatszerkesztés egyenlenségei miatt.

Máttyus István portréja az *Ó és Új Diaetetica* első kötetében

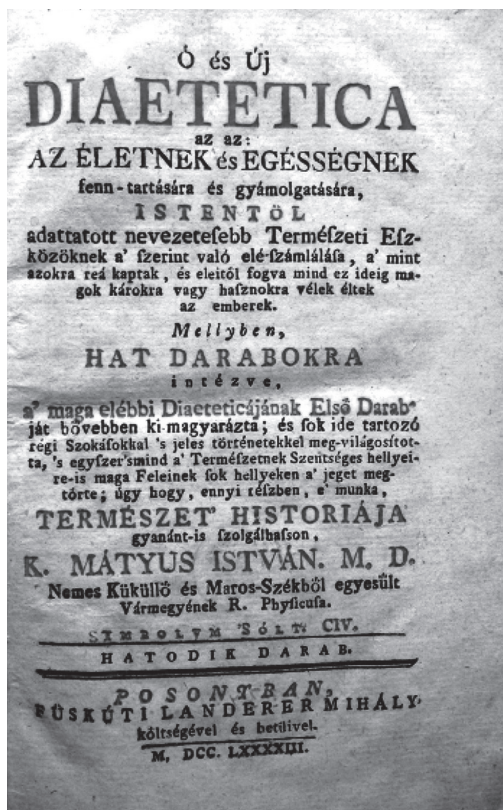
Ekként vélekedett erről a szerző:

„Másként-is, melly bajos légyen az efféle dolgokat e’ mi szük és Tudományokhoz még nem igen szokott Magyar nyelvünkön, röviden s még-is világosan ki-beszélni, a’ ki nem próbálta, alig hihetné-el. Ez okból, sok helyeken Deák szókkal-is kellett élnem, a’ melly szók közül az olyanokat, mellyek még Magyarra nem lettek, imitt-amott, a’ mint lehetett, Magyarul-is ki tettem.” (3a)

Vagyis Máttyus is a kortárs szerzők gyakorlatát követte a jól érthetőség érdekében.

Néhány oldallal később a „méréskelten újító” nyelvész véleményét fogalmazza meg, aki kerüli és elítéli az erőltetett, sokszor érthetetlen szóalkotásokat:

„Lehet, hogy némelyek azt-is hibául fogják tulajdonítani, 1.) Hogy sok Deák szót elegyítettem a’ régi bölts Romaiak, a’ magok Deák nyelvek közi, a’ tudós Görög nyelvből, mellyből vették-vala a’ nemesebb Tudományokat, a’ jelesebb ki-fejező szók közül olly sokat által-vinni nem szégyellették; mi kisebbségünkre szolgálhat nekünk Magyarokul, a’ kiknek eredeti nyelvünk, ha igazat kell valanunk, a’ házi és mezei közönséges dolgokon kívül alig terjedett, ha imitt-amott Deák szókkal élünk-is? [...] Mi oktalan büszkeség volna tehát bennünk, a’ kiknek a’ jelesebb Tudományok most kezdenek fel-virradni, e’ részben nyelvünk’ fogatkozását meg-nem esmérni? és a’ már szinte közönséges szokásba ment értelmes Deák szókat meg-vetvén, magunk képzelődésünk szerint, holmi idéten, tekeres-fatsaros, értelem nélkül való hangzásokat tojni-bé a’ szép Tudományokba?”

Az Ó és Új *Diaetetica* címlapja

Véleménye és a szerkesztési elv néhány évvel később sem igen módosult:

[...] minthogy Munkámnak nagy részét, a' régi és újabb választott Tudósoknak fel-jegyzett bölts tapasztalásai, elmés okoskodásai és fontos mondásai tészik: az e'féléket-is rész-szerint az ő tiszteletekre, rész szerint magam beszédeimnek nagyobb hitelére, sok materiákban Deákul és Magyarul szóról szóra által-írtam; vagy pedig a' rövidség' kedvéért tsak Magyarul tettem fel; a' Görög Írókzavait a' Deák fordításból, minthogy ezek-is nálunk tsak Deák nyelven Ólvastatnak." (4a)

Vajon mennyiben tekinthetjük Mátyus Istvánt nyelvújítónak, orvosi szakkifejezések teremtőjének? Erre csak a sok ezer oldalas *Diaeteticák* elemzése adhat választ, ami csaknem olyan nagyszabású vállalkozás, mint a kötetek megírása volt.

Az alábbi szakszógyűjtés alapja az emberi test alkotmányáról (vagyis anatómiájáról) szóló fejezet, amely tartalmilag azonos mind a *Diaeteticában* (3c), mind az *Ó és Új Diaeteticában* (4b), csupán a terjedelem különbözik.

A' Melyben, melly a' hastól egy jó erős húsos hártýával záratik keresztül-el: rekeszizom, diaphragma
 chylus: nyirok (még nem használ rá magyar elnevezést)
 portzogó: még ezt a nevet használja az ízületekre
 musculus: még nem használ magyar szót az izomra
 nyelő-gége, vagy torok: aesophagus
 gyomor alsó szája: pylorus
 tizenkét ujnyi bél, vagy második gyomor: intestinum duodenum
 vakkél vagy gömbötz: caecum
 vastag-bél vagy májosnak való hurka: colon
 nyálka, amit Mátyus takonynak nevez: muscus
 torokbéli nedvesség: liquor aesophageus
 gyomorbéli nedvesség: liquor gastricus
 belekbéli nedvesség: liquor entericus
 a belek körül forgó mozgása: motus peristalticus
 megemésztés: digestio
 májból kivezető tsótske: ductus choledochus
 szív-tok: pericardium
 a szívben két üreg van, mellyeket a szív üregeinek, kamráinak, gyomrainak neveztetnek: ventriculus cordis
 élő vagy felverő ér: artéria
 ér (minden jelző nélkül): véna
 tüdőbéli élő-ér: arteria pulmonalis
 tüdőbéli ér: vena pulmonalis
 érzékelés, érzékszervek: az emberi öt érzékenység
 ízérés vagy kóstolás: izelés
 bűzlés: szaglás
 echo: Mátyus 'hang', illetve 'hallás' értelemben használja, magyar megfelelő nélkül

Nyilvánvaló, hogy a további kötetekben is ezeket a szak kifejezéseket használta, de a hosszadalmas kultúrhistóriai leírásokban, életmódbeli és táplálkozási tanácsok között jobban rejtve maradnak az orvosi szakszavak. Gazdag és értékes nyelvi szempontból is a botanikához, vizekhez (forrás és gyógyvizek) kapcsolódó fejezetek szövege. Mátyus István nyolc vaskos kötetnyi *Diaeteticája* érdemes a nyelvi elemzésre.

IRODALOM

1. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság kétszáz éve (1793–1993) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület 1994:98 In: Erdélyi Tudományos Füzetek 218.
2. Kapronczay Katalin *Orvosi művelődés, egészségügyi kultúra a XVIII. századi Magyarországon* Budapest, Semmelweis Kiadó 2007:236.
3. Mátyus István *Diaetetica, Az Az, a' jó egészség' megtartásának módját fundamentumosan elő-adó könyv. 1–2. darab* Kolozsvár, Páldi István ny. 1762–1767:3–3(a), XVIII–IX–3(b), 10–60–3(c).
4. Mátyus István *Ó- és Új Diaetetica az az: az életnek és egészségnek fenntartására és gyámogatására [...] adatott nevezetesebb természeti eszközök [...] 1–6. kötet.* Posonyban, Fűsküti Landerer Mihály 1787–1793:V–4(a), 58–142–4(b).

„Minél többet gondolkodom nyelvünk bölcséletén, annál inkább felismerem végtelen felsőbbiségét sok más nyelvvel szemben.”

Széchenyi István

Keszler Borbála

Miskóltzy Ferentz és a *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai uti-társ* (1742) nyelve

Miskóltzy Ferentz sebész, orvos, tanácsos életéről keveset tudunk. Többnyire azt olvashatjuk, hogy 1697. febr. 21. – 1771. okt. 30-ig élt. Az biztos, hogy 1730 körül vette feleségül Murai Katalint. Ekkor telepedett le Győrben. Több gyermeke is született 1733-tól. Mint sebész kezdte meg tevékenységét. (Egyes források szerint céhmester volt.) 1734-ben megválasztották városi kapitánynak. 1748-tól Győr város orvosa lett. Erről Petz Aladár munkájában olvashatunk. Petz Aladár Mayer Ferencre hivatkozva megírja, hogy 1748-ban az oklevelek tanúsága szerint Miskóltzy részt vett a Szentháromság kórház alapkövetésénél (10a), s hogy később a kórházban dolgozott. Az utóbbit az bizonyítja, hogy 1761-ben Miskóltzy Ferentz sebész-céhmester, chirurgus nevével egy nőbeteg lábtörésével kapcsolatosan lehet találkozni a számadásokban, s innen megtudjuk azt is, hogy évi salaruma 8 forint volt, valamint azt is, hogy 1762-től utódja Bander Simon lett (10b). Azt, hogy orvosként emlegetik, talán azzal lehet magyarázni, hogy nagyon kevés orvosdoktor volt Magyarországon, ezért néhány megye kénytelen volt chyrurgusokat alkalmazni physicusként. Bács vármegye például 1762-ben nem talált olyan orvost, aki évi 600 Ft-ért elvállalta volna a megyei physicus szerepét. Aki számításba jöhetett volna, azt a győri püspök fogadta szolgálatába. A súlyos járványok miatt azonban kénytelenek voltak felvenni főorvosnak egy sebészt (12a). Az 1760-as évektől már általánossá vált, hogy bizonyos sebészeket felfogadtak városonként, megyénként évi juttatás fejében orvosnak (12b). Miskóltzyt 1760–1771-ig városi tanácsosnak is megválasztották (5a).

Azokat, akik könyvet is írtak, egyébként is sokra becsülték, így Miskóltzyt is, akitől az első sebészeti kézikönyv származik: a *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai uti-társ* (1742), amely Norr német sebész (Norr Erhardt: *Chirurgischer Wegweiser*, 1706) munkájának magyar nyelvű fordítása, pontosabban átdolgozása, ugyanis Miskóltzy több fejezete nincs meg Norrnál. Maga ezt írja az ajánlásban (az ajánlás címe: „Kedves olvasóm, édes hazám-fia!”):

„Meg-vallom ezen Könyvnek ki-botsátásában, fundamentomúl vettem egy Német-Országi híres Chirurgusnak sok Doctorok által approbált munkáskáját, de hogy az tsúpán egyedül abbúl száрма-

zott volna azt nem mondhatom, holott más deák Könyvekből kedves Olvasómnak hasznára, némely hasznos dolgokat szedegettem, és munkátskámhoz toldottam.” (8a)

A fordítást valójában nem ő készítette, hanem Torkos József, a tudós győri pap s az ottani evangélikus iskola rektora (7a). Miskóltzy könyve a borbélysebészek mestervizsgájának anyagát tartalmazza kérdésekben és feleletekben (7b).

Miskóltzy az ajánlásban megfogalmazza a chirurgussal kapcsolatos követelményeket. Ezzel sok tekintetben meghaladta a korát:

„Keresztényi jó indulattal, Isteni félelemmel, és felebarátához nagy szeretettel kelletik lenni, józanon és víg erköltsel, s szép termettel birni, sok szép Orvos Könyveknek olvasásának gyakorlásával, [Semmelweist megelőzve: 11a] **kezeinek tisztán-való tartásával** fel-ékesítve lenni; azonban mind jobb, mind pedig bal-felé szorgalmatosan tudjon forgolódni; vastag vagy nehéz dolgot ne tégyen, szép Musikára szoktassa magát, hogy az ő ujai szép gyengén maradjanak, ne talántán az erős dolgoktól kezei meg-szörösedjenek, avagy rezketni kezdjenek.” (8á)

A könyv tudományos értékéről különbözők a vélemények. Az anatómiai részről maga is azt írja, hogy „nincsen [...] minden fogyatkozás nélkül”. Korbuly Györgynél ezt olvashatjuk:

„Az így szerzett [borbélysebész]i képesség elég alacsony fokú volt, amint azt Miskóltzy Ferentz 1742-ben Győrött kiadott, tankönyvül is használt *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai uti-társ* című műve is bizonyítja, amely rövid anatómián kívül a testi tagokon külsőképen történhető nyavalyák és eseteknek a seb-kötés, ér-vágás, vagy akármineműi chirurgiai foglalatosság által teendő orvoslását tartalmazza, valamint a tapasztok és kenőcsök készítésére nézve ad útbaigazításokat.” (6a)

Fekete Károly viszont kiemeli, hogy:

„Miskóltzy Ferentz *Manuale Chirurgicum*-a, [...] ma is izgalmas, érdekes olvasmánya a baleseti sebészeknek. Ebben a műben többek között a koponyatrepanáció technikájáról, a koponyacsont ezüstlemezrel pótlásáról, a hasi sérülésekről, a csonttörések helyzetétéről, vagy például a húzókezelésről is írt! A könyv olyan, ma is érvényes megállapításokat tartalmaz, mint a végtagok sérülését követő kötés helyes alkalmazása. Óva intett ugyanis a szoros pólyázástól!” (3a)

Ír a ficamok kezeléséről, a sebek ellátásáról is. Ő volt az első Magyarországon, aki a sebeket hajlított tűvel varrta. Stb.

Ács Géza a Magyar Traumatológiai Társaság megalakulásának 50. évfordulóján tartott beszédében szintén úgy nyilatkozott, hogy a tanulatlan borbély céhmesterek közül toronymagasan kiemelkedő, európai műveltségű tudós sebész volt Miskóltzy Ferentz (1a).

A sebészet helyzete a XVIII. században

A XVIII. századi sebészet kettős arculattal rendelkezett. Egyfajta átmeneti korszak volt ekkor. Egyrészt a természettudományi ismeretek, az anatómia beépülése a tudásanyagba, mind orvosok, mind sebészek között, másrészt a korábbi századokból örökölt galénoszi–hippokratészi alapelvek megmaradása, másrészt fokozatos kiszorulása jellemezte.

Ennek megfelelően Miskóltzy könyvének egyik része is értékes tudnivalókat tartalmaz. Másik része, amely az előző századok hivatalos orvostudományát tükrözi: babona. Például: Miskóltzy még a humoralpatológia (nedvkörtan) nézeteit vallotta¹ bizonyos betegségek keletkezésével kapcsolatban, s gyógy módjainak egy része is már elavult. Elavultak gyógy módjai közül a kiégetés (ennek az időszaknak egyik legnagyobb tévedése), a lőtt sebek forró olajjal történő kezelése, amelynek káros voltára véletlenül jött rá Ambroise Paré (1510–1590) (12c, cs), a köpölyözés, a kristélyezés, a purgálás, a piócázás, a füstölés stb. is, valamint olykor a saját nyálnak, az állati részeknek, sőt a ganéknak is gyógyszerként való felhasználása, például a *marha epének* (8b), *marha tsontjának* (8c), *égetett szarvas szarvának* (8cs), *tehén ganéjának* (8d) stb. Például a virágolaj főzéséhez többek között kis *ebkölyköt*, *zöldbékát*, *megtisztított gesztát* is javasol (8dz), vagy pestis ellen:

„Galamb-finak hasa meg-mellesztetvén vagy Tyuk-finak reája való kötésével vagy száraz varakos (!) béka borban meg-ásztatottan reája kötni, és azzal annak mérgét ki-szivatni” (8dzs).

Az utóbbi recept jól példázza azt a népi hagyományt, hogy a betegséget le lehet húzni vagy huzatni valamivel. Példa a már a középkorban is divatos ganéjterápiára: gyermekben való „szőr vizketek” ellen így kezdődik egy orvosság: „Töly-fa hamvából kell lugot csinálni, és abban egy zatskóban tyukganejt kell tenni...” (8e).

Nagy szerepet kaptak nála a nem természettudományos alapokon nyugvó gyógy módok (12d), s vallja, hogy az elemek és az égi jegyek hatnak az emberre. Szerinte:

„Négy Elementumuk vagynak és neveztetnek: tűz, levegő ég, viz es földnek.” (8é)

„Az sebek gyógyításához szükségesek az Égi Jegyek, Planéták, Holdnak Fertali, Elementumok és Szelek” (8f).

Vagy: „A' Kos birja az Embernek fejit, a' Bika annak Nyakát, es arczulyat, a' Kettős a' vállát, karját és kezeit, a' Rák a' Mellét, Máját es Tüdeit; az Oroszlány a' Szivit es hátát; a' Szűz a' hasát és béleit, a' Mérték a' hasnak alsó részeit es ágyékot; a' 'Scorpio a' szemérmes testet Vesét és a' hóljagot, a' Nyilas a' far-csontot es Inakat, Bak a' térdeit; Viz-öntő a' szár-csontjait es láb-ikráját, a' Halak a' lába-fejét es lába-ujait.” (8g)

A könyv felépítéséről Miskóltzy így ír:

„kilentz Részekre osztottam el-azt mellyekben az Anatómiát, és Égi jegyeknek az emberi testre szolgáló erejét; a Daganatokat, Sebeket, Kelevényeket, Ki-fitzamodásokat, Tsontok-töréseiket, és azonkívül mindenféle és betegeken történhető más eseteket, Chirurgicé magyaráztam, azután a' Chirurgusnak eszközeit, mellyek által néki gyógyítani kelletik, a' mint lehetett le-rajzoltam, és végtére toldalék képpen egy Tabori Ládátskát az utóbb említett Chirurgusoknak kedvekért annectáltam, és némelly magános Orvosságoknak neveiket, természetekkel együtt, Deák és Magyar nyelven fel-jegyezni kívántam.” (8gy)

A könyv nyelve

A könyv nem sokkal a török uralom megszűnése után született, amikor a magyar tudományos nyelv még valójában alacsony színvonalú volt. Érződik rajta, hogy a szerző küszködik a magyar nyelvel, különösen akkor, amikor orvosi szakszavakat használ.

Miskóltzy könyvének megvizsgáltam a orvosi szókészletét. Közel 500 orvosi kifejezést találtam. Nem foglalkoztam azonban a gyógynövények és a gyógykészítmények neveivel, csupán a testrész- és betegségnevekkel, valamint a gyógyítással és gyógyulással kapcsolatos szavakkal. Miskóltzy gyakran használt csupán latin (olykor német) kifejezéseket (kb. 100 alkalommal). Ezek egy része szakszó, más része köznyelvi szó. A latin kifejezések közül néhánynak nagyon nehezen vagy nem is találtam meg a magyar megfelelőjét sem Brencsánnál, sem a régebbi latin–magyar szótárakban. – Ezek külön tanulmányt érdemelének.

A latin (olykor német) szavak, a szerző által megadott magyar kifejezéssel

Itt csupán azokat az eseteket sorolom fel, amelyek Miskóltzy egyedi szóalkotásai vagy körülírásai, vagy amelyek nem tökéletes fordítások, vagy nála fordulnak elő először. A szövegben a latin és a magyar megfelelő sorrendje változó.

1 A betegségek egyik leggyakrabban említett oka a vér megromlása, illetve a test bizonyos pontjain a rossz nedvek felszaporodása, a test nedvegyensúlyának megbomlása (diszkrázia) volt. A test nedvegyensúlyának megbomlása mint betegségek Hippokratész korától (Kr. e. V. sz.) egészen a kísérleti orvostudomány kialakulásáig (XIX. század) igen elterjedt volt. A népi kóroktanban évszázadokon keresztül meghatározó volt a nedvkörtan. A vér megromlását, a rossz nedvek felszaporodását a test bizonyos pontjain ennek megfelelően gyakran köpölyözéssel, purgálással, érvágással, nadály felragasztásával, tisztító kúrákkal, kenéssel (masszírozás) stb. próbálták gyógyítani.

A könnyebb tájékozódás miatt nálam mindenkor az idegen szó áll elől. A szavakat eredeti helyesírással írtam le. Ha szükséges, megadtam a szó mai jelentését is.²

Aneurisma: érnek mérges dagadása 'a verőér helyi tágulata' (8h);
 Angina: Torok-gyík 'torokgyulladás' (8i);
 Aphtha: szájban való kelevény 'fehér színű fekélyes folt a nyálkahártyán' (8i);
 Ascites: vizi-kórság 'hasvíz' (8j);
 Atheroma: fejtér genetséggel teljes daganat 'kásadaganat' (8k);
 Basilica: a könyök alsó részén levő ér (8l);
 Brandt ader: nyelv alatt való ér (8ly);
 Brandt: Orbán (8m) – 15a: 'orbánc';
 Bubo: undok kelés 'nyirokcsomó gyulladása daganata' (8n);
 Cancer: Rák (8ny) – ilyen formában a szó itt fordul elő először, bár korábban van már Pázmánynál fene rák (15b);
 Cephalica: fő-ér (8o);
 Chirurgia: Borbély-Mesterség, Kézi-Seb-Orvoslás (8ó);
 Clavicula: a nyak alsó részén levő csont 'kulcsocsont' (8ö) – Pápai Páriz (1801) szerint (9a): fiók csont;
 Claviculae: Peretz-csont: Hát hosszában lévő geréb csontok (8ő);
 Coecum: **vakbél** (8p) – 15c szerint az első előfordulása csak Rácznál 1782-ben;
 convulsio: zsugorodása 'a sebek görcs, görcsös vonaglás' (8q);
 corrosivum: metzés (8r);
 Delirium: főnek hígulása 'tudat elborulása, átmeneti tudatzavar' (8s);
 destillat víz: készített víz (8sz);
 Emulgens: szívó ér (8t);
 Epigastrium: bél-Virág, lantorna 'gyomortáj' (8ty);
 Esebar: var (8u);
 Exomphalos: a köldöknek nyavalája 's igen ki-állása 'veleszületett köldöksér' (8ú);
 Formicosa: férfi mellén lévő kelevények (8ü);
 Furunculus: Szent Antal tüze 'kelés' (8ú);
 gangrena: forró fene vagy Brandt 'üszök' (8v);
 Glandulae: futosó mirigy (8w);
 Guga: carbunkulus 'furunkulusfajta: darázfészék' (8x);
 Gutta Rosacea: artzulatban lévő kelevények 'idült értágulat' (8y);
 Hernia: sérülés avagy tökösség 'sér' (8z);
 Hydrocephalos: Főnek nedvesség miatt-való fájdalma 'agykamratágulat' (8zs);
 Ileum: görbe-bél 'csípőbél' (8aa);
 [tüdő] lobussai: szárnyai 'lebenyei' (8áb);
 Mediastinum: szivre szolgáló ér 'a mellüreg középső része' (8bb);
 Musculusok: egér formu Inak (8cc) – 15d szerint az ín régen nemcsak ideget és ínt jelentett, hanem húst, izmot is;
 noli me tangere: mardozó farkas (8cscs);
 Os Cribrosum, vagy Colatorium: spongiacsont (8dd) – se Brencsánnál, sem a régi szótárakban nem találtam meg a latin szavakat, de a töveik alapján szerintem ez szita- vagy rostacsontot jelentett;
 Os Ilion: vég-bél csont (8dxdz) – ez valószínűleg téves fordítás, helyesen: 'csípőcsont';
 Os Occipitis: Nyak szűn csont 'nyakszirtcsont' (8dzsdzs);
 Ossa Petrosatemporum: Az két halánték csontok 'sziklacsont' (8ee);
 Ossa Sincipitis: A 'Fej' közepin lévő két csontok (8éé);
 Panaritium: nevetlen féreg 'az ujjak phlegmónéja' (8ff);

Pancreas: fodor bél (mirigy) 'hasnyálmirigy' (8gg);
 Paralysis: Gutta-ütés 'bénulás' (8gygy);
 parasta: hólyag csévéin levő mirigyek; szerintem: 'prosztata' (8hh) – egyébként a prostata szó először csak 1884-ben fordul elő (15dz);
 Parotis: fül-tőnek medgye, vagy a fül mellett-való kelés 'fültőmirigy' (8ii);
 Pleuritis: oldal-fájás 'mellhártyagyulladás' (8ii);
 resolutio: el-oszlás 'teljes gyógyulás, felszívódás' (8jj);
 rothlauf: csúz (8kk);
 Scrophulae, strume vagy Golyva (8ll) – itt valami zavar van, mert a scrofula más, mint a golyva;
 Steatoma: testen való dagadás, mellyben fadgyu-szinü nedvesség vagyon 'faggyúmirigy' (8lyly);
 Styloides: Kéz bokájának csontya ki-fordulása (8mm);
 Stupor: rémülés, a fej vagy a gerinc megmerevedése 'szellemi vagy testi gátoltság' (8nn);
 Tendó: haj-nevelő 'sarokcsont, Achilles ín' (8nyny);
 Testudo vagy Tapla: vakandok dagadás (8oo);
 Thymus: a nyeldekli alatti mirigy 'csecsemőmirigy' (8öö);
 Timpanites: dob-vizi kórság (8óó).

Csak magyar kifejezést használ a szerző (több mint 120 esetben)³

Arany ér (8óó) – Miskóltzynyál fordul elő először (15dzs); asszony szülő méhe (8pp); bokában a keze feje (8qq); Corona ér (8rr); éles matéria 'genny' (8ss); éles 'erős' orvosság (8szsz); eleveníteni 'feléleszteni' (8tt); el-hatalmazott sebek (8tyty); éllesztőinek 'idegek' (8uu); első fogak 'metszőfogak' (8úú); ember Keze lapitzkái 'lapocka' (8üü); Embernek arcziatya vagy arczélatya (8úú); emésztő Torok (8vv); eszén vagyon (8ww); észnek tibolodása (8xx); fantáziálás (8yy); farkas daganat (8zz); farkas hús (8zszs); **fásli** (8A) – első előfordulása a szónak (15e); Fej-veleje (8Á); felgyámoltassék 'felpolcoltassék' (8B); fel-táskásul (8C); fene ér (8Cs); férfi és az asszonyi állat magva az anya-méhben öszveegyenlítettett és abban bészaroltatott 'fogantatás' (8D); Gyomor torka (8Dz); hamar kéz 'gyors kéz' (8Dzs); háta gerébnek veleje 'gerincvelő' (8E); heg-nevelő (8É); héség (8F); hideg-vett 'kihült' tagok (8G); Inaknak gombája (8Gy); iny-hús (8H); **kéz bokája** (8I) – (15e) az első előfordulást 1821-ra teszi!; kéz lapitzkái 'lapockák' (8I); Kéznek gyökerei (8J); ki-gyukik 'kiakad, kifcamodik' (8K); kis has 'kismencede' (8L); korona forma ér (8Ly); korpás, hal-héjas varr (8M); körömméreg vagy féreg (8N); láb farka (8Ny); láb feje (8O); láb ikra (8Ó); Lába-kásája (8Ö); lélekzet vévő sip vagy gége (8Ő); Lepra vagy bél-poklosság (8P) – a **lepra** szó megjelenését (15f) 1857-re teszi; magtartó edények, megdöfödődik (8Q); méhnek súpja (8R); meleg fene (8S); monya csévéje (8Sz); mony feje (8T) – a **mony** Miskóltzynyál hímvesszőt jelent (15g); nyak görözdök (8Ty); nyúl-ajak (8U); oldal hártya 'mellhártya' (8Ü); ortza 'az arc szemöldöktől állig' (8Ü); öreg uj (8Ű); öreg üres ér a máj

² A jelentések Brencsán 2006-ból valók. Ha a jelentés nem tőle van, akkor azt külön jelölöm. A jelentéseket ' ' jelek közé tettem.

³ A gazdag anyagból csak válogattam. A szavak jelentését, ha szükségesnek láttam, próbáltam a szövegből megállapítani.

felső részében (8V); pettegetéssel vagy on ki-hányva 'kiütése van' (8W); pina (8X); **pörsenlés** (8Y); Pulzusnak igen nagy reszketése (8Z); Pulzusnak meg-lankadása (8Zs); rosta formu tsont (8AA); Sarkantyú ér (8ÁÁ); seb ajka (BB); Seb meg-avasult (8CC); spongyások a csontok (8CsCs); szája circulusa (8DD); szár-csont fiókja (8DzDz); szél-erek 'nyirokerek' (DzsDzs); szem avagy kölkök fogak (EE); szem külső kupája (ÉÉ); szivató tsont (8FF); szivó erek (8GG); sziv reszketése (8GyGy); térd kaláts (8HH); torok 'méhszáj' (8II); üres ér (8ÍÍ); vesztég 'nyugalomban' kell tartani (8JJ).

A sebészek és a háború

A sebészek munkájára nagy hatással voltak a háborúk. Ezekben sok tapasztalatot szereztek a chirurgoak. Valószínűleg Miskóltzy Ferenc is a katonaságnál szerezhette sok tapasztalatot. Ezt bizonyítja munkájában az ezredkórház patikájának leírása (14a).

„...a Hurgusnak az ő Praxisához kívántatik, hogy légyen egy alkalmas *SZELENTZÉJE*, amely-is illendő *Instrumentumokkal* légyen tellyes, úgymint: „*Olló, Tetém-szedő, Spótt, Lék-mérő, Tolóvas, által-húzó Tű, Akasztaló-tséve, különb külömb-féle akasztaló Tű, Borotva, Lantzéta, vagy Ér-vágó vas, Kis reszelő, flastrommal és Ungventummal* ruha tépésekkel, s vér-állító szerszámmal légyen elkészítve.

Másodsor szükséges *Trepánium, Elevatorium, Separatorium, Helyes fogó és Reszelő. Harmadsor*: Nyelvemelő 's szájhoz való *Sráff, Fetskendő*, torokhoz való *Drót, Kalánotska*, a leesett nyak-tsapnak fel-emelésére, külömb külömb-féle *Fog-vonók, Pelikán és Ketskeláb; Fogó és Likasztó*, a nyakon-való *Setaceumhoz hoszszú sinór, Húzó-tű, Fetskendő és Tsévék*, a megsebesedett mellhez, hasonlóképpen a' megrekedett sebhöz, az aszszony méhéhez és vég-bélhez való, *Sráfok*, kiket *Tükörnek-is hívnek*, nagy és kitsiny *lapos Fogó*, külömbféle hús-metsző *Kések, Tsont-fűrész, 2 Lapos vassal*, külömbféle *sütővasak*; amellyek rész-szerént 'a tagnak el-metszéséhet' a' vér-állításához, és egyebekre is szükségesek.

Negyedszer: *Fitzamodásokhoz* vagy tsonttörésekhez való *sráffos Instrumentum, sindenből* készített külömb-különbféle *Deszkátskák, Pléh* vagy *papirosból* készítettettek, hogy azzal a megtörött tsontok béköthessék, és *Ládátska*, mellben a' törött láb-szár tétessek, karhoz való *Sindel, Vánkosok, Fáslik* és egyéb ezekhez hasonlók." (361–353) (Simon Katalin 2013:8.)

Miskóltzy érdeme

Miskóltzy munkájának nagy része németből való fordítás, de az anatómiai nevek többségét latinul írja (nyilván a forrásában is így volt), vagy megadja a latin mellett olykor a saját maga alkotta magyar megfelelőt is, amely hol találó, hol elég gyenge, mesterkelt, és nem is mindig felel meg a valóságnak. Nagyon gyakran körülírást alkalmaz. Van azonban néhány orvosi kifejezés, amelyik nála fordul elő először (például: aranyér, fásli, kéz bokája, lepra, paraszta, pörsenés, vakbél stb.). Miskóltzy érdeme az, hogy „pártját fogta a megrekedt, lenézett magyar nyelvnek, melyen a tudósok még mindig nem akartak beszélni – megmutatta vele a kétkedőknek, hogy ez a nyelv alkalmas mindenre [...], alkalmas a komoly tudományokra” (4a).

IRODALOM

1. Dr. Ács Géza *A magyarországi sérültellátás és a magyar Traumatológiai Társaság története* 2016.
2. Brencsán János *Orvosi szótár* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2006.
3. Fekete Károly *A magyar traumatológia rövid története* A Debreceni Egyetem ÁOK Traumatológiai és Kézsebészeti Tanszék Közleményei 2016:161–71:161(a).
4. Fekete Lajos *Miskóltzy Ferencz irodalmi munkássága* Gyógyászat XIV/45. 1874. november 7. 655–8:657(a).
5. Kapronczay Károly *Magyar orvoséletrajzi lexikon*. Mundusz Kiadó, Budapest 2004. <https://kereso.startlap.hu/index.php?q=magyar-orvosletrajzi-lexikon>. Letöltés: 2020. január 19. 1085(a).
6. Korbuly György *A magyar egészségvédelem felé* In: Domanovszky Sándor szerk.: *Magyar művelődéstörténet*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest. 1939–1942. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Domanovszky-domanovszky-magyar-muvelodestortenet-1/negyedik-kotet-barokk-es-felvilagosodas-1007/korbuly-gyorgy-az-allami-egeszsegvedelem-fele-12E9/>:(a) Letöltés ideje: 2020. január 20.
7. Magyary-Kossa Gyula *Magyar orvosi emlékek, IV. kötet* Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, Budapest 1940:413(a), 125(b).
8. Miskóltzy Ferencz *Manuale chirurgicum, avagy chirurgiai utitárs* Győr, Streibig János Gergely 1742:XI–XII (a), 2–3(á), 225(b), 234(c), 253(cs), 247(d), 406(dz), 254(dzs), 128(e), 79(é), 75(f), 76(g), XI–XII(gy), 104(h), 116(i), 226(i), 120(j), 92(k), 32(l), 345(ly), 229(m), 250(n), 99(ny), 39(o), 3(ó), 309(ö), 11(ő), 66(p), 326(q), 342(r), 344(s), 412(sz), 40(t), 70(ty), 356(u), 122(ú), 234(ü), 93(ű), 129(v), 55(w), 254(x), 232(y), 124(z), 106(zs), 66(aa), 63(áa), 345(bb), 25(cc), 233(cscs), 10(dd), 13(dzdz), 9(dzsdzs), 9(ee), 9(éé), 239(ff), 55(gg), 33(gygy), 55(hh), 108(ii), 119(iii), 91(jj), 87(kk), 95(ll), 93(lyly), 286(mm), 334(nn), 357(nyny), 108(oo), 33(óó), 120(öö), 100(óó), 197(pp), 206(bqq), 37(rr), 272(ss), 186(sssz), 132(tt), 329(tyty), 14(uu), 17(úú), 12(üü), 26(úú), 184(vv), 176(ww), 174(xx), 154(yy), XXV(2), 319(zs), 305(A), 38(Á), 120(B), 220(C), 36(Cs), 4(Dz), 65(Dzs), 15(E), 240(É), 88(F), XXXI(G), 206(Gy), 50(H), 285(I), 12(Í), 33(J), 320(K), 31(L), 44(Ly), 256(M), XXXI(N), 289(Ny), 33(O), 42(Ó), 266(Ö), 35(Ő), 254(P), 200(Q), 41(R), 60(S), 202(Sz), 236(T), 13(Ty), 182–183(U), 63(Ü), 62(Ú), 41(Ű), 37(V), 252(W), 236(X), XXVI(Y), 1594(ZZ), 159(ZsZs)), 51(AA), 347(ÁÁ), 141(BB), 189(CC), 7(CsCs), 27(DD), 25(DzDz), 15(DzsDzs), 15(EE), 28(ÉÉ), 226(FF), 40(GG), 253(GyGy), 292(HH), 73(II), 37(ÍÍ), 324(JJ).
9. Pápai Páriz Ferencz *Dictionarium Latino–Hungaricum* Pozsony, Landerer–Hochmeister 1801:(a), (b).
10. Petz Aladár *Győr szabad királyi város Szentháromság kórházának múltja és jelene 1749–1928* Győr, Győr Egyházmegyei Alap Nyomda Műintézete 1929:24(a), 58(b).
11. Ralovich Béla *Semmelweis megfigyelésének visszatükröződése a hazai orvosi szakirodalomban* Orvosi Hetilap 2016/157. évf. 9. szám: 357–9:357(a).
12. Simon Katalin *Sebészet és sebészek Magyarországon* Budapest, Semmelweis Kiadó 2011:59(a, b), 7, 15(c, cs), 13(d).
13. Sztatky Márta *Minden orvosságot csak ebből kérésért. Szemelvények a XVI–XVII. századi orvostudományokról* Budapest, 1983.
14. Takáts László *A Rákóczi szabadságharc egészségügye. A hadsereg-egészségügy szervezése az 1809-es magyar nemesi felkelésben*. Honvéderős XVI. évf. (1964) 2. sz. 163–84. (klny. 1–21.): 14(a).
15. TESz. = Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1976:(a), (b), (c), (d), (e), (é), (f), (g).

Bonctani tanvers a vérkeringésről 1790-ben. Pucz Antal (1767–1831) „nyelvnevelő” emlékezete

Az élettan (fiziológia) első magyar nyelvű tankönyve 1789-ben jelent meg Rác Sámuelnek, a pesti orvosi kar profeszszorának tollából (7). A *Physiologiának* rövid sommája a magyar orvosi szaknyelv kialakulásának is fontos adaléka. Mivel a pesti „királyi universitás” oktatási nyelve a könyv megjelenése idején a latin volt, és az is maradt még évtizedeken át, nem meglepő, hogy a Rác által használt magyar szakkifejezésekkel nem orvosi szakkönyvekben találkozunk először. Az alábbiakban egy olyan – a nyelvtörténetírás által eddig fel nem fedezett¹ – „bonctani tanverset” mutatok be, amely alig egy évvel a *Physiologia* megjelenése után íródott, tudatosan azzal a szándékkal, hogy a Rác által alkalmazott magyar bonctani kifejezéseket „népszerűsítse”.

A vers a szerző barátjának neve napja alkalmából született, amint az a költemény címéből is kiderül: „Egy jó Barátom’ neve napjára készült 1790. e.”. Az igazi jókivánságok forrása a szív – talán ez ösztönözte versírónkat arra, hogy versben fejtsen meg a szív, „érzésünk főbb okának” felépítését és „kötelességét” (működését). A 89 soros versből a bonctani vonatkozású 11–76. sorokat adom közzé:

„Embernek szívét meljünkben rejtve találjuk,
Egy formán mellyet mind férfi, meg asszonyi Nemben
Hátra szedett tiz, és két háti gerintzek övedznek.
Mind a’ két oldal feleit pedig örzik huszon négy
Oldal tsontok, elől egy melj tsont önti magát fel:
Eztet alól inas, húsos edény választja az hastol,
Orvosok ezt az edényt agyék hártjának (a) is hijják.
Mind ezeket gondos kézzel melj hártja (b) borítja:
Ez formál meljben kettős zatskókat egészen
A’ melj tsontig, ’s itt lekötődnek rosta szövettel. (c)
Mellyek egész meljet nagy két üregekre fel osztják
Ugy, hogy az egyikből másikba be semmi se folyhat.
És innen kapják külső hártjájokat önnön
Védelmekre, ni hogy frissülnek gyenge tüdőink!
A’ melj hártja alatt ki terül egy tágas üresség,
Ebbe magát a’ szív zatskó el rejteni szokta.
E’ szív zatskónak külső hártjája fejéres,
Edszer’smind de erőss, áll többnyire rosta szövettől:

És ha egészséges, soha több hártjára nem oszlik.
Egyet, vagy kettőt fordulván, vissza megint tér,
És minden részét a’ szívnek bé fedi kívül.
E’ Szív zatskóban szabadon mozgatja magát szív;
Mert nagy ereknél tsak szemléihedd össze fogódzva:
Máshol egyébbkint ö majd erre, meg arra hajolhat.
Szívhegye (d) a’ mondott zatskóban éppen előre
Fordulván, jobb részre magát érdeklí tövénél. (e)
A’ szívnek külső hártja után vagyon egy nagy
Messze kiterjesztett tzellás szövet, ebbe teel zsr.
E’ szállás szövetet követik több szálak omolva,
Mellyeket in, ’s húsból rend nélkül szötte Teremtőnk.
E’ szálakba siet Koronának rendes eréből (f)
Meg dagadott vér ér, és számtalan élet eretske.
Test bontók szívnek kettős gyomrára akadtak, (g)
Egyik az első, (h) melj jobban terjedve kinyúlik:
Másik az hátulsó (i), ’s ez már valamennyire kissebb.
Mind kettőt inas, húsos fal választja, rekeszti.
Utat az egyikből másikba találni te nem fogsz.
Szív két gyomrában kettős ki nyílásra (k) akadni;
Mind egyikbe külön láttzatnak fűgve az hártják,
Mellyeket annyi tsekély ajtóknak (l) mondhat az ember.
Első véres eres lyuk előtt vagy egy kebel, (m) ennek
A’ tetején áll egy inas húsos ritka fűletske: (n)
Igy az utóbbi nyílást is azon kebel (o) álja körül, ’s fül.
Igy hát a’ vér szív Koronának véres eréből,
És a’ két nagy erekből (p) úgy szedi össze folyását,
Hogy szívnek kebelébe elől, de fülébe is hasson.
Innen a’ szívünk’ első gyomrába igyekszik,
Honnan gyenge tüdőnk’ eriben folytatja az útját:
Mellyekből azután szív’ hátulsó kebelének,
És szív fülnek ered, még egyszer végre azon nagy
Élet erében megyen: –
Már mondott hártja tokotskák
Ugy alkattak, hogy a’ vért éppen vissza ne hagyják
Folyni, előre pedig bizvást kényére eresszék.
Ebből már bizonyos, ’s kiki által látja észével,
Hogy mindég tsak előre folyik már útra megindultt
Vér, és hogy többé ö addig vissza se térhet,
Még kerülése után a’ véres erekbe, ezekből
Edszersmind a’ szív’ első kebelébe be nem foly.
A’ mi egész vér forgásnak már illeti módját:
Félvén, hogy ne talán kiss versem töbre dagadna,

¹ Az orvostörténet-írás is csak 2002-ben szerzett róla tudomást (Kiss 2002).

Most elhagyom, minthogy láthadd ezt Rátzba (q) is írva,
Minden részéből testünknek szivbe hozódik,
Mellyből ime megint minden vér vissza tsatornáz.
Igy hát vér' forgásának leg főbb oka szivünk.
Ebből már kötelességét jól észre vehetjük,
S hasznát edszer'smind, úgy tettzik, látva tanuljuk –"

A verssorokban elszórt betűk feloldását így adta meg a versíró:

(a) Diaphragma. (b) Pleura. (c) Tunica cellulosa. (d) Apex. (e) Basis Cordis. (f) Vasa Coronaria. (g) Ventriculi. (h) Anterior vel dexter, (i) Posterior, vel sinister. (k) Ostium. (l) Valvulae. (m) Sinus dexter vel anterior. (n) Auricula. (o) Sinus sinister, vel posterior. (p) Vena cava. (q) L. A. *Physiologiának* rövid Sommája, *mellyet ki adott Rácz (!) Sámuel 's a' t.* Pest. 8, 1789.

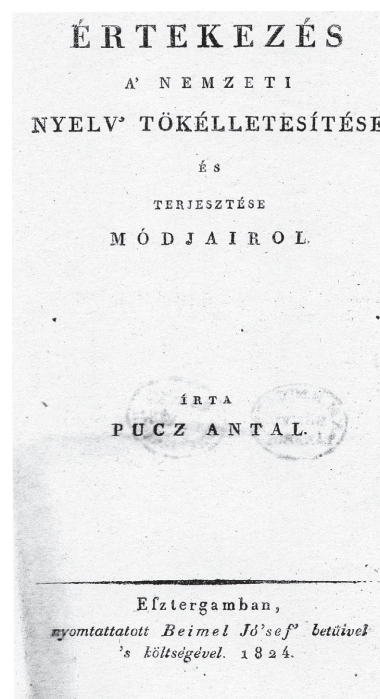
S hogy a mai olvasó számára könnyebben követhetővé tegyük a „vér forgásnak” (vérkeringésnek) a versben vázolt útját, Rácz *Physiologiájából* még további feloldásokat tudunk adni: a véres ér vagy vérér a vénát, az életér az artériát jelenti, a „nagy életér” pedig nem más, mint az aorta. A szívkebel a szívpitvarral azonos.

A vers bonctanilag és élettanilag is helytálló részei, a Rácz-könyvre való utalás az olvasóban azt a benyomást keltheti, hogy a költemény szerzője valószínűleg orvos, esetleg medikus lehetett. Annál inkább is jogos e vélekedés, mivel egy hasonló magyar nyelvű bonctani tanverset a XVIII. század elején egy orvosdoktor vetett papírra. Vizaknai Beretz (Briccius) Györgynek az aortáról hexameterekben írt elégiáját Wespriemi közölte az alábbi megjegyzéssel: „Ebből az itt idézett mutatónyból mindjárt kiviláglik, hogy a magyar nyelv az orvostudomány tárgyalására is igen alkalmas” (18). Nos, esetünkben a látszat csalóka: a verset nem orvos, hanem a pozsonyi papnevelde végzős hallgatója, Pucz Antal vetette papírra 1790-ben, „Szent Györgynek napján” (április 24-én). Nyomtatásban csak 1818-ban jelent meg, Pucz *Tavaszi virágok* című, Pesten kiadott könyvének 200–203. oldalain

Pucz (Putz) Antal Esztergomban született 1767-ben. 1786-tól Pozsonyban teológus. 1790-ben – a fenti vers írásának évében – szentelték pappá. Előbb Budán segédlelkész – tehát Ráczot személyesen is megismerhette –, majd 1794-től káplán Érseklélen. 1798-ban jut saját parókiához a Győr melletti Nagybjacson. Innen kerül át a Duna túlsó partjára, a Csallóköz déli részét alkotó Csilizköz kis falujába, Balonyra (ma: Baloň, Szlovákia), 1812-ben. Itt is hunyt el 1831. március 9-én.

E látszatra szokványos, eseménytelen papi pályafutás mögött azonban gazdag, szinte polihisztóri hatósugarú – igaz, némiképp műkedvelő – irodalmi tevékenység búvik meg, melynek egyik fő mozgató rugója azonos a Wespriemi által idézett kolozsvári doktoréval: bizonyítani, hogy a magyar nyelv képes a tudományok kifejezésére is. Már 1805-ben harmadik helyezést ér el a „magyar nyelvnek mostani állapotjáról, ki miveltehető módjairól, eszközeiről” szóló pályázaton – kéziratát a cenzúra azonban nem engedte kinyomtatni. Kazinczy Ferenc érdeklődését a kézirat iránt és a cenzúrázás miatti felháborodását a Kazinczy Társaság

22. Évkönyvében tárgyaltuk (6). A nyomdai megjelenés hiányában a nyelvművelés általa javasolt módjait Pucz közvetve mutatja be: német munkákat ültet át magyarra. Így lesz Eberhard-fordításával (2) a „szépészet” (esztétika) magyarnyelvűségének úttörője (8), Kant-tanulmányával (11) kora egyik legismertebb „kantianus” filozófusa (9), Mutschelle-magyarításával (10) „az Isten kezét az összes természetben felmutató” (17) fizikoteológia egyik magyar úttörője. Szépirodalmi próbálkozásai, a már említett *Tavaszi virágok*on kívül a *Nyári rózsák és az Őszi gyümölcsök* című „részszerint valóságos, részszerint költött Történetek”-et s néhány ifjúkori „alagyát” (elégiát) tartalmazó kötetei is a „Nemzeti Nyelv emelkedését” szolgálják. Nyelvészeti munkásságát az 1824-es *Értekezése* (15) koronázza meg (1. ábra). Mivel e több mint másfélszáz oldalas kötet címe hasonló az 1805-ös pályázat témájához, talán helyes a feltételezésünk, hogy Pucz 1824-ben lényegében megismételhette az említett pályázatra küldött pályamunkája fő gondolatait.

Pucz Antal *Értekezés a' nemzeti nyelv' tökéletesítése és terjesztése módjairól*

„Némelly nemzeti billyegek” (bélyegek) címmel indítja értekezését és katolikus papként le meri szögezni, hogy a deák (latin) egy holt nyelv, melynek bilincseiből ki kell bontakozni. „Csak az anyai nyelvnek megzendülése ébreszti fel a nemzeti lelket, tsak ennek szózatjára feszülnek ki a szunnyadozásban volt lelki tehetségek és vetélkedő munkásságra hevülnek” – vallja lelkesen. Nem elég azonban csak felébredni és hevülni, ismerni kell azokat a módokat is, amelyek a „mai legtudósabb” európai nemzeteket „az ő tudományos Culturájoknak... magas poltzára” juttatták. Pucz szerint ennek hét módja, eszköze létezik, úgymint 1. tudós társaság felállítása, 2. a tudósok pártfogása, jutalmazása, tisz-

telete, 3. a gondolkodásnak, írásnak „illendő szabadsága”, 4. a tudományok anyanyelven való tanítása az iskolákban, 5. a tudományos dolgozatok anyanyelven való írása, 6. „minden országos dolgoknak nemzeti nyelven való folytatása” és végül 7. a nemzeti „játékszín” (színház).

Legterjedelmesebben Pucz az első módot taglalja. Áttekinti a más országbeli (francia, angol) kezdeményezéseket, sőt „kitérésként” máris komoly feladattal bízná meg a „tudós társaságot”. „Vajha egynehány tudós... Észak-nyugoti Ásiába utaznának azokra az eredeti tájékokra, melyekből a mi Eleink, a régi Magyarok jöttek...” Ez annál inkább is a Társaság feladata lenne, hiszen lenne már kit követni: „a mi derék Kőrösi Sándorunk, egy nemes Székely... útra mert indulni”. De mennyivel többet tudna elérni „egy jól elrendelt tudós Expeditio!”

A Tudós Társaság eszméje – ne feledjük, egy évvel vagyunk gróf Széchenyi Istvánnak az Akadémiát megalapozó felszólalása előtt a pozsonyi diétán – ismételten visszatér a többi „mód” tárgyalásakor is. A tudományok megtanítására leg-
rövidebb és legbizonyosabb út az anyanyelven való tanítás, véli Pucz, ezért az iskolákban is e nyelven kell az ismereteket oktatni. Igaz ugyan, hogy sok „mester nevezetek (termini technici)” még hiányoznak, ám azokat egy Tudós Társaság „szerentsésen kidolgozná”. „A nemzeti nyelv az a csatorna, mellyen a tudományok, és hasznos találmányok a Nemzetnek minden soraival a leg-
rövidebb úton közöltetnek” – érvel tovább plébánosunk. Amíg nincs elegendő magyar nyelvű munka, a „talpra esett fordítók is nagyon segítik a nemzeti nyelvnek előre menetelét és tudományos kifejlődését” – véli Kazinczyhoz hasonlóan Pucz Antal is.

Természetesen a témában járatos nyelvész, tudománytörténész azt mondhatná, hogy Pucz nyitott kapukat döngetett 1824-ben. Ám ha feltételezzük, hogy ötletei, ajánlásai nagy része már megjelenhetett a cenzúrának nem tetsző 1805-ös pályamunkájában is – pl. „a gondolkodásnak és írásnak illendő szabadságáról” –, akkor nem tekinthető túlzásnak az a jellemzés, amellyel saját magára illeszti Horatius szavait: „Olyan fenőköként használjanak, amely élesre tudja fenni a vasat, bár maga képtelen vágni.” Nem tudjuk, Kazinczy ismerte-e, olvasta-e Pucz 1824-ben megjelent kis kötetét. Levelezésében, naplójában nem találtam erre utalást. Ám ha olvasta, bizonyára igazolva látta 1805-ös jóslatát. 1805-ben ugyanis megdicsérte a pályamunkák bírálóit, akik harmadik helyre sorolták Pucz munkáját: „Ez új csillag a magyar égen. Ha ő tüzet kap, s ragyogásnak ered, az az ő munkájok léssen”.

Visszakanyarodva Pucz fiatalkori bonctani tanverséhez: nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy Pucz eredetileg talán medikus lehetett, s csak később váltott át a teológiára. Az ellenkező irányú pályamódosításra Peterka József Sebestyén a példa, aki „a szombathelyi püspöki megyének nevendék kis papja”-ból lett a Kiskun kerület „rendes

orvosa” (3). Plébánosunk vonzalma az orvosi témákhoz – egészségnevelésbe, felvilágosításba öntve – élete végéig nyomon kísérhető. Három, fentebb már említett, évszakokról elnevezett kötetében olyan témákkal foglalkozik, mint „a gyomorra és emésztő erőkre való különös gondviselés”, „egy egészséges, tiszta és friss levegő” vagy „egy szó a Fisikai nevelésről”, melyben a „törvényes hatalom”-mal kívánja bevezetni a rendszeres „testi gyakorlásokat” (14). Fáradhatatlanul harcol a babonák ellen – e célra kiadott könyvében (13) külön fejezetet szentel „A Betegségek körül való Babona” kérdéseinek.

Két évvel korábban Pucz már foglalkozott a „bal ítéletekkel” (babonákkal), amikor is második anyanyelvéből, a latinból magyarra ültette át egy német egyházjogász, P. J. Riegger könyvét (16). A német alaposággal paragrafusokra osztott értekezés többek közt foglalkozik a jövődőléssel (Mantia) s annak „fajzatjaival”, úgymint az asztrológiával, auguriummal (madárjósással), nekromantiával (halottidézéssel) és a nyílvetéssel (sortilegium), továbbá a varázslással. Részletesen tárgyalja az „ördögösök” speciális fajtáját, a boszorkányokat, akik a néphit szerint Németországban „a Brukerok² hegyére (nálunk pedig Sz. Gellért hegyére)” vitettetnek. Természetesen a szerző nem hisz az ördögösségben, boszorkányságban. Egyetért Mária Terézia törvénykönyvének 1. §-ával, amely arra utasítja a bírakat, fontolják meg, vajon „a bűbajos dolgoknak vallástétele Melancholiából, erős képzelődésből, eszelősködésből, örültségből, és más hasonló betegségből származott-e?”

Rieggernek „az ördögösségről” kiadott könyvére hivatkozva jeles orvostörténészünk úgy vélte, hogy „Pucz Antal orvos” fordította azt magyarra (1). Mint már fentebb jeleztem, Pucz nem volt orvos, bár eredetileg talán az szeretett volna lenni. Erre utal az a tény is, hogy fiatal korától vonzódott az orvosi témák felé. Nemcsak a népnek szánt, szépirodalmi jellegű kötetekben foglalkozott egészségnevelő témákkal, hanem szentelt a felvilágosításnak egy önálló kötetet is. 2002-es tanulmányomban (4) még azt közöltem, hogy az *Értekezés a ragadó nyavalyákról...* című munkáját nem sikerült könyvtárainkban megtalálni (12). Nos, azóta e kötet előkerült (2. ábra) és már címdaláról látható, kiknek is szánta azt a P. A. kézjegy mögé búvó balonyi plébános. A lelkipásztor – mint „jó pásztor” – gyakran a szó szoros értelmében életét kockáztatja juhaiért, ha a betegek körüli „forgolódások és azoknak utolsó vigasztalások közben” jómaga is elkapja a betegséget, írja előszavában Pucz. Ám rögtön hozzá is teszi: „magára vigyázni, és őrizkedni, nem tsak szabad, hanem életünk fenn tartásával járó Kötelesség is.”

E magára vigyázáshoz adott hasznos tanácsokat lelkészársainak „az orvosi Tudománynak közönséges Főtételeiből némelly szabások és hasznos alkalmaztatások” közreadásával. Máiig érvényesen – s orvosi szempontból is helytállóan – így fogalmazza meg a fertőző (az ő szóhasználatában:

2 Bructerek: germán néptörzs, híres volt jósnőjük, aki egy toronyban lakott.

É R T E K E Z É S

A' RAGADÓ NYAVALYÁKRÓL,

AZOKTÓL VALÓ ŐRIZKEDESRŐL,

és mindjárt

AZ ELRAGADÁS UTÁN VALÓ

BÁNÁS' MÓDJÁRÓL.

A' LELKI PÁSZTOROK' SZÁMÁRA

kiadta

P. A.

P E S T E N,

TRATTNER Ján. Tam. betűivel és költségével.
1816.Pucz Antal *Értekezés a ragadó nyavalyákról*

ragadó) betegségek elleni védekezés alapszabályait: „...vagy a betegségekre való hajlandóságát... kell elmellőznünk és távoztatnunk; ha ezt nem lehet, az alkalmatosságul szolgáló okokat kell elkerülnünk és foganatlaná tennünk; vagy ha talán ez is elmulasztott volna, ekkor azon legyünk, hogy az elragadás által támadott betegség még eredetében megfojtassék”.

Pucz Antal e könyve megjelentetésével a magyar nyelvű egészségnevelés, felvilágosítás úttörői közé is felsorakozott, hiszen ez idő tájt – az 1810-es években – a hasonló témájú magyar nyelvű könyv oly ritka volt, mint a fehér holló.

E sorok orvostörténész írója 1990-ben telepedett le a Duna bal (szlovákiai) partján a Győrrel átellenben elterülő Csilizközben, s lett ottani négy kis falu – köztük Balony – körzeti orvosa. A Pucz-életrajzokban szereplő „Balony” név miatt figyelt fel Pucz Antalra. A helybéli temetőben talált egy sírkövet, melyen csak ennyi állt: Pucz Antal. Senki sem tudott róla közelebbit mondani, csupán sejtették, hogy pap lehetett. Ezért kezdtem el kutatni Pucz Antal életútját, életművét. A felkutatott adatokat 2002-ben tettem közzé az *Orvosi Hetilap* (4), illetve a felvidéki *Remény* című katolikus hetilap hasábjain (5). A *Remény*-beli írásomat „reménykedve” zártam: „Bízom benne, hogy e kis életművázlat felhívja a figyelmet Pucz Antalra, és a hálás utókor, a mai Balony (és Csilizköz) katolikusai méltó emléket állítanak majd egykori országos hírű plébánosuknak. Például egy emléktábla elhelyezésével a balonyi templom falán.” Nos, reménykedésem megalapozottnak bizonyult: 2017-ben – Pucz születésének 250. évfordulóján – felkerült az emléktábla a templom falára. Felújították a sírhelyét, melynek földjéből – nagy meglepetésre – előkerült az eredeti, 1831-ből származó

sírkő is. S hogy teljes legyen az orvostörténész öröme: emléktábla került fel a nagybajcsi templom falára is.

A Kazinczy által „nyelvnevelőnek” tekintett Pucz Antal Kazinczyval egy évben, 1831-ben, 64 éves korában hunyt el. Nem akarjuk egy súlycsoportba állítani őket, azt azonban leszögezhetjük, hogy Kazinczy jóslata igaznak bizonyult: Pucz új csillagként fénylett a magyar tudományosság egén. Mára sajnos e csillag fénye alig pislákol a reformkor előtti Magyarország sokkal fényesebb csillagokkal gazdag egén. Pedig indokolt lenne, hogy Pucz Antal nevét a filozófia-, esztétika- és orvostörténet mellett a nyelvtörténet is számon tartsa, mint a magyar bonctani szakkifejezések egyik első terjesztőjét.

(E munka a szerzőnek az *Orvosi Hetilap*ban 2002-ben, illetve a *Széphalom* évkönyv 22. kötetében, 2012-ben megjelent tanulmányainak átdolgozott, új adatokkal bővített változata.)

IRODALOM

- Bálint Nagy István *A boszorkányok gyógyító és rontó kuruzslásairól* Orv. Hetil., 1928;72:196–9.
- Eberhard, G. *Aesthetika, vagyis a széptudományoknak theoriája* Ford. Pucz Antal, Pest 1817.
- Kiss László *A reformkor előtti évek kiváló egészségnevelő orvosa: Peterka József Sebestyén (1825–1768)* *Egészségnevelés* 2000;212–5.
- Kiss László *Pucz Antal bonctani tanverse a vérkeringésről 1790-ből* Orv. Hetil., 2002;8:413–5.
- Kiss László *A balonyi temető elfeledett halottja: Pucz Antal (1767–1831)* *Remény* 2002;46. és 47. sz.
- Kiss László *Egy pápista „nyelvnevelő”, akit Kazinczy is tisztelt: Pucz Antal (1767–1831)* *Széphalom* 22. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 2012;129–38.
- Kovács Arisztid, Schultheisz Emil *A Physiologiának rövid sommája – A short Summation of Physiology the first book of Physiology in Hungarian* In: Schultheisz, E. (ed.) *History of Physiology. Advances in Physiological Sciences*, Vol. 21. Pergamon Press, Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.
- Kristóf György *Szép János és Pucz Antal – az esztétika magyarnyelvűségének úttörői* *Esztétikai Szemle* 1937;2,3:84–9.
- Mészáros András *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig* Kalligram, Pozsony 2000;113–7.
- Mutschelle Sebastian *A teremőnek esmérte és szeretete a teremőnyek vizsgálásából* Ford. Pucz Antal, Pest 1807.
- Pucz Antal *Kant filozofijának fő Resultatumai* Reprint. In: Kőszegi L. (szerk.) *Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából*. Comitatus, Veszprém 1994;59–68.
- P.(ucz) A.(ntal) *Értekezés a ragadó nyavalyákról, azoktól való őrizkedésről, és mindjárt az elragadás után való bánás' módjáról. A Lelki Pásztorok' számára* Pest 1816.
- Pucz Antal *A Babonának és az ő sokféle nemeinek rövid előadása* Esztergam 1822.
- Pucz Antal *Őszi gyümölcsök (elbeszélések)*. Esztergam 1827.
- Pucz Antal *Értekezés a nemzeti nyelv tökéletesítése és terjesztése módjáról* Esztergam 1824.
- Riegger Pál József *Értekezés az ördögösségről*. Riegger Pál deák munkája szerint magyarázta P. A. Pest 1820.
- Toldy Ferenc *A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebb időktől a jelen korig. 1864–1865* Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1987;193.
- Weszprémi István *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. Második száz Első rész* Medicina Könyvkiadó, Budapest 1962;75.

Nyáry Szabó László

Agyalapi ütérkör De ugyan kinek a köre? Szerzői nevek béklyójában...

Megdöbbenő, hogy milyen méltatlanul aggattak eleink szerzői neveket jeles képletekre, de ennél még megdöbbenőbb, hogy milyen hevenyészve kezeljük és könnyedén elfogadjuk mi, utódok a hírnevesen tolakodó tudósok nyilvánvaló csalásait is... Tesszük ezt egy olyan korban, amelyben az adattárak és források hozzáférhetőségének (első) nagy forradalma már lejátszódott...

Van a fejünkben egy egészen szokatlan érképlet, amely az agyunk biztonságosabb vérellátását hivatott biztosítani; latin nevén **circulus artēriōsus cerebrī**, azaz agyütérkör (Sz.). Tulajdonképpen nem is kör, hanem sokszög, egészen pontosan hétszög. Így illendőbb és szabatosabb „tudományos” neve is **polügon** vagy **heptagon** lenne, ha lehetne. Érdekes, hogy a magyarban a „kör” valóban egyszerűbb és rövidebb szó, így e kifejezés, ha nem is szabatosabb, de bizony tömörebb. A latinban és a görögben azonban szótagszámra egyezik a circulus és a polügon. Az olaszok többnyire nem is „kör”-ként (circolo di Willis), hanem inkább sokszög (poligono di Willis) gyanánt emlegetik. Ezen a sokszögű kérdésen túllépve, maradjunk a magyarban csak az egyszerűbb „kör” emlegetésénél! Az agykoponyába belépő üt(ő)erek egy közös kört alakítanak, hogy bármelyik ér szűkületekor vagy sérülésekor se szenvedjen vérhiányt az agy. Már az is csoda, hogy hogyan jöhetett létre ilyen természeti csoda és bölcsesség...

Gabriel Fallopius adott először hevenyészett leírást 1561-ben, majd Giulio Casserio rajzolta le először ezt az érkört. Johann Vesling 1653-ban tanulmányt szentelt neki, majd a svájci Johann Jakob Wepfer 1658-ban alaposan földolgozta kórtani szempontból is.

A „Willis-kör” (angolkodón „*Willis' circle*”) az értan egyik legméltánytalanabb elnevezése. Négy nagy mester is leírta már előtte, mégis hetvenkedő angol neve fémjelzi máig szervezetünk e rendkívüli jelentőségű érelemét. Willis jóformán csak elődeit idézte, így nem is lehet méltó az agyalapi érkör szerzői nevére...

Gabriel Fallopius (1523–1563)

Agyalapunk érköre Gabriel Fallopius (1523–1563) már 1561-ben leírta. A bonctannak e mindössze 39 évet élt mestere méltán megérdemli a **Fallopp(io)-alapér(kör)**, illetve **Fallopp(io)-(agyér)kör** (Sz.) elnevezést, már ha az elsőség kérdéséhez igazodunk... No meg, persze, ha a szerzői név használatához egyáltalán ragaszkodunk. Ez az utóbbi ragaszkodás eleve kétséges értékű, de Falloppio esetében különösen, hiszen Fallopp(ius) nevével már így is igen sok és sokféle képlet illetnek.

Itt van például Falloppio mester nevével a **Fallopp-billentyű**: találójában lebbentyű, hiszen egyáltalán nem „billen”, inkább a bétartalommal csak lágyan „lebben” a **Fallopp(io)-lebbentyű** (Sz.). No persze, e képlet szerzői jogáért is folyik a versengés! „Bauhin-billentyű” néven is emlegetik. Latinul valva ileocoecális, a *Bázei Nomenklatúra* szerint valvula colī (Bauhini). Ez a képlet, ha szerzői nevet igényel, úgy méltán csakis Falloppio nevét veheti föl, mivel ő írta le évtizedekkel

Bauchin előtt! Bugát Pál 1828-ban hurkabillentyű néven tette magyarul közismertté, találóbban szólva hurkaszáji billentyű (Sz.), vagy inkább hurkaszáji leffentyű (Sz.), de még következetesebben hurkaszáj-ajak, hurkaajak, hurkajak, remes(e)ajak, remeszajak (Sz.), vagy a gyomorszáj mintájára remeseszáj, remeszszáj (Sz.) lehetne ez a lebbentyű (vagy leffentyű¹) a csípőbélnek (ileum) a vakbélbe (coecumba) való benyílásánál. Játékosabban szólva nem is billentyű, hanem bellentyű (Sz.).

A másik a **Fallopp-csatorna**, latinul canalis faciális, a magyar arcidegcsatorna, szabatosabban halántékcatorna, halántidegcsatorna, halánt(ék)-arcidegmeder (Sz.), szirt-(ideg)akna, szirt-(ideg)akninca (Sz.); a sziklacsontban halántékszirtcsontban futó arcideg csontos csatornamedre. Tulajdonképpen az arcideg bántalmát, a „Bell-bénulás”-t is Falloppio fedezte föl és írta le először.

Mona Lisa (La Gioconda) – Leonardo da Vinci festménye (Louvre)
Vélhetően a Falloppio-csatorna szűkületének, az arcidegbántalomnak legkorábbi ábrázolása

De közismert a **Fallopp-kürt** (1561), latinul tuba uterina – ahogyan Falloppio maga nevezte –, szó szerint „a méh trombitája”, azaz a méhkürt vagy méhkehely (Sz.), találóbban méhkürtő (Sz.), a petevezeték vagy petekehely, pete-

kürtő (Sz.). Innen a **Falloppi terhesség**, vagyis a „(méh) kürtterhesség”, mint a méhen kívüli terhesség váltóneve... **Fallopp-szalag** vagy Poupart-szalag pedig a lágycszalag (lig. inguinale) szerzői neve.

Giulio Casserio (1552–1616)

Visszatérve az agy alapérköréhez, a páduai **Casser**, azaz Giulio **Casserio** [ejtsd: Kasszérió] (1552–1616), latinosan **Iulius Casserius** már le is rajzolta az agy alapérkörét két szép metszeten, de csak halála után jelent meg több változatban, jelesül a *Tabulae Anatomicae LXXIIIX* kötetekben 1627-ben. A 10. tabulán, majd a 9. tabula 2. ábráján mutatja be az agyérkört. Az elülső átkötő ütér (a. communicans anterior) az egyik táblán, a hátulsó átkötő ütér (a. communicans posterior) a másikon.² Így **Casserio-(ér)kör** az illendő neve, amennyiben a megjelenítőhöz kötjük e képlet (meg)ismeretét. A Piacenzában született páduai (pádovai) bonctanász használta először arytainooides és crycooides kifejezéseinket is.

Casserio nevével is jelölnek már legalább három képletet. Ott van a **Casserio-fontanella**, vagyis a fontanella mastoidea, a fül mögötti kutacs. Ezekről független, de egymással összefüggő két képlet a Casserio-izom meg az idege. **Casserio-izom**: m. perforatus; m. coracobrachialis; vállór izom, vállnyögér³

¹ Leffentyű: Már Jókainál is fölbukkanó magyar szó: *A köszívű ember fiai* című regényében a koci ponyvája-függönye...

² Bender M, Olivi A, Tamargo RJ *Iulius Casserius and the first anatomically correct depiction of the circulus arteriosus cerebri (of Willis)* World Neurosurgery 2013 May–Jun;79(5-6):791–7. doi: 10.1016/j.wneu. 2011.10.044. Epub 2011 Dec 9.

³ E szóösszetétel „nyögér” tagja kun ’testőr’ szavunk nyomán jól értelmezhető.

(izom), vállnyűgizom (hiszen rögzít, mint a nyűg) (Sz.); felkarhajlító és -közéltő izom, amely a vállízület rögzítésében (stabilizálásában) is alapvető szerepű. A **Casserio-ideg** a nervus musculocutaneus vagy nervus perforans Casseri a vállór ideg (Sz.); a felkar hajlítóizmait – többek között a Casserio-izmot – és az alkar bőrét beidegző ideg, amely a kari(deg)fonat (plexus brachiális) oldalsó kötegeből (fasciculus laterálisból) ered.

Johann Vesling (1598–1649)

A harmadik névadó-jelölt **Johann Vesling** [ejtsd: Veszling], latinkodón: **Veslingius** (1598–1649) német növény- és bonctanász Westphaliából, Mindenből. Ifjan apja Bécsbe vitte, ahol orvosi tanulmányait is kezdte. 1628-ban metszőmesternek („Incisor”-nak) nevezték ki Velence Orvosi Intézetében. Ugyanezen évben Egyiptomba, majd Jeruzsálembé utazott, ahol a velencei konzul orvosa lett. Széleskörű növénytan vizsgálatai a *De plantis Aegypti* kiadásához vezettek. 1632-ben az anatómia és a sebészet professzora lett Páduában, ahol Thomas Bartholint is oktatta. Támogatója, Prospero Alpini halála (1616) után a Pádúai Egyetem botanikus kertjének is igazgatója lett. 1641-ben jelent meg közkedvelt tankönyve, a *Syntagma anatomicum, publicis dissectionibus, in auditorum usum, diligenter aptatum*, amely Páduában végzett boncolásainak (anatómiai) összefoglalója volt. Az emberi vér és a nyirok keringésében hozott legtöbb újdonságot.

Johann Vesling egész tanulmányt szentelt ez érkörnek. Róla elnevezve **Vesling-(ér)kör** vagy **Vesling-(agy)ér)gyűrű** lehet a circulus artériösus cerebri, az agy(üt)érkör neve!

Johann Jakob Wepfer – W. Jonkman metszete (1724)

A negyedik névadó-jelölt, **Johann Jakob Wepfer** [ejtsd: Vepfer] (1620–1695) svájci bonctanász *Historiae apoplecticorum* (1658) – vagyis *A gutautések története* – című tanulmányában nemcsak az agyalapérkört írja le, de annak elzáródásainak (apoplecticus) következményeit is. Így a legelső alapos leíró és értelmező neve szerint **Wepfer-(ér)kör** (1658) vagy **Wepfer-(ér)gyűrű**, helyesebben: **Wepfer-(agy)érhészög**.

Mindezek helyett azonban méltatlan dicstolvajlással máig Willis-kör (1664) néven emlegetik az agyalap érkörét.

Thomas Willis [ejtsd: Uillisz] (1621–1675) nagyhírú londoni orvos, bonctanász, a canterburyi érsek, Gilbert Sheldon támogatásával a királyi család orvosa volt. Ő alkotta a thalamus opticus, nucleus lentiformis, és corpus striatum fogalmainkat is, és ő írta le és nevezte el a gyermekági (puerperális) lázat (angolul: puerperal fever). Magam sem láttam soha másutt annyi gyermekági lázat, mint Angliában, ahol a tudatlanság meg mocsok a szülések körül máig is páratlan. Willis nevével fémjelzik a **Willis-ideget**, a nervus accessorius-t, a járulékos, avagy XI. agyideget.

Thomas Willis (1621–1675)

Talán a **Willis-erek**: a. *commūnicāns anterior et posterior*, az agyalapi érkört elől meg hátul összekötő verőerek (artériák) lehetnek méltóak a nevére.

A „Willis-kör”-t, a „Willis-(ér)gyűrű”-t, az évekkkel, évtizedekkel, mi több, egy bő évszázaddal előtte már többek által alaposan leírt érkepletet az áltudományos angol kultúrsovinizmus köti méltatlanul Willishez, pedig két talján,

illetve utóbb egy derék német meg egy svájci volt a fölfedezője. Willis vélhetően nem több, mint plagizáló impostor, aki e tekintetben végre és végleg a helyére – a feledés süllyesztőjébe vagy a tolvajoknak kijáró pellengérré – teendő.

A magam részéről az agyüetkör (Sz.) személynévhez kötését is teljességgel fölöslegesnek tartom. Ezt a meggyőződésemet az elnevezés bonyodalma – a fönt említett öt esélyes szerző – csak tovább erősíti. Ajánlom hát a szabatosabb elnevezést szerzői név nélkül foganatosítani, a szerkezet szerint értelmezni, valahogyan ekképpen: agy(üt)érkör, agy(üt)érgyűrű, agyalapi (üt)érkör, agy(alap)üetkör, illetve agy(alap)(i) érgyűrű, szabatos(abb)an, talán túl hosszan agy(alap)(i) (üt)érhétszög, de ez alapon rövidebben, egyszerűbben agyérhétszög (Sz.).

IRODALOM

1. Giulio Casserio *Tabulae Anatomicae LXXIIX* Venetiis, apud E. Deuchinum 1627.
2. Gabriel Fallopius *Observationes anatomicae* Velence 1561.
3. Nyáry Szabó László *Szabonc szótár – Magyar Bonctan szótár* (kéziratos) Casserio 140(a), Falloppio 249(b), Vesling 682(c), Wepfer 691(d), Willis 693(e).
4. Johann Vesling *Syntagma anatomicum, publicis dissectionibus, in auditorum usum, diligenter aptatum* Frankfurt, Sumptibus Johannis Beyeri, 1641.
5. Johann Jakob Wepfer *Observationes anatomicae, ex cadaveribus eorum, quos sustulit apoplexia Schaffhusii*, J. C. Suteri 1658.
6. Thomas Willis *Cerebri anatome: cui accessit nervorum descriptio et usus* London 1664.
7. *Who named it? A digital dictionary of medical eponyms*. <http://whonamedit.com/>.

Tájnyelv

Gyönyörű szeptemberi nap. A hónap második hete, hétfőn reggel nyolc óra. Kissé korai az idő fürdésre, de biztosan jobb volna a tőserdői Holt-Tiszában lubickolni, mint itt, ebben a félhomályos tanyai iskolában okosodni.

Belép a jóságos arcú tanító úr a csöppnyi terembe. A gyerekek talpra ugranak, és egyszerre kívánnak neki jó reggelt. Alighogy elül a helyfoglalás zaja, a tanító úr odafordul az ablaknál ülő, jól öltözött gyerekekhez.

– Ahogy szombaton mondtam, a mai napot élettanórával kezdjük. Ferkó, fiam! Megmondanád-e nekünk, hogy vajon hányszor pössentünk naponta?

Ferkó tétován feláll. Fejét jobbra hajtja, a jobb vállát felhúzza, a szája két sarkát lefelé görbíti, és arcán a bizonytalansággal így áll hosszú másodpercekig, aztán kinyögi a választ.

– Háát...

– Mennyit mondtál? Hatot vagy hetet?

– Egyiket sem, tanító bácsi. Én valójában hátot mondtam.

– Hát ezzel nem sokra megyünk. De azt, ugye, meg tudod mondani, hogy ma már pössentettél-e?

Ferkó megint felhúzza a jobb vállát, ráhajtja a fejét, de most a homlokát is ráncosra gyűri, majd némi gondolkodás után elhagyja a sarkainál lefelé görbített ajkát a felelet.

– Háát...

Ferkó igencsak apró legényke. A második osztályt a városban végezte. Népiskolai értesítő könyvecskéje szerint az első és második osztály végén beszéd- és értelemgyakorlatból, olvasásból egyaránt kitűnőt kapott, szorgalma dicséretes volt. Ilyen szép tanulmányi eredményekkel nyáron költöztek ebbe a faluba, ahol számára föltöbb rosszul kezdődött a tanév. A tanító úr csóválta a fejét.

– Ilyen egyszerű kérdésre nem tudsz válaszolni, hogy hányszor pössentünk naponta? Hát ha városi gyerek létedre ezt sem tudod, ülj le, de otthon majd kérdezd meg az apádat, hogy ő hányszor szokott? Ferkó feneke még le sem ér a padig, ismét feláll. A többi gyerek mosolyogva nézi.

– Tanító bácsi! Tessék nekem megmutatni, hogyan kell pössenteni, mert mi a városban soha nem pössentettünk!

Berényi Mihály

Varga Éva Katalin

Anatómiai nevek Apáczai Magyar Encyclopaediájában¹

A MAGYAR ENCYCLOPAEDIA ÉS A XVII. SZÁZADI ANATÓMIAI SZAKNYELV Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediáját* 1655-ben adta ki Utrechtben. Művét tankönyvnek szánta, amelyben kora tudományos eredményeit először foglalta össze magyar nyelven. Az egyes fejezeteket latin nyelvű szakkönyvekből kivonatolta vagy fordította. Az orvostudománnyal foglalkozó részhez az utrechti Regius műveit használta (16). A mű egyes részletei szinte egy az egyben megfeleltethetők Regius latin nyelvű *Medicinájának*, illetve *Philosophia Naturalisának* megfelelő részeivel.

A XVII. század a nemzeti nyelvű tudományos szaknyelvek kialakulásának a kora. Nyelvünkben hiányoztak a tudományok műveléséhez nélkülözhetetlen szakkifejezések, szükségképpen a szerzőknek maguknak kellett őket megalakítaniuk.

Apáczai korában nem létezett még egységes latin anatómiai nevezéktan sem. Egy évszázaddal korábban a németalföldi orvos-anatómus, Vesalius kísérletet tett az anatómiai nevek egységesítésére és rendszerezésére, de újításai nem terjedtek el széles körben. Az egyes orvosi iskolák eltérő anatómiai neveket használtak. A párhuzamos elnevezések nagy száma miatt zűrzavar uralkodott az anatómiai szaknyelvben. Az első tudományos anatómiai nevezéktan, a bázeli *Nomina Anatomica* (BNA) megszületéséig egészen a XIX. század végéig kellett várni. A helyzet orvoslására az anatómiai leírásokban gyakran 2–3 elnevezést is felsorolnak egy-egy latin név mellett, például: „Járom- v. arczsontok (Ossa zygomatica seu malaria)” (6a); „hármoldalcsontról v. képtelen csontról (Os triquetrum s. informe)” (6b). A korabeli orvosi ismeretek és az anatómiai nevek is jelentősen eltértek a maiaktól, ezért sokszor csak a latin szöveggel egybevetve tudjuk Apáczai bizonyos anatómiai képleteit azonosítani.

A mai magyar anatómiai nevek egyik fő jellemzője a latin minta másolása, nemcsak közvetlen átvétel, hanem fordítás útján is. A különböző szaknyelvekben ez a megoldás igen

gyakori. Apáczai nyelvhasználatának kutatói is utalnak arra, hogy a tükröfordítás fontos eszköze volt: „A legtöbb esetben [...] a latin szót vagy kifejezést szó szerint adta vissza” (4); „[anatómiai neveinek] egy része (latinból fordított) metaforikus névadás eredménye” (16a). A *Magyar Encyclopaediából* kigyűjtött anatómiai nevek többsége tükrözéssel keletkezett, ez különösen a hasonlóságon alapuló névátvitellek és a többszavas kifejezések esetében figyelhető meg. A magyar anatómiai nevek névadási módszereit a tudományos orvosi szaknyelv megteremtésében döntő szerepet játszó XVIII–XIX. század fordulójának orvos-szerzői, Rácz Sámuel, Bene Ferenc és Bugát Pál anatómiai neveivel párhuzamba állítva figyelhetjük meg.

APÁCZAI ANATÓMIAI NÉVALKOTÁSAI Apáczai – bár jól tudott latinul – nem ismerte a latin szavak orvosi szaknyelvi jelentéseit. Szakkifejezéseit a klasszikus latin ismereteire alapozva hozta létre, ami az olvasó számára esetleg érthetetlen magyarázatokat, félrefordításokat is eredményezett. Emiatt célszerű minden esetben latin mintát feltételezni és azt megkeresni. Ahogy Kornis (18) írja, Apáczait „folyton a latin egyenértékű szavakat szem előtt tartva tudjuk olvasni”. A klasszikus latin jelentésekre való támaszkodását a végtagokról szóló szövegrészben érthetjük tetten. A láb részei megfelelnek a szokásos felosztásnak, a vállnak a kar részeként való említése azonban meglepő, pedig Apáczai Regius latin szövegét pontosan fordítja:

„A karj áll vállból, könyökből, és kéz fejből; A' láb pedig tfom (buz) bol [= combból], bárbol [= lábszárból], és láb fejből” (2a). „Brachia, quae constant humero, cubito et manu. Crura quae dividuntur in femur, tibiam et pedem” (14a), 'a karok vállból [= felkar(csontról)], könyökből [= alkarból] és kézfejből álnak. A lábak, melyek comb(csontról), sípcsontra [= lábszárra] és lábfejre oszthatók.

A *humerus* szó a klasszikus latin 'váll' jelentésétől eltérően az anatómiában 'felkarcsont' jelentésű. Celsusnál is ebben a jelentésben szerepel:

¹ A latin idézeteket a szerző fordította.

„femur umero [simile est]”, ’a combcsont a felkarcsontoz hasonló; „[os] cui tibiae nomen est [...] solum cum femoris inferiore parte committitur, sicut cum umero cubitus” (8a), ’a csont, melynek neve sípcsont, csak a combcsont alsó részével van összekötöttesben, mint a felkarcsonttal a könyökcsont [= singcsont].

Az érintkezésen alapuló átvitel vagy görög hatást mutat (< ὤμος ’váll és felkar’) (19), vagy pedig az *os humeri* birtokos szó szerkezetekből alakulhatott ki:

„In cubito autem tria coire ossa umeri et radii et cubiti ipsius” (8b), ’a könyökben [= könyökizületben] három csont találkozik, a vállé (azaz a felkaré), az orsóé és magáé a könyöké [= singcsont].

A latin *cubitus* a mai nevezéktanban kizárólag az elülső könyökizületi tájékat jelenti, a régi anatómiai nyelvben azonban ezen kívül volt ’olecranon, könyökcsúcs’, valamint ’ulna, singcsont’ jelentése is (15g). Brazíliában, ahol nem tértek át a nemzetközi nomenklátúra használatára, ma is a *cubitus* használják ’ulna, singcsont’ értelemben (11). Egyes testrészek ősidőktől fogva természetes hossz mértékékként szolgáltak, például az alkarnak a könyöktől a kinyújtott középső ujjig mért hosszúsága vagy a férfi hüvelykujjának a vastagsága (25b, h). Az ókorban a görög πῆχυς ’alkar’ és a latin *cubitus* is az egyik alapmértékegységnek számított. Első bibliafordítóink a latin *cubitus* fordítására alkalmazták a *könyökletnyi, könyöknyi* származékszavakat (25h). Bár nem szótározott, a következő adatok alapján okkal feltételezhetjük, hogy a *könyök* szónak volt ’alkar’ jelentése is:

„A könyöksingről [= ulna, singcsont] (De Offe Cubiti). Ez a ’tsont a könyöknek [= alkar] belső oldalán a ’kis új felöl fekvzik” (21a); „Könyöksugár [< latin *radius* ’sugár; ’orsócsont] a könyöknek [= alkar] felső és kisebbik csontja” (9).

HASONLÓSÁGON ALAPULÓ ÁTVITELEK AZ ANATÓMIAI NEVEKBEN Az anatómiai nevek névadásának egyik legfontosabb eszköze a hasonlóságon alapuló átvitel. A görög orvosok műveiben előforduló anatómiai nevek többsége hétköznapi használati tárgyak nevéből keletkezett alaki hasonlóság alapján. Ilyen például a *thorax* ’mellkas’ (< görög θώραξ ’mellvert’). A római szerzők előszeretettel használták a görög terminusok latinra fordított változatát. Így jött létre a csípővára latin *acetabulum* ’ecetes tálka’ elnevezése, amely a Homérosz, Hippokratész és Galénosz műveiben is előforduló görög κοτύλη ’kis edény, csésze’ tükröfordítása (19, 20). Az átvitelt az ízület félgömbszerű mélyedése alapozta meg. A XVI. századi németalföldi anatómus, Vesalius használta először a latin *fibula* ’kapocs, tű’ jelentésű szót ’szárkapocscsont’ értelemben, a görög περόνη ’tű’ helyett. A *tibia* ’síp, sípcsont’ és a *fibula* együtt kapocsrá emlékeztet, amelyek a *fibula* alkotja a tujét (24a).

Apáczai néhány névátvitele ma is használatos anatómiai névként. A hallószerv felépítésének ismertetése során több olyan hasonlaltal találkozunk, amelyeknek latin mintája megvan a forrásszövegekben is:

„a fül mint valami töltér [= infundibulum] vajott (udus) és helyes”; „üllöhöz [= incus] hafonlo tfontotska”.

Nála fordul először elő a *fül dobja* [= tympanum] kifejezés, amelynek ma *dobhártya* a neve:

„a fülben legbelöl egy bőrötske vagyon mely fül dobjának hivattatik” (2l).

Ez az anatómiai név a görög τύμπανον ’dob’ fordítása. Fallopius a belső fül *membrana tympani* ’dobhártya’ és a *cavum* vagy *cavitas tympani* ’dobüreg’ részeit együtt nevezte *dobnak*. A hallócsontocskák is az alakjukról kapták a nevüket, magyar nevük *kalapács, üllő* és *kengyel*, az azonos jelentésű latin *malleus, incus* és *stapes* megfelelői. A kalapácsot és az üllőt a XV. században fedezték fel, a kengyelt azonban csak a XVI. században írta le Ingrassias. Regiusnál mindhárom hallócsontocskára szerepel:

„[tremulus] agitat malleolum incudi et huic stapedem annexum” (13f) [’a rezgés] mozgásba hozza a kalapácsot, mely az üllöhöz kapcsolódik, és a szintén az üllöhöz csatlakozó kengyelt’.

Apáczai leírásában csak kettőt említ: az „üllöhöz hafonlo tfontotska” és a „kalapatsotska tfontotskájá” (2l). Talán azért nem ír a harmadik hallócsontocskáról, mert nem ismerte a *stapes* újkori latin szót, amely feltehetően a *stapha* vagy *staffa* modern nyelvi alakból keletkezett (15j). Az ókorban ugyanis sem nyeret, sem kengyelt nem használtak a lovasok (24b), ezért a klasszikus latinban nem volt megnevezésük.

Az *edény* ’véredény’ jelentésben szintén Apáczainál fordul elő először anatómiai névként:

„Az agy edényi külömb külömb félék: tudn. lelek erekek [= artériák] mellyek a szívöl mind untalan adatott forro vért az agyba viűik: és erekek [= vénák], mellyek a vért a föböl a ’sivve viűik” (154); az eredeti latin szövegben: „Vasa cerebri sunt varia, tum arteriosa [...] tum venosa” (13b), ’az agy erei különbözöek, artériák és vénák’.

A többi átvitelhez hasonlóan az *edény* is tükröfordítás, a latin *vas*, illetve a görög ἀγγεῖον ’folyadék tárolására szolgáló edény’ mintájára. A mai anatómiai szaknyelvben csak a *vasa sanguinea* ’véredények’ és *vasa lymphatica* ’nyirokedények’ elnevezések használatosak. A régi nyelvhasználatban szélesebb körű volt a *vas* jelentése, így volt pl. *vasa sanguinifera, seminifera, urinifera, lactifera, bilifera* ’vér-, mag-, vizelet-, tej-, epeszállító erek’ (15a), azaz testünk több, ma *vezetéknek* nevezett részének is is edény, *ér* volt a neve.

Apáczai anatómiai nevei közül a *köntös* nem fordul elő a mai nevezéktárban, mégis érdemes megemlíteni mint tükröfordítást a latin *tunica* ’alsóruha’ megfelelőjeként, amely maga is az azonos jelentésű, már a görögben is anatómiai névként használt χιτών ’alsóruha’ tükrözésével keletkezett (15i). Anatómiai értelemben a *tunica* jelentése ’(valamilyen üreges szervet borító, bélelő) szövetréteg’, mai néven *hártya*:

„a ’sem [...] áll által latBo reBeKbol, tudn. a ’sarvas köntösböl” (156).

A *sarvas köntös* a *tunica cornea* (13e) fordítása, mai neve *cornea, szaruhártya*. A *tunica* másik jelentése átvitellel ’bél- vagy érfal’:

„a' gyomor és bél köntőfen el belledt erektől” (2b); „[az ereknek] köntőfőköt verő 's rezegetető vertől” (2e).

A KICSINYÍTŐKÉPZŐS ALAKOK SZEREPE APÁCZAI ANATÓMIAI NEVEIBEN Deme László már 1960-ban felhívta a figyelmet arra, hogy Apáczaianál „nem ritkák a kicsinyítő képzős formák” (10). Előfordul művében néhány olyan anatómiai név is, amely alapszóként és kicsinyítőképzős alakban is szerepel. Egy részük esetében indokolt a szembeállítás, ha a kicsinyítő képzőnek jelentés-megkülönböztető szerepe van. Például az *agy* (= *nagyagy*) és az *agyatska* (= *kisagy*), a latin *cerebrum* és *cerebellum* (< *cerebrum* 'nagyagy') fordításainak esetében:

„mi magát az agyat és az agyatskát nézi” (2i).

Hasonlóképpen különböző anatómiai részleteket jelöl a *gége* és a *gégétske*, amit a latin forrásszöveg is igazol:

„a' levegő ég a' gégen [= légcsővön] néha a' tüdőbe [...] üzetik (2e); „a' levegő eget [...] a' tüdőnek spongia Babáfu hufán fämtalan ágatskaival elterült gegetskeikbe [= hörgőcskéibe] üzi” (2e); „aerem [...] in asperae arteriae [= gége] bronchia [hörgőcskéibe], infinitis suis ramis per spongiosam pulmonum carnem diffusa [...] impellunt” (14d), 'a levegőt a gégenek a tüdő szivacsos húsán számtalan ágatskaival szétterjedt hörgőcskéibe üzik’.

Deme László fenti megállapítása különösen a hasonlóságon alapuló átvitelből keletkezett anatómiai nevekre igaz. Apáczaianál legtöbb kicsinyítő képzős alakja azonban az anatómiai névalkotás tükrözéssel megvalósuló eszköze. A latin minta leghívebb másolása írja elő a kicsinyítő képző használatát, amit a latin forrásszövegekkel való egybevetéssel könnyen igazolhatunk. Véleményem szerint nem arról van tehát szó, hogy Apáczaianál „kedvelte” volna a kicsinyítő képző használatát (16b), hanem éppen ellenkezőleg, furcsának, a magyar nyelv szemléletétől idegennek érezte használatukat. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a latin mintában még jelenlevő kicsinyítő képző másolása nem következetes, a magyar szövegben időnként elmarad:

kebel – *kebeletske*: „A szivnek két kebeletskéje vagon” (146); „[a vér] a' bív bal kebelébe tfepeg, es onnan mind a' fel menő 's mind a' le fálló nagy érbe [= felszálló és leszálló aortába]”;

tok – *tokotska*: „két kívül bé felé tarto tokotskája vagon”; „a' felett három tokja mellyek kívül bé felé nézvén a' ben valo vernek ki jövelet meg ellenzik” (2d);

makk – *makkotska*: „az érzés [...] a' közönféges érzövel az az, a' fenyő makkotskával is közletik” (2j) „fenyő makkot be fedő edenyekbe” (2j)

hollyag – *hollyagotska*: „az epe hollyagotskájába, és onnan az epe hollyag közönféges ftatornájába” (149).

EGERETSKE, MAKKOTSKA *Izom* szavunk csak a nyelvújítás óta létezik, elvonással keletkezett az *izmos* melléknévből (25e). Apáczaianál a fogalom kifejezésére az *inon valo hufok* körülíró szerkezetet használja. Mind az *in*, mind a *hús* önállóan is adatolt 'izom' jelentésben (25a, d). Rác Sámuelnél a mindkét elemet tartalmazó *inashús* név szerepel:

„Inashúfoknak nevezetnek az emberi tefnek azon roftas rései, a' mellyek által a' mozgáfok gyakoroltnak” (21b).

A latin *caro* 'hús' szót a XVIII. századig különböző szókapcsolatokban használták, és ennek megfelelően több anatómiai szaknyelvi jelentése volt, többek között az izmok: *caro fibrosa s. lacertosa s. muscularis* 'rostos v. izmos hús', illetve a mirigyek: *caro visceralis s. glandosa* 'zsigeri vagy mirigy hús' megnevezésére (15e). Az 'izom' jelentésben Celsus óta használták a latin *musculus* (< *mus* 'egér') szót. Erre vezethető vissza Apáczaianál másik, a körülírást helyettesítő névalkotási kísérlete, az *egeretske*, mely a latin minta kicsinyítő képzőjét is híven másolja:

„a' bé bivo inon valo hufok (egeretské) ereje által” (2e); „vi musculorum inspiratoriorum” (14d), 'a beszívó izmok erejétől’.

Az összehúzódó karizom és különböző állapotok, például a futó egér hasonlósága több indoeurópai nyelvben eredményezett névátvitelen alapuló elnevezéseket, így keletkezett pl. a görög *μῦς* 'egér', amelyet a latin *musculus* (< *mus* 'egér') másol, vagy az orosz *мышца* (< ósszláv **mьsca* < *mьs* 'egér') (12), majd jelentésbővüléssel a többi izomra is áterjedt a jelentés. Hasonló megközelítést, ám eltérő jelentésfejlődést tapasztalhatunk a latin *lacertus* (< *lacerta* 'gyík') 'karizom' > 'kar' esetében (1).

Apáczaianál egy másik szemléletes anatómiai nevének az eredete is az ókorba nyúlik vissza. Szintén névátvitelen a 'mirigy' jelentésű *makkotska*, akárcsak latin mintája, a *glandula* (< *glans* 'makk'), amely maga is a már Galénosz által használt görög *ἀδην* 'makk' tükörfordítása. Különböző szókapcsolatokban adatolhatjuk:

„a' pök [...] az agy feneke tajatt levő takony tfináló makkotskából bívarkodik alá” (148); „tfetfek makkotskái” (2h); „Minden érzékenyfegeknek fefske, a' fenyő makkotska az agyban” (2j).

A kor orvosi felfogása szerint a tobozmirigy, a *glandula pinealis sive conarion* (< görög *κῶνος* 'toboz') volt a „közönféges érző”, „centrum et commune sensorium” (13c), azaz az érzékelés központja. A *mirigy* szónak a magyarban bizonyos betegségek, mint 'döghalál', illetve azok által okozott elváltozások, mint 'fekély, daganat' tartoztak a jelentései közé, 'váladékot termelő szerv' jelentésben Bugát terjesztette el (25i), például *tobozmirigy* (7c), *könnymirigy* (7b). Rác Sámuelnél még *ikráshús* szerepel, a fentebb bemutatott *caro glandosa* megfelelőjeként (*ikrás* 'csomós, szemcsés') (25c), például *fenyőikráshús* [= tobozmirigy] (21c). Itt kell említést tennünk Apáczaianál 'könnymirigy' jelentésű, kicsinyítő képzőt tartalmazó szókapcsolatáról:

„köny modra a könyvező hufotskákön ki üflön” (2g).

Mintája a *carunculae lacrymales* (< *caro* 'hús'; < *lacrima* 'könny') latin szókapcsolat volt. A könnymirigyeket csak a XVII. század elejétől kezdték *glandulae*, azaz *mirigyek* néven

emlegetni (15d). Az új elnevezés Regius művének az írásakor bizonyára nem terjedt még el a tudományos nyelvhasználatban.

KEBELETSKE, FÜLETSKE (SEBETSKE), TOKOTSKA

A szív anatómiai nevei között Apácainak van három olyan névátvitellel keletkezett, kicsinyítő képzőt is tartalmazó tükörfordítása, amelyek közül egyik sem szerepel a mai nevezéktárban.

A mai *kamra* helyett a *kebeletske* (< *kebel* 'öblösség, üreg') nevet használja, amely a latin *ventriculus* 'gyomor' (< *venter* 'has') másolásával keletkezett:

„A szívnek két kebeletskéje vagyon” (2d), „cor duos habere ventriculos” (14c), 'a szívnek két kamrája van.'

Ugyancsak *kebeletskek* az agy kamrái is:

„Az agy kebeletskei azok az oduk [...], melyekben az élő állati lelkek teremnek” (2j), „Ventriculi cerebri sunt magnae cavitates [...] in quibus spiritus animales generantur” (13c), 'Az agy kamrái azok a nagy üregek [...], melyekben az állati lelkek [= az életfolyamatokhoz szükséges lényegi alkotók (17)] keletkeznek.'

A *kebel* kicsinyítő képző nélküli alakja a *venter* alapszó megfelelője:

„A' kebelek hárman vagynak. tudn. fő, melly, es a' has” (2a).

Regius ugyanis – Celsus nyomán (15h) – ezt használja 'cavitas, üreg' értelemben:

„Ventre sunt magnae cavitates [...]. Tales sunt tres: Caput [...] Thorax [...] Abdomen” (13a), 'az öblösségek nagy üregek, három ilyen van, a fej, a mellkas és a has.'

A testünkben található üregek, mélyedések, kiöblösödések megnevezése még ma sem egységes az anatómiai nevezéktanban. A XIX. század végéig sok elnevezés élt egymás mellett, például *cavum*, *cavitas*, *cavositas*, *caverna*, *cavea*, *sinus*, *recessus*, *antrum*, *fornix*, *vacuitas*, *concavitas*, *pelvis* (15f).

A *ventriculus* eredetileg a gyomor anatómiai neve volt (5), a *ventriculus cordis* szókapcsolatban azonban a szívkamráé, a *ventriculus cerebri* pedig az agykamráé is. A *ventriculus* névnek az utóbbiakra való kiterjesztése Vesaliustól származik (15c). Ez az egybeesés indokolja Rácz Sámuel *gyomor* nevét 'agykamra' jelentésben:

„Az agyban négy nevezetes ürefségek találatnak, mellyek gyomraknak hivattatnak” (21c).

A szívkamra megnevezésére azonban az *üreg* szót használja:

„A Szívnek jobb és bal ürege [...] vagyon. Az üregek egymástól elválfatnak inashúfas [= izmos] fal által” (21d).

Bugátnál (7e) az *agygyomor* mellett megtaláljuk a *szívgyomor* összetételt is. Ugyanezt a jelentésképződést mutatja az orosz *желудочек* 'szívkamra, agykamra' is, a 'gyomor' jelentésű *желудок* kicsinyítő képzős alakjaként.

A mai magyar *kamra* előzménye, a latin *camera* 'boltozat (os helyiség)' a *camerae uteri* 'a méh üregei' szókapcsolatból ered, arra a még az ókorból származó elképzelésre vezethető vissza, amely szerint a méh 7 rekeszre tagolódik (15c). A schlagli szójegyzékben előfordul a *kamara* 'testüreg' jelentésben, de a koponyával, és nem a szívvel kapcsolatban. Ha a *kamra* e jelentése folyamatosan adatolható lett volna, a XVIII–XIX. század fordulójának orvos-írói bizonyára ezt használták volna a szívkamra megnevezésére. A vizsgált források közül azonban csak Bene Ferencnél fordul elő *kamara* alakban:

„A' tüdő artériának kamarája [= jobb szívkamra] [...] a' másik kamarától elválasztatik egy húsos válasz által (septum ventriculorum)” (3b).

Bár a *kamara/kamra* szó minden jelentése nehézség nélkül levezethető a latinból (25f), úgy vélem, a vizsgált jelentés esetében a német *Herzkammer* 'szívkamra' és *Hirnkammer* 'agykamra' befolyásával kell számolnunk. Mivel a német az eredeti latin szót vette át, a magyarban inkább a már meglevő szó másodlagos, latinositott átvételét valószínűsítem, amit a *pitvar* – *kamra* 'ház udvarról nyíló, külső helyisége' – 'ház belső helyisége' hasonlatpár szemlélete is erősíthetett.

A szív másik fő részeit, a pitvarokat sokáig nem tekintették külön üregnek, csupán a szívbe torkolló nagy erek megvastagodott kiöblösödésének: *sinus venarum cavarum*, ill. *sinus venarum pulmonalium* (15b). A latin *sinus* és a magyar *kebel* jelentésszerkezete több ponton egyezést mutat: 'ruha bugygyos, bő mellrésze', 'mell, öl, szív, vminek a belseje'; 'öblösség, (tenger)öböl' (25g, 20). Ezért használta Rácz Sámuel és Bene Ferenc a *kebel* szót 'pitvar' jelentésben:

„Az üres vénáknak kebele (sinus venarum cavarum), külömben a' szívnek jobb, vagy első kebele (atrium, s. sinus cordis dexter, s. anterior) mellybe tudniillik a' felső és az alsó üres vénák öszvefolynak” (3a); „a' vér a' fízvnek kebeleiből a' fízvbe bé foly” (21e).

Apáczai 'pitvar' jelentésű anatómiai nevének azonosításához a tudománytörténethez kell fordulnunk. Az anatómiában egészen a XVIII. századig a latin *auricula* (< *auris* 'fül') név volt használatos ebben a jelentésben (15b). Az elnevezés előzménye a Galénosztól származó görög *ᾠτα* 'fülek' névátvitele. A hasonlítás alapja az, hogy a pitvarok a szív két oldalán úgy helyezkednek el, mint az amfora fülei. A görög nevet Vesalius fordította le latinra *aures*, illetve *auriculae* alakban. Ez a régi elnevezés a francia *oreillette* 'pitvar' (< *oreille* 'fül') anatómiai névben mindmáig megőrződött. Apáczai *fületske* neve is az *auricula* nevet másolja:

„A' tágas ér[nek ...] job felöl egy fületskéje (febetskeje) vagyon” (146); Regiusnál: „Vena cava [...] instructa est auricula dextra” (14c); 'a vena cava a jobb pitvarral van felszerelve.'

Az *auricula* értelmezését az is megnehezíti, hogy a nevezéktan az *auricula cordis dextra* és *sinistra* [mai magyar nevük Bugát (7a) nyomán (*szív*)fülcse] anatómiai neveket ma is használja a szív alapjának két oldalán elhelyezkedő, belülről

kiöblösödő képződmények nevéként, ahogy Bene Ferenc is írja:

„A' tüdővéna'knak a' kebele [= bal pitvar] [...] kissebb a' másik kebelnél, de a rántzos füle (auricula cordis sinistra) közönségesen nagyobb” (3b).

A *kebel* és a *fül* tehát a szív két különböző részének a megnevezései. Apáczai másik elnevezése *sebetske*, melynek forrását a latin nyelvű „tartalomjegyzékben” találjuk: „auricula, marfupia”, (< latin *marsupium* 'erszény') (148). A minta talán Descartes szövege is lehetett:

„arteria venosa et vena cava [...] priusquam cor ingredientur, ibique duo veluti marsupia efficere, quae vulgo cordis auriculae vocantur” (22); 'a tüdővéna és az üres véna [...] mielőtt a szívbe lép, itt mintegy két erszényt alkot, melyeket általában a szív füleinek neveznek’.

A mai *pitvar* név a szláv eredetű *pritvorǎ* 'templom előcsarnoka' átvétele, a magyarban az első jelentése 'előcsarnok, tornác'. Anatómiai névként a latin *atrium* 'pitvar' < 'római' ház előcsarnoka' terminust másolja, amit etimológiai szótáraink csak 1854-ből adatolnak először (25j). Előfordul azonban már Bugát 1828-as szójegyzékében *szívpitvarok*, valamint *ürös erek pitvara* és *tüdővérekek pitvara* alakokban (7a).

Apáczai *tokotska* anatómiai nevének azonosításához a latin szöveggel való egybevetésből indultam ki:

„a' nagy élet érnek [...] két kívül bé felé tarto tokotskája vagyon” (2d), latin szövegpárhuzamában: „duabus valvulis foris intro spectantibus” (14c), 'két, kívülről befelé néző billentyűvel’.

Így vált világossá, hogy a *tokotska* a latin *valvula* (< *valva* 'ajtószárny') megfelelője, 'billentyű' jelentésben. A *valva* növénytanai szakkifejezésként is használatos volt, mint a keresztesvirágúak két rekeszre osztott száraz becoétermésének, a kopácsnak az elnevezése: „a magrejtő forradásain felfeslő egyes darabokat vagy *ajtókat* [értik alatta]” (9), tehát a *tokotska* is tükörfordítás. Az anatómiai leírások a szív billentyűinek három fajtáját különböztetik meg, a BNA (5) alapján nevük *valvula tricuspidalis* 'háromhegyű billentyű', *valvula mitralis* 'püspöksüveg alakú billentyű', *valvula semilunaris* 'félhold alakú billentyű'. Apáczai a három típus közül csak az egyiket nevezi meg pontosan:

„Az eres (avagy inkább a' tüdős) életernek [= tüdőartériának] [...] három fél holdni tokotskái vannak”; A' nagy élet érnek [= aortának] [...] három fél hold ísbáfú totkotskaja (így!) vagyon” (2d).

Ezek az elnevezések a *valvula semilunaris* tükörfordítási változatai. Bene Ferencnél a *valvula* szó fordítása, az *ajtótska* jelenik meg a 'billentyű' névalkotási kísérleteként, Rácz Sámuelnél pedig kicsinyítő képző nélkül szerepel az *ajtó*:

„az üres vénák kebeléből kinyíló lyuk (ostium venosum); a' háromhegyű ajtótskával (valvula tricuspidalis); a' kamarából a' tüdőartériába kinyíló lyuk (ostium arteriosum) a' három félholdforma ajtótskákkal” (3b);

„Mindenik liknak különös ajtaji vagynak; az életeres likoknak ajtaji fél hold formák; a' jobb felől való füles liknak ajtaji püspöksüvegfelek; a' bal felől való füles liknak ajtaji három hegyűek” (21e).

Bugát Pálnál már a ma is használatos belső képzésű *billentyűt* találjuk a *félholdképű billentyűk*, *süvegbillentyű* és *háromhegyű billentyű* kifejezésekben (7d).

TÖBBSZAVAS ANATÓMIAI NEVEK A vizsgált anatómiai nevek rendszerint nem önállóan szerepelnek, hanem szókapcsolatok, minőségjelzős és birtokos jelzős szerkezetek részeként. Ezzel az anatómiai nevek száma megsokszorozódik, e tanulmány keretei nem is teszik lehetővé feldolgozásukat. Néhány jelenségre azonban szeretném felhívni a figyelmet. Mind az önálló névalkotások, pl. *inon valo hufok* (2e), mind a latin mintát másolók kifejezések között előfordulnak körülíró szerkezetek, pl. *ülöhöz hasonlo tfontotska* és a *kalapatsotska tfontotskája* (2l) a latin *musculus*, *incus*, *malleolus* egyszavas anatómiai nevek helyén. Az anatómiai képlet külső jegyeit leíró jelzőket is körülíró szerkezetek helyettesítik, pl. *a' tüdőnek spongia ísbáfú hufán* (2e) (< *per spongiosam pulmonum carnem* (14d), *fél hold ísbáfú tokotskája* vagy *fél holdni tokotskái* (146) (< *valvula semilunaris*), *a' halo forma* (2j) (< *plexus choroides sive retiformis*) (13d). A jelzős szerkezetek fordítása történhet minőségjelzővel, pl. *íarvas köntösből* (2k) (< *tunica cornea*), birtokos jelzővel, pl. *tjetjek makkotskáiba* (2h) (< *in glandulas mammillarum*), vagy a szerepére utaló melléknévi igenévvel, pl. *takony tfináló makkotskak* (2f) (< *glandulae pituatariae*), *könyvező hufotskákon* (2g) (< *ex carunculis lacrymalibus*). A mai anatómiai nevekben az ilyen jelzős szerkezetek helyett rendszerint szóösszetételeket használunk, például *szaruhártya*, *emlőmirigyek*, *könnymirigyek*.

A szó szerint másolt többszavas kifejezések sokszor nehezen érthetővé teszik a szöveget, például *gyomor gyomori [erekbe]* (2c) < *in venas ventriculi gastricas* (14b); a *gastricus* melléknév a 'gyomor' jelentésű, görög eredetű *gaster* származéka. Apáczai esetenként zavaros elnevezéseire nem ritkán a mintaként szolgáló latin szerkezetek a felelősek: *Az eres (avagy inkább a' tüdős) életernek* [= tüdőartériának] (2d) (< *Vena arteriosa*, *vel potius arteria pulmonaria*, 'artériás véna, vagy inkább tüdőartéria' (14c); *eres elet érébe* [= tüdővénába] (< *in arteriam venosam*, 'vénás artériába' (14c). Descartes maga is szóvá tette kora anatómiai neveinek hiányosságait:

„vena arteriosa, male ita appellata, cum re vera arteria sit”; „arteria venosa, male etiam ita nominata, cum nihil aliud sit quam vena” (22), 'artériás véna, amelyet rosszul neveznek így, mert valójában artéria'; 'vénás artéria, ami rosszul van így elnevezve, mert nem más, mint véna’.

KÖVETKEZTETÉSEK Elemzésem eredményeként megállapíthatjuk, hogy Apáczait kettős cél vezérelte: magyarul írni és minél hívebben követni a latin mintát. Ennek a kénysernek engedve anatómiai neveit szinte kizárólag fordítás útján alkotta. Benkő (4) szerint azokban a tárgykörökben, amelyek a mindennapi élettől távol állnak, „terminológiája

nehézkés”, „a felhasznált magyar szavak ellenére is gyakran alig érthető”. A jelenség legfőbb okát a kor magyar orvosi szaknyelvének hiányosságai mellett abban látom, hogy Apáczai orvosi ismeretek híján kizárólag a forrásszövegekre támaszkodott. Névköztetésének folyamatából kimaradt a fogalmak megismerése, ezért nem könnyíti meg az olvasó számára az ismeretszerzést. Sajnos a *Magyar Encyclopaedia* nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, sosem használták tankönyvnek, emiatt Apáczai anatómiai névköztetésai sem terjedtek el széles körben.

Mintegy másfél évszázaddal később, amikor a hazai orvoskaron megindulhatott a magyar nyelvű oktatás, a magyar tudományos orvosi szaknyelv megeremélt, az először magyarul író orvos szerzők ugyanazokkal a nehézségekkel küzdöttek, mint Apáczai. Fő névköztétési elvük nekik is ugyanaz volt, ezért nem meglepő, hogy ők is elsősorban a tükrözéssel éltek az anatómiai nevek megalkotásakor, ahogy az idézett példák-ból is kitűnik.

A tükrözés az ismeretátadás és a nemzetközi tudományos szaknyelvhez való igazodás, a szaknyelvi egységesülés egyik legfőbb eszköze. Ahogy a Péntek János szerkesztette *Magyarul megszólaló tudomány* című kötetben Révay Valéria méltatja Apáczai munkásságát: „Legfontosabb szóalkotási módjaival, a szóképzéssel, szóösszetétellel és a tükröfordításokkal, az eredeti szerkezetek magyar nyelven való pontos visszaadásával pedig finnugor eredetű nyelvünket is közelítette az európai nyelvekhez” (23).

IRODALOM

1. André, Jacques *Le vocabulaire latin de l'anatomie* Paris, Les Belles Lettres 1991:90–1.
2. Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaedia* Ultrajecti, Ex Officina Joannis a Waesberge 1653:142(a), 144(b), 145(c), 146(d), 147(e), 148(f), 149(g), 150(h), 153(i), 154(j), 156(k), 157(l).
3. Bene Ferencz *Az orvosi tudománynak rövid rajzolatja, Első kötet* Budán, A Magyar Királyi Universitas' betűivel 1812:66(a), 67(b).
4. Benkő Loránd *Apáczai Csere János és a magyar nyelv* Magyar Nyelv 1975/71:385–97.
5. BNA = Donáth Tibor *Anatómiai értelmező szótár. A bázeli, jénai és párizsi nomenklatura szerinti összehasonlító áttekintése* Budapest, Medicina 1959.
6. Bugát Pál *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonalai. Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által* Pest, Trattner 1828:68(a), 111(b).
7. Bugát Pál *Boncztudománybeli mű- meg azon ritkább szavaknak deák-magyar szótára, melyek ezen munkában előfordulnak* Pest, Trattner 1828:5(a), 13(b), 14(c), 36(d), 38(e).
8. Celsus, A. Cornelius *De Medicina* 8.1(a), 8.16(b) http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Celsus/8*.html Letöltve: 2014. 09. 28.
9. Czuczor Gergely, Fogarasi János *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest, [VI.] Budapest [I–IV.] Emich Gusztáv, [V–VI.] Athenaeum [I–V.] 1862–74.
10. Deme László *Apáczai Csere János nyelvhasználatáról* Magyar Nyelv 1960/56: 21–31.
11. Donáth Tibor *Az anatómiai nyelv mint az orvostudomány alapja* In: Bószé Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve*, Budapest, Medicina Könyvkiadó 2009:287–95.
12. ESRJa. = Журавлева, А.Ф., Шанский, Н.М. *Этимологический словарь русского языка. Выпуск 10* Москва, Издательство Московского Университета. 2007.
13. Henrici Regii Ultrajectini *Philosophia naturalis; In qua tota rerum universitas, per clara et facilia Principia, explanatur* Amsterdami, Apud Ludovicum et Danielem Elzevirios 1661:172(a), 311(b), 365(c), 366(d), 460 (e), 465(f).
14. Henrici Regii Ultrajectini *Medicina, et praxis medica, medicationum exemplis demonstrata. Editio tertia* Trajecti ad Rhenum, Ex officina Theodori ab Ackersdijck 1668:7(a), 27(b), 30(c), 39(d).
15. Hyrtl, Joseph *Onomatologia anatomica. Geschichte und Kritik der anatomischen Sprache der Gegenwart* Wien, Wilhelm Braumüller 1880:32(a), 64(b), 80(c), 85(d), 91(e), 100(f), 169(g), 180(h), 328(i), 493(j).
16. Keszler Borbála *A XVII. századi nyelvújítás és a magyar orvosi nyelv* Magyar Nyelvőr 2005/128: 494–501. 498(a), 499(b).
17. Kiss János *A biológiai ismeretek a XVII. században* In: Ropolyi László, Szegedi Péter (szerk.) *A tudományos gondolkodás története*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem 2000. http://elte.prompt.hu/sites/default/files/tananyagok/02_SzegediPeter-Tudomanytortenet/index.html Letöltve: 2014. 09. 28.
18. Kornis Gyula *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése* Magyar Nyelv 1907/3: 97–104.
19. LSJ = Liddell, Henry George; Scott, Robert; Jones, Henry Stuart; McKenzie, Roderick *A Greek-English Lexicon* Oxford, Clarendon Press 1940.
20. OLD = Glare, P. G. W. ed. *Oxford Latin Dictionary* Oxford, Clarendon Press 1968.
21. Rácz Sámuel *A borbélyágnak eleji, mellyeket németül, 's deákul kiadott Plenck József Pesten és Budán, Weingand és Köpf 1782:23(a), 29(b), 35(c), 44(d), 45(e).*
22. Renati des Cartes *Specimina seu dissertatio de methodo recte regendae actionis, et veritatis in scientiis investigandae; Dioptrice et meteora. Ex Gallico translata, et ab Auctore perlecta, variisque locis emendata* Amsterdami, Apud Danielem Elzevirium 1672:30.
23. Révay Valéria *Apáczai Csere János szóalkotási módjairól* In: Péntek János (szerk.) *Magyarul megszólaló tudomány*, Budapest, Lucidus 2004:67–80.
24. Skinner, H. A. *The Origine of Medical Terms* Baltimore, The Williams and Wilkins Company 1949:145(a), 328(b).
25. TESz. = Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–76:II.172(a), 181(b), 193(c), 208(d), 253(e), 332(f), 417(g), 612(h), 934(i), III. 217(j).

„Addig vagyunk magyarok, amíg magyarul beszélünk, magyarul gondolkodunk, magyarul tanulunk.”
 „Egyetlen hazánk van: ez a magyar nyelv.”

Kányádi Sándor

Nyáry Szabó László

Laennec vagy Laënnec

Kell-e az a kalandos kettőspont az „ë”-re?

„Breton parton sújt majd az álom” [...] egy kivesző nyelv nyomain...

Kezdjük az elején, vagyis az elején, e szokatlan betűvel: mi is ez a fekvő-kettőspontos „ë”? Hát nem több, mint a kiejtendő „e” hang jelölése. Ez a magyar helyesírásban egészen szokatlan csodabogár (lenne). De nem az a franciában! Ahol sok a kiejtetlen „e” betű – amely nem válik élőszóban „e” hanggá –, ott bizony jelölni kell a kiejtendőt. Vegyük hát e neves példát: Laennec vagy Laënnec? Kell-e a (tüdő)hallgató(d)zás atyjának nevébe ilyen betű? Illik-e jelölni, hogy tiszteességgel és helyesen ír hassuk meg ejthessük a nevét?

Érdeemes hát kezdetnek Laennec doktorról pár szót ejtenünk! Legelőször is a származását tisztáznunk... Innen már könnyebben eljutunk a válaszhoz, avagy a neve helyes írásához. A kérdés súlyának megértéséhez arról is érdemes eltűnődni, hogy ki is volt ő, és mit adott a világnak, az orvostudományak. Nem mellőzhetők e kérdésben természetesen a francia nemzettűlző nemzetiségi politika máig nyúló árny(alat)jai sem, amelyek e névzavar süppedékeny ágyazatát adják...

René-Théophile-Hyacinthe Laennec (ejtsd: [laɛnɛk]) köztudottan francia orvos volt. Igen! Ez a „köztudottság” az, ami alapvetően téves. Ez már önmagában is a francia nemzettűlzés tünete, hiszen egyáltalán nem volt francia. Quimperben született, Breizhben – közkeletűen francoskodva Bretagne-ban – 1781. február 17-én. Breton – azaz brezón – származását nemhogy nem tagadta meg, de haláláig bátran vállalta. Szülőföldje azonban akkor már egy évezrede francia megszállás alatt állott, anyanyelve pedig enyészőben volt...

Tudományos munkásságának csúcán, a nagyhírű francia Hôpital Necker orvosaként a mellkas betegségeinek igen leleményes kutatója és gyógyítójaként ő találta föl a **sztetoszkópot** (lásd: *Traité de l'auscultation médiante*, 1819). Laennec alkotta meg a „mediált (indirect) auscultatio”, azaz a közvetett hallgatóság fogalmát is a korában bevett „immediált auscultatio”-val, a mellkasra hajtott füllel való közvetlen hallgatózással szemben. Ő adta találmányának a „sztetoszkóp” – francos eredetijében **stéthoscope** – nevet

René Laennec

is, a **sztéthosz** (στήθος) 'mellkas' és a **szkopein** (σκοπεῖν) 'néz(ni)/vizsgál(ni)' szavakból. (Ennek mai változata a „kétfüles” fonendoszkóp, az orosz Nyikoláj Korotkov későbbi fejlesztése.)

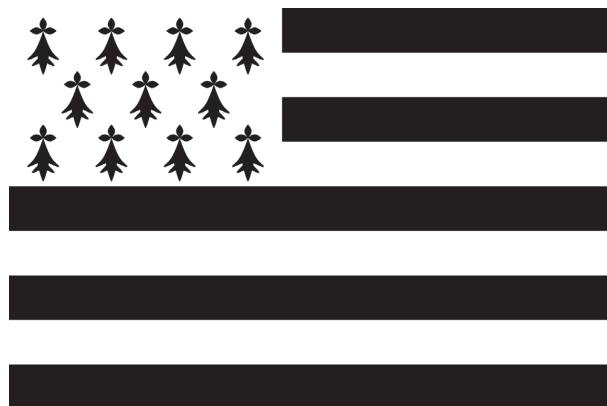
A (franci)breton René Laënnec, a sztetoszkóp, a később általánossá, sőt orvos-jelképértékűvé vált fonendoszkóp őseinek fölatalálója írta le először (1821-ben) a **füsti keh(esség)**

et – utóbb **pongyolán COPD**-t – orvosilag az emphysema és bronchitis chronica kombinációjaként. (Ajánlott: *COPD magyarul KEHesség, MONy.*)

René Laënnec a **peritonitis** és a **cirrhosis** kórtanában is újat hozott. Az utóbbinak a nevét (κίρρωσις) is ő maga alkotta a 'sárgás' jelentésű görög **kirrhos** (κίρρος) szóból **-ószisz** (-ωσις) kór-képzővel, az elfajzott máj sárgás göbösségére utalván.

Ő alkotta a **melanoma** fogalmat is, bár akkor még (1805-ben) „**melanose**” alakban a 'fekete' jelentésű görög **melasz** (μέλας), melanosz szóból a görög **-ószisz** (-ωσις) kór-képző franciás alakjával.

A sors fintoraként éppen nála gyakornokoskodó unokaöccse, Mériadec Laënnec mint tanítványa kórismézte (véletlenül) a tüdőgümőkórt (tuberculosist) mesterében, René találmányán gyakorolva. A mellkasi betegségek – pöhök meg kehek – nagy kutatója maga is gümőkórban halt meg 1826. augusztus 13-án, mindössze 45 évesen. Természetesen Brejszben... (brezönökül Breizhben, francoskodva Bretagneban).

Brejsz (Bertaèyn/Bretagne) lobogója

Lássuk hát, hogyan is iratik helyesen e kórnévszerző brezön (breton) neve?

Más-más források különbözőképpen írják a nevét, olykor Laënnec, máskor Laennec alakban. A kettőspontos alak leginkább a francia szakirodalmat pontosan követőké, a kettőspontatlan pedig általában nem a tudósabbaké, hanem a pongyolábbaké és nagy ritkán a tudatosabbaké. Ennek oka azonban nem a szabatosság vagy a szabadosság, hanem leginkább a francia (politikai) befolyás, semmi más. A helyes írásmód minden kétséget kizáróan a Laennec alak, diaireszisz (fekvő kettőspont) nélkül – minthogy breton név –, hiszen az „ë” betű nem használatos breton nevekben.

Ő maga soha sem használta e kettőspontot – diairesziszt, pongyolatinkodván diarézist – az aláírásában sem. A franciák viszont használják. (Ahogyan a németek is, más betűkőn „Umlaut” néven.) A görög diaireszisz (διαίρεσις) szó jelentése maga is 'elkülönítés', 'megkülönböztetés'. Az „ë” betű a francia világ megkülönböztetése, amellyel a Laënnec-et sajátjukként emlegetők torzítják el nevének helyes írását rendszeresen.

Ehhez a névelmélkedéshez hozzátartozik még az a bonyolító tény, hogy brezön(ek)ül, azaz bretonul nevét inkább Laennec alakban írják – még ha „k”-nak ejtik is –, a végén „g”-vel és nem „c”-vel...

Laennec breton származását bátran vállalta a francia világban, amely Breizh (ejtsd: [brɛjs]), franciákkodva Bretagne évezredes megszállásával ma is az európai jogok alapjait tiporja. A kelta brezönök, azaz Brezhoneg (ejtsd: [brɛ. 'zɔ:. nek]) – francoskodva breton – nyelvet módszeresen irtották a franciák még a XX. században is.

A diaireszisszel jelzett, mert ejtett „e” kedvéért még itt van legfőbb nemzeti hősiük, a(z i. sz.) 851-ben a franciák elleni (függetlenségi) háborúban elesett Nevenoe neve is, amely franciásan Nominoë alakban ismert. Brejsz első fejedelmeként brezönökül Tad ar Vro, latinosan Pater Patriae, azaz a „Haza Atyja”-ként is emlegetik.

Az orvosi szaknyelvben Laennec eponümai – azaz szerzői nevei – is kedves csokrot képeznek: akad benne gyöngy, hang, vérrög, de a legismertebb mégis a tünetköre, amelynek alapja a saját maga elnevezte kór(kép), a máj heges(edő) göbösödése: a máj cirr(h)ózisa. A Laennec-cirrhosis, vagy(is) Laennec-tünetkör vagy Laennec-szindróma (franciásan angolkodva: Laënnec's cirrhosis avagy Laënnec's syndrome) többnyire idült iszákosokban kialakuló májhegyenyeg(kór), és általános testi sorvadás, amely nem jár sárgasággal. Más mérgező anyagokkal élők, szipusok körében szintén kialakulhat, de okozhatja májfertőzés is. Tünetei: fáradékonyság, étvágytalanság, némely émely, gyakori hányás-hasmenés hasi fájdalommal. Főleg férfiakban jelentkezik alattomosan az 50-es éveikben.

Laennec gyöngyei pedig a kocsonyás hurut harmatja(i), tulajdonképpen „nyákgyöngyök” vagy „takonygyöngyök”, amelyeket Laennec igen jól ismerhetett, minthogy gyermekként maga is aszthmában szenvedett, így saját tapasztalataiból teremthette a fulladás gyöngyeinek nevét...

Laennec vérgöbe (Laennec thrombusa) a születés előtt a magzati szívben jelentkező gömbölyded vérgöb...

Laennec hangja, a Laennec-hang, inkább Laennec-zörej, avagy a Laennec-(Hamman-)jel pedig a gátor-légserceg, avagy kóros gátorlégtsak okozta sajátos – szívvel üteme-

sen zajló – hangjelenség. Többnyire sérülés, túlnyomás okozta jelenség, hogy a tüdőből, légcsőből, bázsingból vagy bélből levegő kerül a mellkas, pontosabban a gátor (mediastinum) üregébe. A pneumomediastinum vagy emphysema mediastinale kórképét is René Laennec írta le először (1819-ben) a jellegzetes hallgatódzási lelettel. A szívveréssel együtt jelentkező zörgő, harsogó hang a szív előtt hallgatódzva, olykor akár távolabbról, szabad füllel is hallható.

Laennec munkásságát méltatva, franciaságát firtatva és nevének helyesírását kutatva érdemes megemlékeznünk népének ezeréves megszállásáról is, amely máig is tart, hiszen a független Breisz (Breizh), az önálló kelta breton állam álom marad még egy jó ideig. Amíg franciák osztják a címkéket, addig az orvostudomány breton-brezőnek névadó nagyságát csak Laennec alakban emlegetik továbbra is tévetegen a flancos francos források – Ady szavaival: „*Breton parton sújt majd az álom [...]*”.

Kosztolányi Dezső

Nyelvtisztítás

Egy bécsi írórtásam, ki közel egy évig időzött nálunk, és később már majdnem jól értett és beszélt magyarul, egy ízben csodálkozva jegyezte meg, hogy a magyar mily kevés idegen szóval él. Különösen ez a szó tetszett neki: *színház*. Milyen sajátos, hogy erre a jelenkori fogalomra, melyet majdnem minden európai nyelv egyforma szóval fejez ki, gyökeres szavunk van. Váltig is bámulta érte jellemes nyelvünket.

Nem merem elárulni – csak magamnak –, hogy még mindig mulasztás terhel bennünket, és nyelvünkre újra ráférne egy alapos tisztogatás, annyi a mocsok meg a pókháló rajta. Súlyolókefével, szappannal, ronggyal kellene nekilátni, hogy rendbe hozzuk. De sokkal nagyobb baj, hogy a nyelvünk iránt való régi szeretet is veszendőben van. Nyelvészeti folyóirataink elszigetelten küzdenek. Elmúltak azok az idők, mikor a napi sajtó hasábokat szentelt ezeknek a kérdéseknek, és aranyakat tűzött ki egy új magyar szóra. E bájos családi jellegű önképzőkör már a múlté. Fennhéjázó mosollyal tekintünk rá, de azért még ma is műveletlenek vagyunk. Közben a lapok rovatot adtak a mozaiknak, a bélyegyűjtésnek, a sakknak, még a mulatóhelyeknek is, csak a nyelvészeti cikkeket rekesztették ki, melyek mindenesetre vannak oly értékes, fűszeres és lélektani izgalommal teljes olvasmányok, mint a fönti tárgyakról való elmefuttatások és csevegések.

Ezeket a panaszokat már igen sokan elmondották, avatott tudósok, kellő helyen; felszólamlásomra csak az időszerűség ad jogot. Naponta böngészgetem a német, francia, angol, olasz napilapokat, és azt látom, hogy ezeknél a nálunk sokkal nagyobb népeknél a háború igen élénk mozgalmat gerjesztett, hogy nyelvüket megtisztogassák a henye sallangoktól, és a mozgalomnak éppen a tekintélyes napilapok a szószólói. A németek derekasan irtják a francia szavakat, az olaszok a németesség ellen küzdenek, az angolok is munkában vannak, a franciák pedig még angol szövetségeseik kifejezéseinek sem kegyelmeznek. Csak nálunk bitang jószág a nyelv, egyetlen kincsünk, mely igazán a miénk. Még a háború se keltett iránta érdeklődést a közönség zömében. Mindössze az történt, hogy megváltoztattak néhány idegen nyelvű címet és felírást – on parle içi français –, a vendéglők ételsoráról pedig eltűnt a *Chateaubriand*, kiről a legtöbb törzsvendég csak azt tudta, hogy drága, azt nem, hogy valaha, eleven korában, mikor még nem volt szelet, francia költő is volt az istenadta. Ez a mozgalom afféle tessék-lássék munka, és inkább árt nyelvünk komoly ügyének, mint használni, mert a kérdést csak felszínesen oldja meg.

Most pedig igazán idején való lenne, hogy szókincsünket – nem hányaveti nemzetieskedésből, de áhítatos szeretetből – kissé megkeféljük. Különösen a műveltek, az újságok nyelvét. Mert amily igaz, hogy a magyar mondatszerkesztést mindenekelőtt a német rontja és mérgezi, éppoly való, hogy a cikkeinkben használt idegen

szavak kilencven százaléka latin eredetű, vagy ha úgy tetszik, francia és olasz zamatú. Azokról beszélek, melyekre kitűnő kifejezéseink vannak, és semmiféle gazdagodást sem jelentenek. Magam elé tetetem a mai lapokat. Egy perc alatt összetallózom ezt a csinos kis szótárt: *abnormális, abszolút, agilis, blazírt, bornírt, civilizáció, diszponál, ensemble, evidens, exkluzív, fanatikus, fiktív, ideális, imponál, inkorrekt, intelligens, intim, kritika, naiv, nívó, nuance, objektív, premier, pláne, reputáció, szinekúra, tradíció, verve, zseníroz*. Egy barátom, aki velem szemben ül, vitázni kezd. Mondjak például helyes szót erre: *blazírt*. Hirtelenében kibökkentem: *unott*. Rázza a fejét. Erre eszembe jut egy szó, melyet évekkal ezelőtt olvastam: *magaunt*. Ezzel se éri be. Azt állítja, hogy a *blazírt* több és kevesebb, ebben van valami úri, szenvedő, világfájdalmas, fanyar, egy kis illatszert is és egy orchidea is, a *magaunt* pedig egyszerűen csak magaunt. De miért? Mert az idegen szónak múltja van, és hajlandó beleképzelni az illatszert és az orchideát, a másikba pedig nem hajlandó beleképzelni. Hallottunk arról a korról, mikor a budai polgárok sehogy se tudták azonosítani a *Wasserleitung*-ot a *vízvezeték*-kel. A *Wasserleitung* szerintük finomabb, nemesebb, vízvezetékesebb volt. Ma pedig – hála istennek – szótárakban keresik a magyar fiúk, mit is jelent a – *Wasserleitung*.

Barátom szempontja különben is hibás. Ha valaki az anyanyelvén beszél, le kell mondani a másik nyelv előnyéről. Talán helyel-köznel elveszt egy árnyalatot, de másutt kap helyette hármát. A francia például nem tudja pusztán ígérelt kifejezni ezt az egyszerű cselekvést: *állok*, mégiscsak beszél és megél valahogy. El kell kezdenünk a gyomlálást, ki kell dobunk nyelvünkéből a gazokat, különben az idegen szavak lassanként elfinomodnak, különös és titokzatos jelentést kapnak, ahelyett, hogy drága magyar szókincsünk teljén meg múlttal és tartalommal. Így csak nyelvünk szegényedik.

A kérdés tulajdonképpen egyszerű. Ha lenne egy komoly, de eleven és fürge irodalmi társaságunk – aminthogy nincs –, mely igazán szíven viselné a magyar nyelv ügyét, és nem zárkózna el az élettől, rövidesen elintézhette mindent. Egyszerűen a napi sajtót kellene belevonni a mozgalomba. Hiszen – tisztelet a kivételnek – főképpen a napilapok a bacilusgázdák. A sajtó pedig máról holnapra megtisztulhatna, új és értékes magyar divatot teremthetne, védelmébe vehetné szavainkat, és megbélyegezhetné azokat, akik derűre-borúra idegen kifejezésekkel élnek. Egy időben ezen a téren már fogatosan harcoltak hírlapjaink. Tíz-húsz évvel ezelőtt azonban újra divatozni kezdtek az idegen szavak, s még ma is a műveltség és finomság varázsát adják használóiknak. Ki kellene újra kiáltani, hogy a fitogtatásuk vagy tudatlanság, vagy pongyolaság, vagy tudálékosság.”

Nyugat, 1916. február 1.

Szabó T. Attila

Az 1500-as évekbeli monyokról a 2019. évi MONy-ba

A *MONy (Magyar Orvosi Nyelv)* 2019. évi 1. számában Nyáry Szabó László „Félfiaik és férfiak, avagy az ondogyógyító dió hatóköre (a testre meg a nyelvre)” című írásának (1) kezdőmondata így szól:

„Kacér kalandozásra hívom most nyelvérzékeny olvasómat a korszerű félfiaasság világába. **Jupiter monya** bizony csiklandós környezet... De nem csak a nevének bőrburkában az!”

A csiklandós környezetre két kép is utal: az egyik a nemes dió (*Juglans regia*) közismert képe, de nem ez a csiklandós, hanem a másik, Jup(p)iterről és Junóról. Akit érdekelnek a részletek, nézze meg a *MONy* 2019. évi 1. számának 26–27. lapját a www.orvosinyelv.hu honlapon.

Nem hanyagságból emlegetem ennyiszor a *Magyar Orvosi Nyelv* nevéből képzett betűszót, a *MONy*-t: a cikk valójában a *Juglans* (azaz a Jovis glans), vagyis a Jup(p)iter monyának is értelmezhető dió férfierőre gyakorolt hatását tekinti át – nem kevés humorral és korunk nemiségének szomorú kísérőjelenségeit finoman villázó gúnyal.

Ha már mony a *MONy*, akkor adjuk meg a módját. Nézzük meg, hogy mennyire foglalkoztatták az eddig idézett kulcsszavak (férfi, dió, ondó, mony) közel félezer évvel ezelőtt Váradi Lencsés Györgyöt, az első magyar nyelvű orvosi nagymonográfia, az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* szerzőjét.

Ennek a visszhangcikknek az összeállításához használt anyagot és módszert a *MONy* fentebb idézett számában részletesen bemutattam (3), ezért most nem tartom szükségesnek részletezni.

Az ott leírt módon végzett keresés eredményét azonban érdemes röviden összefoglalni.

Ju(p)iter monyára, azaz a dióra (keresősor: dió*) Lencsés György **76 esetben** hivatkozik a következő **17 nyelvtani formában**:

dió, dióbéllel, dióbélt, diófán, diófának, dióhéjat, dióját, diókat, diónak, diónyi, diónyit, dióolajban, dióolajjal, dióolajt, diós, diót, dióvízbe.

A **férfi*** keresősóra **115 adat** bukkant elő a félezer éves magyar orvosi nagymonográfiából a következő **25 szóalakban**:

férfi, férfiak, férfiakat, férfiakban, férfiaké, férfiaknak, férfiat, férfival, férfigyermek, férfigyermekeket, férfigmag, férfigmagot, férfin, férfinak, férfiságnak, férfiszeméremtestet, férfitől, férfiú, férfiúi, férfiúnak, férfiúság, férfiuval, férfiúval, férfiival.

A **mony** szóra való keresés (a mindkét végén csonkolt *mony* formában) **194 adatot** eredményezett, a következő **50 szóformában**:

galambmony, hangyamonyakat, hangyamonját, hangyamonnyat, lúdmony, monya, monyából, monyai, monyait, monyaival, monyak, monyakat, monyakba, monyakban, monyaknak, monyakra, monyának, monyas, monyát, monyával, monyoknak, monyorót, papmonya, papmonyából, papmonyafünek, papmonyának, papmonyat, papmonyát, rókamonyat, tikmony, tikmonyakat, tikmonyakba, tikmonyakból, tikmonyat, tikmonyba, tikmonyban, tikmonyfejét, tikmonyfejérel, tikmonyfejért, tikmonyi, tikmonyliktáriumnál, tikmonynak, tikmonyolajjal, tikmonyolajnál, tikmonyolajt, tikmonyszék, tikmonyszékit, tikmonyszékkel, tikmonyszékolajjal, tyukmonyának.

A **meddő** (keresősor: meddő*) szó keresésekor **179 adat** bukkant elő **8 szóalakban**:

meddő, meddők, meddőség, meddőségben, meddősége, meddőséget, meddőségnek, meddőségről.

A **steril*** keresősor **52 adatot** eredményezett egyetlen „**sterilitas**” szóalakban. Ezek az adatok mind a latin betegségnveket feltüntető címsorokra (*Sterilitas viri, Sterilitas mulieri*) vonatkoznak.

Az **ondó*** keresősorra nem volt találat. Ez nem azt jelenti, hogy Lencsés nem ismerte az ondót (például a „férfimag” szóra kaptunk 2 találatot), csupán azt, hogy az ondó szak kifejezést nem ismerte, nem használta. Ez nem meglepő. Az azonban már meglepő, hogy a *tojás*, *here* és *testis* keresőszavakra sem volt egyetlen találat sem az 1570-es évek orvosi nyelvéből. A tojás esetében az adatok világosan mutatják, hogy erre abban az időben a mony volt használatban a **magyar orvosi nyelvben**.

Külön elemzést érdemelne az a keresés, amit az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* világhálón hozzáférhető anyagain végeztünk, de ez, akárcsak az itt felvillantott több mint félezer adat érdemi elemzése messze meghaladná egy visszhangcikk (újmagyarosan: reflexió) kereteit.

Reméljük, majd erre is vállalkozik valaki.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Őszinte köszönettel tartozik a jelen „visszhang” szerzője Nyáry Szabó Lászlónak a „Félfiaik és férfiak, avagy az onodógyógyító dió hatóköre (a testre meg a nyelvre)” című írásáért (1), lévén hogy ennek hatására készült ez a... hm... reflexió a monyokról a MONy-ba.

IRODALOM

1. Nyáry Szabó László *Félfiaik és férfiak, avagy az onodógyógyító dió hatóköre (a testre meg a nyelvre)* MONy 2019;1:26–7.
2. Szabó T. Attila id. (szerk.) és mts. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I–IX*, cf. mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/index.html, Erdélyi Magyar Elektronikus Szótörténeti Tár I–IV emsz.db.iif.hu/index.html.
3. Szabó T. Attila *Korai magyar csontadatok Váradi Lencsés György (1530–1593) „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” c. munkájában 2. A csont a régi magyar orvosi nyelv tőszavaiban* MONy 2019;1:28–35.
4. Szabó T. Attila, Biró Zsolt *Ars Medica Electronica: Lencsés György (1530–1593), Ars Medica – Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica, Gyulafehérvár 1577k* (CD-ROM) Budapest–Kolozsvár–Szombathely–Veszprém, AMED Adatbázis, BTE Gramma 3. 2019. nov. 20. 20:26:48.

A stílus gazdagsága (részlet)

„...Akinek több szava van, több ismerete van. Sőt, mivel a rokonértelmű szavak sohasem egyértelműek, akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla. Mikor a rokonértelmű szavakat gyűjtöd, képzeteket sokasítod, szellemedet, lelked világát népesíted. Így van a szólamokkal is. A szólam átöröklött, megcsontosodott gondolatkapcsolás, azaz – ahogy tetszik – szókapcsolás. Kőépítőszerényedben vannak kockák is: kockákból kirakhatsz oszlopokat, falakat: de mekkora könnyebbség, hogy oszlopaid is vannak! Lelked építőszerényében kockák a szavak, oszlopok a szólamok. Mennél több oszlopod van, annál gazdagabb vagy, annál könnyebb lesz mondataidat megépítened. Sőt gondolkodnod könnyebb lesz, hajlékonyabb és gazdagabb lesz elméd. Ez a gazdagságod folyton gyarapodik, s a számtanórán éppúgy, mint a történelmi órán szólamokat tanulsz, melyek képessé tesznek számtani vagy történelmi dolgokról gondolkodni.

De mást is jelentenek neked a szólamok, mint könnyebbséget és eszközöket: másképpen is kincset jelentenek, kincses örökséget.

Apáidtól örökölted őket, apáid gondolkodásmódját örökölted velük. Örököse vagy őseid szellemi kincseinek, és rajtad a sor megőrizni őket. Ne add el idegenért, idegen szólamokért, melyek idegen gondolkodás tükröi. Ismerd meg ugyan az idegen gondolkodását is, tanulj idegen nyelveket és a magadét is jobban fogod érteni. Semmit sem lehet igazán ismerni önmagában, csak mással összehasonlítva.

Legkevésbé a gondolatot, mely oly finom, oly nehezen megfogható. A görög, a világ leggondolkozóbb népe, nem tudott úgy gondolkodni, mint a mai népek, mert csak egy nyelvet ismert. Ismerj meg tehát idegen nyelvet is, hogy jobban gondolkodhass a magadén. De csak a magadén gondolkodjál, ha azt nem akarod, hogy gondolkodásod roszkatag legyen, mint a felemás kövekből épített ház.

A saját köveidet gyűjtsd, a magad bányáiból: e bányák nemzeted nagy költőinek művei. Elsősorban annak, aki leggazdagabb szóban és gondolatban, aki legjobban tudott magyarul. A Toldiból többet tanultál magyarul és magyarul gondolkodni, mint talán minden más könyvedből együttvéve. Most azt hiszed, hogy nagyon ismered, és nagyon szereted: olvasd még egyszer, és látni fogod, hogy nem ismerted, és nem szeretted eléggé. Olvasd addig, míg minden kifejezése, minden szava lelkednek egy részévé válik, kitörölhetetlen, elveszthetetlen kincseddé. Stílusod gazdagodik, a stílus gazdagsága a gondolat gazdagsága.”

Babits Mihály összes művei, 1945. Irodalmi nevelés

Bősze Péter

Ez is, az is

Hozzászólók:

Berényi Mihály, Bitter István, Frecska Ede, Janka Zoltán, Nádasy György, Ozsváth Károly, Palkovits Miklós, Szokolczai-Sándor Norbert, Sándor Tamás, Tringer László

PSZICHÉ, PSZICHOLÓGIA, PSZICHIÁTRIA ÉS TÁRSULÓ FOGALMAK – ÍRÁSMÓD, MEGHATÁROZÁS, MAGYAR VÁLTOZAT

ÍRÁSMÓD

A *pszichológia* szakszó elterjedt a köznyelvben, olyan köznyelvi jövevényszónak tartható, amelynek az idegensége még érződik. *Psychologia* formájában, tehát idegenesen már nem írják; magyar változatával vajmi ritkán találkozunk.

Hasonlóan viselkedik a *pszichiátria* szó, ám ezt Nyíró Gyula (9) még *psychiatria* formájában írta. Füredi-Németh (3) pszichiátriai kézikönyvében – amely 2015-ben jelent meg – már csak magyarosan írva található.

Kalmár-Kalmár *Pszichiátriai szótárában* (5) a *psziché* szó magyarosan írva csak a magyarázatokban fordul elő jelzőként (*pszichés*). A szakkifejezések részeként viszont idegenesen írva található (*psychés dependentia*). Nyíró (9) *psyche*, Brencsán (1) *psziché/psyche*, Tolcsvai Nagy Gábor (12) szótárában *psychéként* írta. Szirmai Imre *Neurológia* című könyvében (11) *psychés zavarok* formájában olvasható.

Szótárak:

	psziché	pszichológia	pszichiátria
Brencsán-szótár (1)	lélek*	lélektan	elmegyógyászat
Tolcsvai Nagy Gábor <i>Idegen szavak szótára</i> (12)	lélek (lelki jelenségek összessége)	lelkialkat, gondolkodásmód lelki jelenségeket kutató tudományág	a lelki betegségek tanulmányozásának és kezelésének tudományága
Kalmár Sándor, Kalmár Patrícia <i>Pszichiátriai szótár</i> (5)	–	–	–
Lozsádi Károly <i>Etymologia Medica</i> (6)	lélek (lehelet, élet, pillangó)	–	

* kiegészítés a szótárból: (az idegrendszer magasabb rendű, differenciáltabb tevékenységén alapuló működések szubjektív vetülete)

MEGHATÁROZÁS

Füredi-Németh (3) meghatározásai:

A *psziché* a lelki jelenségek összessége, tudatos és tudatlan tartományból áll.

A *pszichológia* a lélekkel kapcsolatos tudományág, magyarul *lélektan* (554. oldal).

A *pszichiátria* a legmagasabb emberi tevékenységgel, a pszichés működéssel (zavarok, kórisme, kezelés) foglalkozó tudomány.

Nyíró Gyula (9) könyvében ez áll:

„A pszichiatria szó szerint lélekgyógyászatot jelent. A pszichiatria (így!) vagy elmekórtan a magasabb idegműködés »lelkinek« nevezett jelenségeinek élettanával, kórtanával, kórosságainak keletkezésével, megelőzésével és gyógyításával foglalkozik. A magasabb idegműködés lelkinek nevezett tünetei annak világot tükröző, a tükrözésnek megfelelően alkalmazkodó, a világot alakító tevékenységében jelentkeznek...

A legmagasabban szervezett anyag funkciója a *psyche*.”

Az összeállításból kitűnik, hogy a pszichiátriai szakszótár a *pszichológia* és a *pszichiátria* kifejezéseket nem is említi.

Dorland's dictionary:

- psychology the branch of science that deals with the mind and mental processes...
- psychiatry the branch of medicine that deals with the study, treatment and prevention of mental disorders.

Ebből az derül ki, hogy a pszichológia egyfajta, az elmével, elmeműködéssel foglalkozó tudomány, a pszichiátria az elmebetegekkel foglalkozó orvostudomány.

MAGYAR VÁLTOZAT

A *pszichológia*, a *pszichiátria* és a *psziché* szavak magyar megfelelőit a szótárak többnyire a *lélek* és az *elme* szóval vagy ezek származékaival adják meg.

A <i>lélek</i> jelentése:	
Értelmező szótár+ (2)	az emberi élet, személyiség hordozója
	az ember belső valója, személyisége, egyénisége
	ember, személy
	központ, a legfontosabb személy, dolog valahol
Magyar értelmező kéziszótár (7)	az emberben az életnek és a személyiségnek a testtől független (anyagtalan) létezőként képelt hordozója
	az emlékezés, képzelet, értelem stb. folyamatainak összefüggő egésze, az ember belső valósága
	valamilyen tulajdonságokkal rendelkező ember
	valaminek éltető eleme, legfontosabb tagja, része...
Szabó József, Nyíró Gyula <i>Elmekörtan</i>	„A lélek életjelenség, mely minden élőlényben keletkezésének pillanatától haláláig megnyilvánul; az aktuális energiának egy olyan sajátos megjelenési formája, mely csak az élőlényeket jellemzi.”
A <i>lélektan</i> jelentése:	
Értelmező szótár+	a lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány
Magyar értelmező kéziszótár	a lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány
	valamely lelki alkatnak vagy szellemi tevékenységnek jellemző vonásai együtt
Az <i>elme</i> jelentése:	
Értelmező szótár+	ész, értelem, képesség
	az ember mint gondolkodó lény
Magyar értelmező kéziszótár	ész, értelem
	az ember agymunkája
	(kifejezésekben) kiváló szellemi képességű ember, elmés szerkezet
A <i>szellem</i> mint agyműködés jelentése:	
Értelmező szótár+	alkotó elme, értelem
	kiváló képesség, ötletesség, illetve kiváló képességű, nagyszerű ember
	(<i>szellemi</i> : értelmi, észbeli, eszmei)
Magyar értelmező kéziszótár	az alkotó tudat, gondolkodás
	valamely érzület, magatartás sajátos jellege, megnyilatkozási módja, hatóereje
	valamely tevékenységre való képesség
A <i>személyiség</i> jelentése:	
Értelmező szótár+	az ember mint egyéni tulajdonságokkal rendelkező személy („nagy személyiség”)
	jelentős személy
Az <i>ösztön</i> jelentése:	
Értelmező szótár+	(az egyed és a faj szempontjából az állatokat) célszerű viselkedésre sarkalló örökletes késztetés
	(az emberben) bizonyos célokra, különösen az ön- és fajfenntartásra irányuló belső indíttatás

Az összeállításból az derül ki, hogy a *lélek* alapvetően az ember belső valója; általánosabb értelmű, mint az *elme*: magában foglalja például az érzelmeket is. Ez *elme* a szellemi tevékenység. Mindkettő agyműködés; Nyíró Gyula (9) meghatározásában: magasabb idegműködés. A *személyiség* az ember, mint sajátos tulajdonságú személy, a *szellem* pedig alkotó gondolkodás.

Szabó–Nyíró (10) meghatározása:

„A lélek életjelenség, mely minden élőlényben a keletkezésének pillanatától haláláig megnyilvánul; az aktuális energiának egy olyan sajátos megjelenési formája, mely csak az élőlényeket jellemzi. [...] A magasabb rendű élőlényt alkotó összes sejtek lelki eseményeinek eredője, rezultánsa: a többszörös szervezetenek psychéje.”

Nyíró Gyula (9) a *pszichiátriát lélekgyógyászatnak* nevezte, de használta az *elmekörtan* kifejezést is.

A Szabó–Nyíró (10) könyv címe: *Elmekörtan*.

Grétsy–Kemény (4) *Nyelvművelő kézikönyvtárában* a pszichológiáról ez olvasható:

„A görög–latin eredetű *pszichológia* főnévnek van pontos magyar megfelelője, a *lélektan*, de szakmai szóhasználatban – kevés kivétellel, pl. *fejlődéslelektan*, *neveléslelektan* – általában megmaradt az idegen szó. Többek között azért, mert a tudományág művelőjének, a *pszichológusnak* nincs elfogadható magyar elnevezése (a *lélektanász* nem terjedt el). A szakszóként is élő psziché helyett viszont sokszor megfelel a magyar *lélek*, *lelkivilág*, esetleg a *személyiség* szó.”

Sárközi Mátyás szótára (8):

- **pszichológia** a görög *pszükhé* = *lélek*; *logosz* = *tan* – lélektan;
- **pszichiátria** *elmeorvosászat* Görögül *pszükhé* = lélegzet, azaz lélek.

Tótfalusi *Idegen szavak magyarul* (13) szótára:

- **pszichológia** lélektan (régies a lélekbúvárlat); lelkiismeret;
- **pszichológus** *lélekbúvár*; *lélekismerő*, *emberismerő*;
- **pszichiátria** *elmeorvoslás*, *elmeorvosászat*, *elmekörtan*; *elmeosztály*;
- **pszichiáter** *elmeorvos*, *elmeorvosász*;
- **psziché** *lélek*, *elme*.

■ Összegezve:

A fentiek alapján a következőket lehet megfogalmazni.

- A *pszichológia* és *pszichiátria* szavakat magyar szövegkörnyezetben magyarul írjuk.
- A *pszichológia* magyarul *lélektan*: a lélekkel, mint az ember belső valójával foglalkozó tudomány. (*pszichológiai/pszichológus lélektan*; *pszichológus lélektanász*)
- A *pszichiátria* magyarul *elmeorvosászat*. Az *elme* (szellemi és lelki agytevékenység) élettanával, körtanával, kórkialakulásával, megelőzésével és gyógyításával foglalkozó orvostudományi szak. (*pszichiátriás elmeorvosászat*; *pszichiáter elmeorvosász*)

IRODALOM

1. Brencsán János *Orvosi szótár* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2006.
2. Eöry Vilma *Értelmező szótár*+ Budapest, Tinta Kiadó 2007.
3. Füredi János, Németh Attila *A pszichiátria magyar kézikönyve* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2015.
4. Grétsy László, Kemény Gábor *Nyelvművelő kézikönyvtár* Budapest, Tinta Kiadó 2005.
5. Kalmár Sándor, Kalmár Patricia *Pszichiátriás szótár* Budapest, Corner Bt. 2007.
6. Lozádi Károly *Etymologia medica* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2006.
7. *Magyar értelmező kézikönyvtár* (ötödik változat) Budapest, Akadémiai Kiadó 1982.
8. *Mit is jelent? Sárközi Mátyás szótára* Budapest, Osiris Kiadó 2005.
9. Nyíró Gyula *Psychiatria* Egyetemi tankönyv. Budapest, Medicina Kiadó 1961.
10. Szabó József, Nyíró Gyula *Elmekörtan* Budapest, Novák Rudolf és tsa. Tudományos Könyvkiadóvállalat 1925:24.
11. Szirmai Imre *Neurológia* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2006.
12. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* Budapest, Osiris Kiadó 2007.
13. Tótfalusi István *Idegen szavak magyarul* Budapest, Tinta Kiadó 2002.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Berényi Mihály

A két alapszó (pszichológia, pszichiátria) jelentésében meglehetősen nagy az átfedés és a keveredés, a mindennapi beszélgetésekben különösen. Éppen ezért az ezekből levezethető többi szóra – pszichológus, pszichiáter – is ez érvényes: mindkettőt nevezik ideggyógyásznak is. Nem maradhat ki a neurológus, hiszen ő is ideggyógyász, szerintem a valódi. Ebben a felmérésben mind a háromnak helye volna, a készülő orvosi értelmező szótár szempontjából mindenképpen.

A működési területük és a Semmelweis Egyetem tanévkönyve szerint:

pszichológus = lélekgyógyász, pszichékezelő (lelki bajok: állapotromlás, konfliktus kezelése, szomorúság, gyász, kudarc stb.);

pszichiáter = elmeorvos (szkizofrénia, személyiségzavarok, hiperaktivitás stb.);

neurológus = ideggyógyász (agyi érbetegségek, epilepszia, Parkinson-kór, sztrók, beszédzavar, fejfájás stb.).

A három tudományág:

pszichológia = lélekgyógyászat;

pszichiátria = elmeorvosászat, elmekörtan;

neurológia = ideggyógyászat.

Bitter István

pszichológia = lélektan; a lelki jelenségekkel foglalkozó tudomány

pszichológus = pszichológus (nincs elfogadott magyar megfelelője)

pszichiátria = elmeorvosászat; az elme betegségeivel foglalkozó orvosi szakterület

pszichiáter = elmeorvosász

Frecska Ede

Úgy vélem, hogy a személyek közötti berkeken kívül a lélek egy örökkön visszatérő vágyakozási és inkább költői, mint világos tartalommal teli tudományos felfogás. Szívesen hivatkozunk rá rendezvények címében (Mit üzen a lélek a testnek? stb.), de csak érzelmileg válaszolunk rá (ki hogy).

Az elképzelés nekem rokonszenves (ezért szántam rá elmélyedést), ám korszerű orvosi szótárból kihagynám, mert meghatározhatatlannal határozzuk meg, és a háromosztás miatt szélesebb fogalom, mint amire a szűkebben vett szakma összpontosít (értsd: a három közül csak az értelmi lélekkel törődik, ha törődik). Szerintem kövessünk valamilyen külföldi, például angolszász mintát, és hivatkozunk inkább értelmi, valamint személyes jelenségekre, amelyek a megfigyelhető viselkedést meghatározzák.

Janka Zoltán

A latinos írásmódot jobban kedvelem, de maradjunk akkor az elterjedtebb magyaros használatnál. Minél egyszerűbben érdemes a meghatározásokat megalkotni, tehát szerintem:

pszichológia: lélektan, az egészséges lélek és elme jelenségeivel és működéseivel foglalkozó tudomány, tehát nem lélekgyógyászat, legfeljebb a klinikai pszichológia;

pszichiátria: elmegyógyászat; a kóros lelki és elmeműködésekkel, illetőleg azok gyógyításával foglalkozó orvosi tudományterület;

pszichológus: lélektanász, az egészséges lélek és elme jelenségeivel és működéseivel foglalkozó nem orvos szakember, tehát nem jó a lélekgyógyász kifejezés, csak a klinikai pszichológus az;

pszichiáter: elmegyógyász, a kóros lelki és elmeműködésekkel, illetve azok gyógyításával foglalkozó orvos.

Kiegészítés: A pszichológia a szabályos elmeműködésekkel és jelenségekkel, a pszichiátria a kórosakkal foglalkozik. Az utóbbinál az alapokat az agybiológia és élettan adja. A pszichiátriai kezelések nagy része ezen alapul; gyógyszereket is ad. Van olyan felfogás is, hogy a lélek háromosztatú, számos ókori és újszerű kultúra, illetve törzsi kultúra szóhasználatában megjelenik; nagyon érdekes. Nem könnyű tisztázni a felfogások különbözősége miatt.

Ozsváth Károly

Lélek

Pszichiátriai Lexikon: „A természet- és orvostudományban a lélek (pszihé) és az agy elválaszthatatlan, az agytól független lélek létezése tudományosan nem bizonyítható, az agy halálával a lelki működés megszűnik. Egyes filozófusok, teológusok a lélek halhatatlanságát az utódokban, tanítványokban tovább élő jelenségként fogják fel.”

Nyíró, Janka, Tringer professzorok meghatározásával egyetértek. Janka véleményéből úgy tűnhet, hogy a lélek és elme különálló jelenség lenne, a lélekkel a lélektanász, az elmével az elmegyógyász foglalkozna. Tringer a szellemet a lelki

működések fölé emeli, az elmével nem foglalkozik. Az összegezésben az elme olyan átfogó fogalom, amely magában foglalja az egymással összefüggő magasabb idegrendszeri jelenségeket. Egyetértek Bősze professzorral. Az igazságügyi elmeszakértő és a bíró mindig elme kifejezést használ. Az elmetan kifejezés szokatlan, a lélektan közismert. A lélektanász kifejezést orvostársaim itt elfogadják, a pszichológusok között a népszerűsége szerintem kétséges.

Kiegészítés: Lozsádi professzor szerint a lélek szó szanszkrit eredetű (lélegzik), a görögöknél *anemos* (szél), később *psikhe*, majd *psyché* (Kr. e. V. sz.). A rómaiak számára az anima az élőlények lélegzését (lélegző-lélek) jelentette. A lélegzés az élet jellemzője (aki meghal, kileheli lelkét). Az *anima* latin szó, szelepet, levegőt, életet, lelket is jelent. A szél, a szellő, a fizikai légzés a lélekhez kapcsolódik. A levegő, a légzés, a lehelet a tudattal egyenlő.

Szellem

A szellem a testtől függetlenül létező, elsődlegesen magasabb rendű szellemisség, az anyaggal ellentétes tetetlen lény, legmagasabb fokán az Isten (Jung). Az eredeti magyar szó – mint a szél származéka – a *szellet* volt, mai alakját Kazinczy javasolta. (A Biblia szerint Isten életre keltő lehelete, ami az emberben az élet hordozójává, lélekké lesz. Mind a görög, mind a latin nyelvű Bibliában a szellem szó szerepel, amit Károly Gáspár léleknek fordított.) Tringer szellemfogalmazásához így csatlakozom.

Elme

A magasabb rendű lelki működések csak egy másik emberrel való kölcsönhatásban születtek meg. Ahhoz, hogy az ilyen önálló lélektani folyamatok véghezvitelére képes legyen, az kell, hogy ez a kezdeti személyközi kapcsolat személybeli folyamattá alakuljon át. A szándékos viselkedés eredete nem az idegsejtek spontán tevékenysége. A külső nem áthelyeződik egy belső síkra, a preformált tudatba, hanem a külső hatására vele kölcsönhatásban alakul ki a belső mező, azaz a pszichikum. Ez a folyamat a belsővé tétel (interiorizáció) (Vigotszkij). Az emberre jellemző lelki jelenségek a társalgási cselekvések belsővé válása révén a saját tevékenység szabályozójává válnak. Garai szerint az ilyen fejlődése társadalmilag determinált biológiai folyamat.

A pszichikus tevékenység első formái ténylegesen két ember között oszlanak meg, az anya cselekedeteivel és szavaival kezdődnek, és magának a gyermeknek cselekedeteivel, majd gondolkodásával végződnek.

Palkovits Miklós

Írni a gondolat helyéről és pályáiról neuroanatómiai szempontból nem lenne nehéz, az új – élő emberen végzett – MRI és traktográfiai vizsgálatok szerint ezek helye meghatározható. Bonyolult viszont, hogy érzékeny a témakör, hiszen a gondolat pontos topográfiai megismerése, a gondolkodás érinti a lélek hit- és szellemvilágát, a vallást, az eszmeiséget és a mindezekből fakadó életformát, viselkedést is.

A gondolat és agypályáinak helye agykérgünk egymás felé néző mediális (interhemispherikus) területén, a parietális lebeny kérgi felszínén, valamint mélyen az árkok (sulcusok) falának szürkeállományát alkotó idegsejtjeiben van. Két ilyen terület van, a *precuneus* (ne keresd magyar nevét – ha lenne is, több szóból állna, félrevezető tartalmi/funkcionális értelmezéssel) és a *hátulsó cinguláris kéreg*. Mindkettő jól lokalizálható, és mint minden agykérgi terület, egyedi – mint ahogy az ujjlenyomat –, más és más minden embernél. E két, egymással közvetlen kapcsolatban álló terület ott végződő (afferens) és onnan eredő (efferens) rostjai (agypályái) egy hálózati rendszert alkotnak, ez a „*resting state network*” (ld. a mellékelt ábrán). A jól hangzó név – amelyet 2018-ban már több mint 5000 közleményben használtak – angolul vagy magyarra lefordítva is félrevezető, mert nem az agykéreg nyugalomban lévő hálózata (hiszen nagyon is aktív), hanem akkor aktív, amikor az agy többi része éppen nem „végez munkát” (nem érez, lát, hall, mozgat stb.), hanem „gondolkodik”. (Sajnos e hálózat nevének megismerésével/használatával szinte egy időben egy másik angol kifejezés is született: „default mode network”, ma mindkettő használatos a szakirodalomban, néha alternatívan, néhol szimultán.)

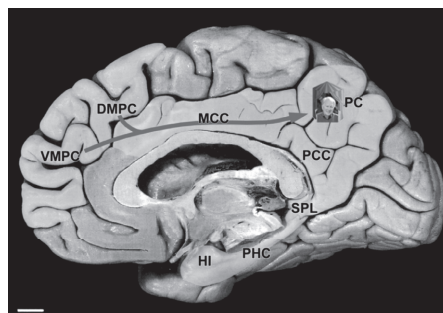
A precuneus és a hátulsó cinguláris kéreg idegsejtjei három agyterületről kapnak információt: 1. a külvilág eseményeiről: kognitív „feldolgozása” után a prefrontális (főleg a ventrális) agykéregből; 2. a külvilágból érkező információk által kiváltott affektív, motivációs reakciókról az orbitofrontális agykéregből; 3. mindezekkel kapcsolatos memóriánkból meríthet hozzá, amely a dorsális prefrontális („munkamemória”) és az ún. mediális temporális lebeny különböző részeiben tárolódik. Mindezen információkat a precuneus és hátulsó cinguláris kéreg idegsejtjei mintegy „lefordítják” az illető személy saját énjére, és alakítják ki az egyéni gondolatokat annak minden azonnali, rövid vagy hosszú távlatra vonatkozásával együtt. Ezek az egyén világgépe, önismerete, helyének meghatározása/érzése a külvilágban, hit, fantázia, világnézete, vallása, intelligenciája, tervei, befolyásolva optimista vagy pesszimista világgépét.

A gondolatok választ váltanak ki, és ideig-óráig távolodnak is. A válasz a szomato- vagy viszeromotoros agykéreg aktivitásán át alakul ki, azonnal vagy későbbi összegezés (vagy meggondolás) alapján. Neuroanatómiailag ez a „resting state network”-ben levő efferens pályák révén jut el a frontális lebeny motoros kérgi területeibe. Együttesen ezt nevezik parieto-frontális hálózatnak. A „maradandó” gondolatok a memóriatárunkba kerülnek, a hippocampus kódolása után. Ennek pályája a precuneus/hátulsó cinguláris kéreg ún. ventrális rostjai, nevezik „ventral default mode network”-nek is.

Bettem a fényképet a precuneusba, bárki beteheti a sajátját, egyszerűen azért, mert ott van, de működésében, minőségében nem egyforma. Ez a rendszer vagy hálózat nagyon érzékeny, könnyen „ferdül” és idővel megkopik. Csúpan az félelmetes, hogy többé-kevésbé megismertük gon-

dolataink agyi útjait, és amit megismerünk, azt előbb-utóbb hasznosítjuk, befolyásoljuk, sajnos nem csak jó irányba. A nagyobb baj, hogy egyre jobban fogják befolyásolni – ha akarjuk, ha nem.

Resting state network: önvizsgálati állapot, emlékezés
**egyéni gondolatok, kreativitás
összegzés, teóriák, intelligencia
önkontroll, önértékelés
önézés, hely a világban
tervezés, jövőkép formálása**

DMPC – mediodorsal prefrontal cortex
MCC – middle cingulate cortex
PCC – posterior cingulate cortex
PC – precuneus
SPL – retrosplenial cortex
HI – hippocampus
PHC – parahippocampal gyrus
VMPC – ventromedial prefrontal cortex
(middle frontal gyrus)
(inferior frontal gyrus)

Tringer László

A fogalmak jelentős részének meghatározása megtalálható *A pszichiátria tankönyve* című könyvemben (Budapest, Semmelweis Kiadó 2010.).

Véleményem döntően Janka Zoltánéval azonos, némi eltéréssel.

Pszichológia: A normál lelki jelenségek tanulmányozásával foglalkozó tudomány; magyarul: lélektan.

Pszichológus: Normál lelki jelenségekkel foglalkozó szakember („lélektanász” nem használatos), nem orvos.

Pszichiátria: Kóros lelki jelenségekkel (magatartászavarokkal), ezek gyógyításával és megelőzésével foglalkozó orvostudományi ág; magyarul: elmegyógyászat.

Pszichiáter: Elmegyógyász vagy elmeorvos (nem pszichológus).

Pszichoterapeuta: Lélekgyógyász, alapképzettsége lehet orvos vagy pszichológus szakértő. Olyan meghatározott szakpszichológus, akinek pszichoterápiai szakvégtettsége is van. A pszichoterápia nem csupán a pszichiátria eszköze, hanem az egész orvostudományé. Hatalmas gyakorlati és tudományos anyaga van a testi betegségek pszichoterápiával történő gyógykezelésének is.

További fogalmak:

Lélek: Az ember idegrendszerének legmagasabb szintű, szociális beilleszkedését (magatartását) is lehetővé tevő működése.

Szellem: A lelki működéseken túl a személy önmagán túli (időben és térben) vonatkozásait (intencionalitás), értékeit, hiteit is magában foglaló rendszer. Előbbi fogalom döntően objektív, a szellem viszont szubjektív jelenség.

Személy: Minden emberre jellemző, az ember mivoltot megalapozó antropológiai fogalom.

Személyiség: A személy egyedi tulajdonságainak összességét jelentő lélektani fogalom.

Ahogy írtam, ez a javasolt magyaros helyesírási forma.

ÖSSZEGZÉS¹

Bősze Péter

Az alábbiak a gyakorló orvos (a magyar orvosi értelmező szótár) igényei szerinti, valamelyest megfogható (tárgyszerű) meghatározások. Nem a nemzetközi szakkifejezések fordítása, hanem egy-egy fogalom nemzetközi meghatározásainak magyar nevezetei.

elme	az agy elvont (nem testi) tevékenységének a nevezete
tudat (szellem)	az elme értelmi folyamatainak közös nevezete
lélek	az elme érzelmi folyamatainak közös nevezete
ösztön	az elme ön- és fajfenntartást szolgáló, tudatalatti folyamatainak közös nevezete
magatartás	az elme környezetkapcsolati megnyilvánulási módja
személyiség	az elmének valamely egyénben megjelenő formái

elme *mind* az agy elvont (nem testi) tevékenységének a nevezete. Tudati (értelmi: *tudás, gondolkodás, emlékezés* stb.), lelki (*érzelemmel kapcsolatos*) és ösztönös (tudatalatti) folyamatokból áll. A három tartomány nem különül el élesen egymástól, hanem rendszert alkot, hasonlóan például az immunrendszerhez. Az elme teszi képessé az egyént arra, hogy tudomást szerezzen környezetéről, tér- és időbeli helyzetéről, és alkalmazkodjon azokhoz; kifejezze érzéseit, érzelmeit, vágyait; gondolkozzon, emlékezzen, tanuljon, tudjon érvelni, döntéseket hozni stb. Tudatos és tudattalan része van, egymással kiegyenlítő egyensúlyban.

tudat az emberi elme értelmi tevékenysége, más néven szelleme. Magában foglalja a gondolkodást, az ismeretek tárá, emlékezést, szemléletet; mindazt, amelynek révén a testi, lelki és a környezeti történéseket megfelelően ismerjük fel; az ént és a környezetet megkülönböztetjük. Részben tudatos, részben tudattalan tevékenység, a kettő egymást kiegészíti, egymásba vált. A tudatos ismeret bármikor hozzáférhető a tudatnak, a tudattalan azonban nem (l. lejjebb).

éntudat önazonosság-tudat. Az *én* a személyem, az *éntudat* a személyiségem (személyi mivoltom), azaz az önazonosságom tudata, egyezik az önazonosság-tudattal. Három összetevője van:

- Ösztönén. Az *én* ősi, zömében veleszületett, ösztönös (tudatalatti) személytudata; az egyed fenntartását szolgáló (öröm) késztetéseket tartalmaz.
- Tudatén*. Az egyén és a környezet kapcsolatát azonosító *én*, az önazonosság énje.
- Felettesén. A környezeti (társadalmi) elvárásokat megtanult és alkalmazó *én*. (**ego, önidentitás, szubjektum**)

eszmélet a tudat működőképessége. Esméletlen: tevékenységre nem képes tudatú, eszméletét veszített.

önazonosság-tudat (l. éntudat)

öntudat az egyénnek a személyiségére vonatkozó ismerete (személyiségtudat). Öntudatos: személyiségét kellően értékelő.

tudatállapot a tudat működési készsége. Két eleme: a tudat ébersége és a rendezettsége.

- Az éberség a készenléti szint, a tudati tevékenység hatékonyságának meghatározója. Élettani értékei is szélsőségesek: az alvás a legalacsonyabb szintje, a legkedvezőbb pedig, amikor a tudati tevékenység a leghatékonyabb. Ennek megváltozása (csökkenése [fáradékonyság], fokozódása [túlzott kávéfogyasztás]) a hatékonyságot csökkenti. Az agytörzsi retikuláris... felszálló rendszerrel kapcsolatos.
- A rendezettség a belső figyelem: a tudattartalom más számára érthető összeállítása, a fontos, a kevésbé megfelelő megkülönböztetése, a helyénvaló megítélése. Lehet hiányos vagy túlzott. A hiányosnál a tudatba véletlenszerűen került tartalmak egyforma eséllyel fejeződnek ki, nincs fontossági mérlegelés. A túlzott, amikor valamely tudattartalom „megtapad”, mások, általában a megfelelőbbek, kisebb eséllyel fogalmazódnak meg. Élettani határok között is lehet csökkent (szórakozottság, ellazulás) vagy fokozott, például erős érzelmi hatásra. Ilyenkor az összerendezettséget befolyásoló külső ingerek (párbeszédhelyzet) némileg háttérbe szorulnak. Mindkettőnél lassul a gondolatok rendezése. (**aktiváció, aspektus, integráció, integritás, variáció, vigilitás**)

kóros tudatállapot (→tudatzavar)

módosult tudatállapot a tudat túlzottan egyirányú rendezettsége, beszűkülése, pl. szerelem. Más külső ingerek mérsékeltebben érik el a tudatot. Nem kóros állapot.

¹ Az idegen szavak áthúzása azt jelöli, hogy használatuk nem szükséges.

tudatelőttes a tudattal közvetlenül nem megfogható tartalom, de segítséggel (emlékezet, irányított képzelet) előhívható. Például régi ismerős arcát nem tudjuk felidézni, de ha meglátjuk (fényképen megmutatják), felismerjük. A tudatos és a tudattalan között van.

tudatmód a tudat beállítottsága és formája. Lehet kifelé (*extrovert*) és befelé (*introvert*) irányult. Az előbbi környezetirányult: a társadalmi szokványokat helyezi előtérbe, az észlelt tárgyat, jelenséget, benyomást tényyszerűen szemléli. Az utóbbinál inkább egyedi szempontok szerinti; a társadalmi (környezeti) elvárások háttérbe szorulnak. A tudásmód formája szerint négyféle: gondolkodó (ésszerűen következtető); érző (a környezetet kellemesnek vagy kellemetlennek tekintő [elfogadom, elkerülöm]); érzékelő (a dolgokat a maguk valóságában felfogó) és lényező (nem a részleteket, hanem a dolgok belső lényegét, összefüggéseit szemlélő. (*extravertált, intravertált, extroverzió, introverzió, intuíció*)

tudattalan az ismeretek nem tudatos része; a tudat nem fér hozzá. A tudattalant két tartományra osztják: az egyéni és a közös részre. Az egyéni az egyén saját háttérbe szorult („elfelejtett”, ingerküszöb alatti) ismereteit, tapasztalatait, érzékeleit tartalmazza, kiegészítve az egyén közösségének múltjában összegyűlt tartalmak tárásával. A közösségi tudattalan az emberiség fajfejlődése alatti tartalmak összessége. Ez örökletes, és minden emberben egyforma. Befolyásolja a gondolkodást, a tevékenységet anélkül, hogy tudatosulna, például a szülői vagy nem is ismert korábbi felmenők szokásainak nem tudatos utánzása.

Társfogalmak

értelem *intelligence* a gondolkodás és a megismerés képessége.

ész többes jelentésű. 1. Értelmi képesség (*ésszel felfoghatatlan*). 2. Józan gondolkodás (*inkább az eszemre hallgatok*). 3. Tudat (*mindig tartás az eszedben*).

szellem többes jelentésű. 1. Elmetani vonatkozásban azonos a tudattal. 2. Átvitt értelemben: a személy önmagán túli vonatkozásai (*megjelent a szelleme; szellemidzés*). Egyéb jelentései: szemlélet, valamely rendszer tartalmi lényege (→tudat).

lélek *psziché* kettős jelentésű. 1. Az elmetan fogalomkörében a lélek az érzelmi (*emotion*) folyamatok összessége; az elme érzelmi tevékenysége (*body of emotion*) – elválaszthatatlan az agytól. Az érzelmi folyamatok más néven lelki folyamatok; tükröződik bennük a környezet (külső, belső) és az egyén érzelmi viszonyulása (*bánat, boldogság, félelem, gyűlölet, hangulat, harag, indulat, izgalom, kétségbeesés, szomorúság, szerelem, szeretés*). 2. Átvitt értelemben az ember belső énje, testébe zárt életjelenség; a halállal „kiszáll” a testből (*a halott lélektelen test; visszaadja lelkét a teremtőjének*).

ösztön az ön- és a fajfenntartást célzó, veleszületett, tudat alatti készlet. Megnyilvánulhat menekvésben, védekező mozdulatokban, megsejtésekben, nemiségben stb.

magatartás elmetani fogalomként az elme környezetkapcsolati megnyilvánulási módja, a környezetünk (*természet, élet, társadalmi jelenségek*) megítélésével kapcsolatos személyiségmód. Magában foglalja a környezetünk iránti gondolkodás, érzelem, elképzelés, indíték, beállítódás stb. belső folyamatait, vagyis az agy legmagasabb szintű alkalmazkodási tevékenysége. Belső viselkedés. Genetikai, biológiai és környezeti hatások alakítják.

viselkedés *behavior* a magatartás megnyilvánulása – külsőleg érzékelhető formája (fellépés, hozzáállás, modor, közelítésmód, magaviselet).

személyiség *personality* a személy egyedi tulajdonságainak összessége; a testi személy az elmeműködésével, amely küllemében, gondolkodásában, érzelmiségében és viselkedésében mutatkozik meg. Az életkorral módosul, de alapjában nem változik.

személyiségelmélet a személyiségi formák sokféleségének rendszerezése. Nagyon sokféle elméletet dolgoztak ki, az ókortól kezdve (Hippokratész). Először alkattani szempontok szerint, majd mélylélektani (Freud), lélekelemzési megközelítéssel, továbbá személyközpontú, társadalmi irányultságú, magatartási, gondolkodási elemek szerinti osztályozásokat alkottak. Mindegyikben születtek ma is használatos fogalmak, nevezeték, a csoportosítás alkalmazása viszont háttérbe szorult.

személyiségvonás *personality trait* a személyiség állandó, rögzült, a helyzetektől viszonylag független sajátága. Az értelmi színvonal meghatározóan befolyásolja: minél alacsonyabb a színvonal, annál inkább elmosódnak a személyiségvonások.

személy *person* az emberi egyed, az emberi mivolt – embertani fogalom; azonos az *én* fogalmával (→én).

KIEGÉSZÍTÉSEK

elmetan az elmével foglalkozó tudomány.

elmeorvosiasat *psychiatry* az elme kóros működésével, ezek gyógyításával és megelőzésével foglalkozó orvosi tudományág. Magában foglalja a magatartási zavarokat, beleértve a lelki, szellemi és az ösztönös folyamatok rendellenességeit is. (*pszichiátria*) Két formája van:

- leíró ~ a jelenségeket szemlélően rögzítő elmeorvosiasat;
- elemző ~ a tünetek keletkezését elemző, törvényszerű összefüggéseket kutató elmekórtan; elmeorvosiasat *psychiatrist* az elmeorvosiasattal foglalkozó orvos. (*pszichiáter*)

lélektan *psychology* (pszichológia) az egészséges lélek jelenségeivel és működéseivel foglalkozó tudomány (nem gyógyiasat).

lélektanász *psychologist* (pszichológus) a lélektanall foglalkozó szakember; bölcsész végzettségű. Egészséges lelkű emberek lelki nehézségeiben (beilleszkedés, párkapcsolat stb.) ad tanácsokat.

lélekgyógyiasat *psychotherapy* (pszichoterápia) gyógyítás lélektani eszközökkel – egyéni vagy csoportos kezeléssorozat. Fő eszköze a gyógyító beszélgetés (felvilágosítás, nevelés, rábeszélés, akaratátvitel stb.). Testi, lelki eltérésekben, zavarokban vagy betegségekben szenvedők kezelését segítő beavatkozás. Önálló szak. Alkalmazási formák: lélekgyógyiasati munkacsoport, szakrendelés, osztály. (*psychotherapia/pszichoterápia, pszichoterápiás munkacsoport/szakrendelés/osztály/rezim*)

lélekgyógyiasat *psichoterapeuta* lélekgyógyiasati szakember. Alapképzettsége valamilyen szakorvos vagy elmeorvosiasati szakképzettséget szerzett lélektanász.

fejlődéslélektan a lélektanall az ember egyedi fejlődésével foglalkozó ága: az egyén érzelmi, szellemi, erkölcsi, személyiségi és magatartási fejlődését vizsgálja a magzati kortól a késő öregkorig terjedően, beleértve a fejlődést befolyásoló hatásokat is.

klinikai lélektan egészségügyi lélektan, szaklélektan; lelki betegek gyógyulását segítő lélektani tevékenység.

klinikai lélektanász a klinikai lélektanall foglalkozó szakképzett lélektanász.

orvosi lélektan a testi betegségeket gyógyító orvos számára szükséges lélektani ismeretek tárgya. Pl. a gyógyíthatatlan beteg ellátásához szükséges lélektani hozzáállás.

társadalomlélektan a szervezett emberközösség együttélésének lelki sajátosságait kutató tudományág. (*pszichoszociológia*)

magatartás-orvostan *behavior medicine* kialakuló orvostudományi szak, vizsgálja az egészségviselkedés kapcsolatát a betegségekkel, az életminőséggel és a korai halálozással. Fő területe az egészségviselkedés hasznosíthatósága a gyakori és végzetes bántalmak és az idült betegségek (*szív-érrendszeri elváltozások, cukorbetegség, rák* stb.) megelőzésében, kezelésében, továbbá az egészség helyreállításában. A magatartás-orvostan és az orvosi lélektan voltaképpen azonos fogalom.

A TUDOMÁNYOS (KLINIKAI, KÍSÉRLETI ÉS NÉPESSÉGI) VIZSGÁLATOKKAL KAPCSOLATOS KIFEJEZÉSEK

Az alábbi összeállítás javaslat. Célja: az angol elnevezések magyar megfelelőinek létrehozása, egységesítése, a meghatározások pontosítása. Ezekkel kapcsolatban kérünk segítséget. Örömmel fogadunk kiegészítéseket (más vizsgálati elnevezések) is. Teljességre nem törekedtünk. A végső szövegezés és magyar elnevezés a készülő *Magyar orvosi értelmező szótárba* kerül.

clinical trial a *trial* jelentése *kipróbálás*, tehát klinikai, azaz betegeken végzett kipróbálás. A *klinikai vizsgálat* talán a legmegfelelőbb magyar elnevezés, de megfelelő a *klinikai tanulmány* is; találkozunk még a *klinikai kísérlet* fordítással is.

A klinikai vizsgálatoknak négy szakaszát különböztetik meg – a nemzetközi irodalomban *fázisnak* nevezik, ez terjed a hazaiakban is. A *fázis*, noha már köznyelvi jövevényszó, megtalálható az idegen szavak szótárában. A *szakasz* magyarosabb. A négy szakasz: első (1.), második (2.), harmadik (3.) és negyedik (4.); angolul phase 1, phase 2 stb., ezt átvette a hazai gyakorlat is (*fázis 1, fázis 2, fázis 3 vizsgálat*). Ez a szerkezet

idegen; helyesen *első szakaszú* vagy *1. szakaszú*; *második szakaszú* vagy *2. szakaszú* stb. vizsgálat.

A klinikai vizsgálat a szerkezete szerint háromféle, angolul: *parallel, crossover* és *factorial design*. A *parallel design* magyarul *párhuzamos elrendezésű* vizsgálat – a két csoport vizsgálata egyszerre folyik. A *crossover design* *keresztelt elrendezésű*nek mondjuk – a két csoport tagjai egymás után kapják meg például mind a kétféle kezelést. A *factorial design* a *tényező/s/faktoros elrendezésű* – a beavatkozásokat/gyógyszereket különböző társításban hasonlítják össze több csoportban.

study *tanulmány, vizsgálat, kutatás*

epidemiology *népegészségtan*. Valamely népesség egészségével összefüggő állapotok (egészség, épség, jólét, betegség, rosszullet, gyengélkedés stb.) előfordulását és megoszlását, valamint az ezek okait, befolyásoló tényezőit és azok megakadályozását tanulmányozó tudomány. A fertőző betegségekkel kapcsolatban *járványtan* a magyar neve. Epidemiológist: népegészségtannal foglalkozó szakember, *népegészségtanász*.

epidemic jelentése főnévként *járvány*, a fertőző betegségek nagymérvű terjedése. A *járvány* szót azonban használjuk – átvitt értelemben – a nem fertőző betegségekre, sőt másokra

is, például valamely divatos kifejezés terjedésére (az „én azt gondolom” járvány: amikor valaki a mondatait egyre-másra az „Én azt gondolom” kifejezéssel vezeti be). Melléknévi jelentése *járványos*, pl. járványos betegség.

Megjegyzés: Az *epidemiológia* kifejezést néha használják a tanulmány/vizsgálat helyettesítésére is (*megfigyeléses epidemiológia* = megfigyeléses tanulmány/vizsgálat, *populációs/népességi epidemiológia* = népességi tanulmány/vizsgálat).

prospective study/trial *előrettekintő tanulmány/vizsgálat*. A személyeket az érkezésükkor (például amikor elkezdik a kezelést) választja be a vizsgálandók közé.

retrospective study/trial *visszatekintő tanulmány/vizsgálat*. A már kezelt személyeket tanulmányozza visszamenőleg.

cohort (kohorsz) olyan (statisztikai) csoport, amelyet valamilyen nem változó jellemző tart össze; a tagok ennek alapján kerülnek a csoportba, például a csoport tagjaiban előfordul valamilyen betegség. Magyarul *csoport*.

case-cohort study *esetcsoport-tanulmány*. Két esetcsoportot – nem két egyént – hasonlít össze. A csoportokat valamilyen nem változó jellemző alapján állítja össze, például az egyikbe tartozó személyeknél (eset) előfordul valamely betegség, a másikba tartozó személyeknek (kontrolleket) nincs olyan betegségük. Mindkét csoport esetekből áll, ezért hívjuk *eset-csoportnak*.

cohort study *csoportvizsgálat*. Kórokat (a betegség okát) tanulmányozó megfigyeléses vizsgálat. A vizsgálat elején mindenki mentes a tanulmányozott betegségtől. A személyek egy részét bizonyos behatásnak teszik ki, a másik részét nem. A két csoportot aszerint nézik, hogy melyikben és milyen gyakran alakul ki a betegség. Ennek érdekében a személyeket (eset) akár évtizedekig is követik, megfigyelik.

Megjegyzés: A hosszú követési idő miatt az esetcsoport-vizsgálatokat sokféle egyéb névvel is illetik: *követéses vizsgálat* (follow-up study); *hosszanti vizsgálat* (longitudinal study); *eseményvizsgálat* (incidence study).

cohort analysis *csoportelemzés*. A megbetegedést, betegséget, halálozást vizsgálja sajátos népcsoportban (kohorsz), amelyet valamilyen jellegzetesség (születési év [születési kohorsz], más országba költözés) szerint állítanak össze. A személyeket évtizedekig követik, megfigyelve a betegségek előfordulását és a halálozási arányt (1).

cohort effect *csoportthatás*. A csoportvizsgálatok eredményeinek különbsége időszakok (nemzedékek) függvényében: miként befolyásolja ugyanazon hatások megnyilvánulását néhány évtizednyi időszak.

Megjegyzés: A cohort sokféle szó szerkezetben előfordul: prospective cohort study (előrettekintő csoporttanulmány); population based cohort (népesség szerint kiválasztott csoport: népességcsoport); population-based retrospective cohort study (visszatekintő népességcsoport-vizsgálat).

evidencia (evidence) *bizonyosság*. Négy szintjét (A, B, C, D) különböztetik meg. Az angol irodalom evidence A, B stb. formában írja, a hazai A/B/C/D evidenciaszint formájában találjuk. Szükségtelen idegen szó, a bizonyosság tökéletesen megfelelő: A/B/C/D-bizonyosságszint.

Megjegyzés:

A-bizonyosságszint	több véletlen besorolásos vizsgálaton vagy a vizsgálatok metaelemzésén alapszik (a legmegbízhatóbbak a véletlen besorolásos, kettős vak, álgógyszer-ellenőrzéses vizsgálatok);
B-bizonyosságszint	egy véletlen besorolásos vizsgálat vagy több más, de azonos következtetésű vizsgálaton alapszik;
C-bizonyosságszint	kiseb vizsgálatok, esetismertetések alapján kialakított szakmai egyetértés;
D-bizonyosságszint	nem elegendő bizonyítékra alapozott vélemény.

evidenced based szokásosan *bizonyítékokra alapozottnak* mondjuk, a *bizonyosságra alapozott* elnevezés kifejezőbb, ám az előbbi is teljesen helyénvaló.

observational study *megfigyeléses tanulmány/vizsgálat*. Valamilyen népességben, valamilyen módon kiválasztott személyeket tanulmányoz anélkül, hogy beavatkozna a sorsukba, például kezelné őket. Kiválaszt és megfigyel bizonyos betegségben szenvedőket (ez a betegségcsoport), és olyanokat, akiknek nincs az a betegségük. Az utóbbi az ellenőrző csoport, az ún. „egészségesek” csoportja. Formái:

case series study *esetsorozat-vizsgálat*. Érdekes, különleges eseteket tanulmányoz.

case-control study *esetellenőrző vizsgálat/tanulmány*. Kétféle egyedet vizsgál: a bizonyos betegségben szenvedőt, és akiben nincs az a betegség – ez utóbbi az összehasonlító személy. Minden egyes személynél (eset) megvizsgálja a kockázati tényezőket, és ezeket összegzi a betegeknel és külön a nem betegeknel, majd a kettőt összeveti.

cross sectional study *keresztmetszeti vizsgálat*. Egyfajta betegségben szenvedők különböző csoportjait vizsgálja a jelen helyzet szerint, például akiknél a betegség kezdődik vagy 5, 10 stb. éve fennáll.

A megfigyeléses tanulmány lehet

- *descriptive study* (leíró tanulmány) a megfigyelés összesített adatokra (aggregated data) épül, például időskori méhtestrákok előfordulása. A vizsgálat népességi szintről tájékoztat, például összeveti a német és az angol népességben előforduló időskori méhtestrákok arányát (1);
- *analytic study* (elemző tanulmány) a megfigyelés egyedekre terjed ki, a kiválasztott egyedek körülményeit tanulmányozza, például a kórok, kockázati tényezők stb. szempontjából (1).

uncontrolled study (nem ellenőrzéses vizsgálat) csak a vizsgált csoport van. Nevezik *one arm studynak* is, magyarul *egykarú vizsgálat*.

controlled study (ellenőrzéses vizsgálat) legkevesebb két csoport van: az egyik a betegcsoport, a másik az „egészségesek”, vagyis azok a személyek, akik nem szenvednek a vizsgálat tárgyát képező elváltozásban, de ők is részesülnek – a vizsgálat részeként – valamiben, például kapnak tablettákat. Ez a különbség a megfigyeléses tanulmányokkal szemben.

Az ellenőrzéses vizsgálatoknak több formája van:

párhuzamos ellenőrzéses vizsgálatok egy időben végzik a két csoport vizsgálatát;

álgógyszer-ellenőrzéses (álgógyszer = placebo) **vizsgálat** csak az egyik csoport kap álgógyszert.

randomised study/trial randomised controlled trial (RCT) *véletlen besorolásos vizsgálat*. A kezelték és az ellenőrző (kontroll) személyek besorolása az egyik vagy a másik csoportba véletlenszerű. A nemzetközi irodalomban elterjedt az RCT betűszó használata, ezt némileg a honi szakirodalom is átvette. A *véletlen besorolásos vizsgálat/tanulmány* kifejezés mégis elfogadott. A *kontrollált* jelző ugyanis felesleges, mert a tanulmány lényegéből adódik, hogy van kontrollcsoport. Ennek ellenére találkozunk a szükségtelen *randomizált kontrollált vizsgálat/eljárás* kifejezéssel.

Három formáját különböztetik meg:

- *nyílt jelölésű* (open label) – a beteg és az orvos is ismeri a kezelést;
- *vak vizsgálat* (blinded study) – csak az orvos tudja, hogy ki kapja a valódi kezelést;
- *kettős vak* (double-blinded) – sem az orvos, sem a beteg nem tudja, hogy ki kapja a kezelést, hatóanyagot.

Megjegyzés. Random *véletlenszerű*, randomisation, random allocation *véletlen besorolás*. A besorolásra váró egyének/egységek ugyanolyan eséllyel kerülhetnek bármely csoportba.

belső ellenőrzéses vizsgálat ugyanazok a személyek szolgálnak ellenőrző csoportként is, például magas vérnyomásúak a kezelés előtt és a kezelés alatt.

crossover study *keresztezett vizsgálat*. Két csoport van: először az egyik kapja a kezelést és a másik az ellenőrző csoport, majd ún. kimosási (wash-out) szünet után fordítva: most a korábban nem kezelt csoport tagjai kapnak kezelést és a másik az ellenőrző csoport. Elöl crossover design volt.

mached control study *illesztéses ellenőrzéses vizsgálat*. Az esetellenőrzéses vizsgálatoknak az a formája, amikor minden egyes személyhez választanak hozzáillő (például azonos korú, nemű stb.) személyt: ezek alapján állítják össze a csoportokat. A kétféle – a vizsgált és az ellenőrző – csoport tagjai messzemenően egyeznek. A társhatások kiküszöbölése miatt lényeges.

historical control study *történelmi ellenőrzéses vizsgálat*. A vizsgált csoport eredményeit régebben vizsgált csoport eredményeivel hasonlítják össze. A kétféle csoport összetételében lényeges különbségek lehetnek.

Megjegyzés. Valamely beavatkozás hatása a jobbítás: a beavatkozásnak az a képessége, hogy javítja a kezelt állapotát. Ennek pontos megítéléséhez szükséges az ellenőrző (kontroll) csoport: így állapítható meg, hogy a beavatkozás okozta-e a jobbulást, avagy anélkül is bekövetkezett volna természetes gyógyulással. A hatékonyságot a legbiztosabban az álgógyszer-ellenőrzéses és a mennyiség-válasz (dose-response relationship) vizsgálatokkal lehet igazolni. Az ilyen vizsgálatok angol elnevezése superiority trials; magyarul *felsőbbségi vizsgálatnak* mondhatnánk.

Az ún. active control trial kifejezés arra utal, hogy mindkét csoport tagjai hatásos kezelést kapnak, nem csak az egyikbe tartozók, ugyanis álgógyszer adása a gyógyítható betegeknek erkölcsileg elfogadhatatlan. Magyar neve lehet a *hatóanyag-ellenőrzéses vizsgálat*.

meta-analysis *metaelemzés*. A *meta-* görög önállótlán előtag, átvitt értelemben valaminek a háttérében, valami fölött álló dolog stb. jelentésű, vagy valaminek az elvontabb, áttételes alakja (metabolizmus: az anyagcsere-folyamatok általános-ságban). A *metaelemzés* a korábban megjelent tudományos munkák eredményeinek összevetése bizonyos szempont szerint: az adatok összehasonlító számítása statisztikai módszerekkel. Nem a közlemények következtetéseinek, hanem az adatainak az együttes értékelése. Nevezik az elemzések elemzésének is. Több elemzés együttes feldolgozásával lényegesen nagyobb az esetszám; ez pedig meghatározó a hibák kiküszöbölésében, de veszélyes is lehet, mert eltérő tervezésű vizsgálatok eredményeit veti össze – ez pedig óhatatlanul hibaforrásokat rejt magában.

noninferiority trial kísérletes és szabványkezelésű csoportokat vet össze: azt vizsgálja, hogy a kísérletes kezelés nem elfogadhatatlanul kevésbé hatásos-e (inferior), mint a szabványkezelés – szabad-e egyáltalán alkalmazni a kísérletes kezelést. További cél a két kezelési mód közötti elenyésző különbség kimutatása, például a hatás egyforma, de egyszerűbb az adagolása. Statisztikailag bonyolult szerkesztésű tanulmány, például figyelembe veszi azt a korábbi vizsgálatot, amelyben a szabványkezelést az álgógyszeres csoporttal hasonlították össze. Magyarul *nem rosszabb kezelés bizonyító vizsgálat* lehet a neve.

EGYÉB KIFEJEZÉSEK, FOGALMAK

cluster study *halmazvizsgálat*. A *cluster* szó többnyire váratlanul előforduló, viszonylag nagyszámú esetre utal, például *rákhalmaz*: a rákos esetek nem várt sokasodása. Ez előfordulhat időben (temporal; pl. a múlt hónapban), térben (spatial; pl. falun), avagy mindkettőben (spatiotemporal). A vizsgálat az előforduló esetek számát veti össze a várt esetek számával a népesség valamilyen mutatója (pl. az életkor) szerint.

ecological study *környezettanulmány*. Csoportosításokat vizsgál feltételezések bizonyítására, például a méhtestrák előfordulását veti össze a népesség táplálkozási szokásaival. Egyéb elnevezései: geographic study vagy correlation study.

longitudinal study olyan vizsgálat, amelyben a személyeket, tényezőket, folyamatokat stb. folyamatosan, időről időre tanulmányozzák, tehát több alkalommal. Lehet előretekintő és visszatekintő is. Magyarul *folyamatos tanulmány/vizsgálat*.

population study, population based study *népességvizsgálat*. Valamilyen módon megkülönböztetett népesség (például bennszülöttek, magyarok) egészségét felölelő vizsgálat. Retrospective large scale population based study (*visszatekintő kiterjedt népességvizsgálat*). Használatos az epidemiologic study kifejezés is, ugyanaz a jelentése.

pilot study *előzetes tanulmány, elővizsgálat*. Azt vizsgálja többé-kevésbé alkalomszerűen, hogy például valamely gyógyszerrel érdemes-e szervezett tanulmányt végezni. Kis vizsgálat a nagy vizsgálatért. Nevezik *berepülő tanulmánynak* is – az angol név után.

dose–response relationship *mennyiség–válasz összefüggés*. Tárgya a szer/gyógyszer mennyisége és a hatásidő összefüggése.

bias mérés *hiba*. Általános értelemben mérési hiba, amely származhat a beválasztásból, a módszerből, az ellenőrző csoportból, a tájékoztatásból stb.

confounding variable, confounder *zavaró tényező*. A betegség és a vizsgált kockázati tényező közötti viszonyt módosító olyan külső tényező, amely önállóan is összefügg a betegséggel, de kapcsolatban van a vizsgált kockázati tényezővel is, ugyanakkor nem része a vizsgálatnak. Például: a mozgáshiány és hízás kapcsolatának vizsgálatakor zavaró tényező az életkor, a nem.

IRODALOM

1. V. Hajdú Pirooska, Ádány Róza *Epidemiológiai szótár* Budapest, Medicina Könyvkiadó 2003.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Nádasy György

study *tanulmány, vizsgálat*

epidemiology *epidemiológia*. A magyar kifejezések nem fedik.

epidemic *járványos előfordulás* (ha fertőző), ill. *tömeges előfordulás* (ha nem fertőző, de sok), ill. *nagy számú* (többszöri, de nem tömeges) *előfordulás*.

prospective study/trial *előretekintő tanulmány/vizsgálat*

retrospective study/trial *visszatekintő tanulmány/vizsgálat*

cohort *kohorsz*, esetleg *követéses csoport*. A magyar kifejezések nem fedik, hogy együttmozgásról van szó.

case-cohort study *esetcsoport-tanulmány*

cohort study *követéses csoportvizsgálat*

cohort effect *csoporthatás*

evidencia *evidencia*. Én megtartanám, a bizonyosság mellett nyilvánvalóságot is jelent.

evidenced based *evidens, tényekre alapozott*

observational study *obszervációs vizsgálat* (a megfigyelés rossz emléké történelmi jelentését kerülendő).

case series study *esettanulmányok*

case control study *kontroll esettanulmányok*

cross sectional study *keresztmetszeti vizsgálat*

one arm study *kontrollcsoport nélküli vizsgálat*
párhuzamos kontroll vizsgálat
placebós vizsgálat

randomised study/trial *random besorolásos*. A magyar „véletlen”-ben nincs benne, hogy szándékos a szabálytalanság kialakítása.

belső ellenőrzéses vizsgálat (az egyéb jelentések felhangjai miatt kerülném) *a kezelés előtti és utáni adatok összehasonlítása*

crossover study *keresztezett kontroll vizsgálat*

matched control study *illesztett kontroll vizsgálat*

historical control study *megelőző vizsgálatokkal való összehasonlítás*. Ez sem hosszabb, de világosabb.

meta-analysis *metaanalízis*. Az idegen szó pontos, meghonosodott jelentésű.

noninferiority trial *hatékonysági összehasonlítás*. Itt az idegen kifejezés erőltetett.

cluster study *halmozódó esetek vizsgálata*

ecological study *környezeti tényezők vizsgálata*

longitudinal study *longitudinális vizsgálat*. Az idegen kifejezés nagyon szemléletes.

population study *a populáció vizsgálata*. Az idegen kifejezés pontosabb statisztikai fogalmat takar; a magyar népesség kifejezésnek határozott, zavaró demográfiai jelentése van.

pilot study *gyors tanulmány; rövid előzetes tanulmány*. Jobban fedik a szokásosan használt idegen jelentést.

dose-response relationship *dózis–hatás összefüggés*. A dózis meghonosodott, nem érdemes sokkal pontatlanabb, zavaróan szélesebb körű magyar kifejezésre cserélni.

bias *hibalehetőség*

confounding variable, confounder *zavaró tényező*

Sándor Tamás és Szokolczai-Sándor Norbert

clinical trial *klinikai vizsgálat*. Ez a leggyakoribb elnevezés. Nem javasoljuk a *klinikai „kísérlet”* kifejezést: rossz csengésű (embereken végzett „kísérlet”).

phase lehet, hogy a *szakasz* magyarosabb, de maradjon a *fázis*, illetve *fázisvizsgálat*. Ezt használjuk a szakmai nyelvben, és a szakirodalomban is ez az elfogadott kifejezés. A fázisvizsgálatnak csak a régi, hagyományos/klasszikus beosztásban van 4 szakasza. A modern beosztásban több fázis is van, pl. 0-ás is.

study subject *vizsgálati alany*. Ez a hivatalos kifejezés. A betegnek kívül egészségesek, önkéntesek is lehetnek *klinikai vizsgálat „alanyai”*.

investigational product (IP) *vizsgálati készítmény*

study design *vizsgálati elrendezés* a helyes szakkifejezés, nem pedig „szerkezet”.

parallel design *párhuzamos elrendezésű vizsgálat*. A betegcsoportokat egyszerre, párhuzamosan vizsgálják.

crossover design *keresztezett elrendezésű vizsgálat*. Két csoport van, az egyik kapja a kezelést, IP-t, a másik lehet az ellenőrző csoport. Ezután – egy ún. kimosási (wash-out) szünet után – fordítva: a korábban IP-vel nem kezelt csoport kapja a kezelést, míg a másik lesz az ellenőrző csoport.

factorial design ezt a kifejezést csak a szakmai nyelvben használjuk, *faktoriális elrendezésként*.

randomized design *véletlenszerű vagy randomizált elrendezésű vizsgálat*.

controlled design ellenőrzött vizsgálat.

active controlled design aktívan ellenőrzött vizsgálat. Már meglévő kezelést, gyógyszerrel hasonlítanak össze egy új kezeléssel, IP-vel.

placebo controlled design placeboval ellenőrzött vizsgálat. A placebo magyarul is placebo, hatóanyagot nem tartalmazó készítmény. Ne fordítsuk „vak gyógyszer”-nek, ez nagyon erőltetett kifejezés.

non controlled/uncontrolled design nem ellenőrzött vizsgálat

observational study, non interventional observational study beavatkozással nem járó, megfigyeléses vizsgálat

epidemiology népegészségi adatok előfordulása, gyakorisága

epidemic járvány, ragály. Tágabb értelemben: járványszerűen terjedő jelenség, divat.

population study népességvizsgálat. Az általános népességből kivett csoport vizsgálata, ahol az egyedek fő jellegzetességei ugyanazok (pl. kor, nem, egészségi állapot). Vizsgálhatják például, hogy egy gyógyszer az egyedekre hogyan hat.

prospective study előretervezett, előretekintő vizsgálat

retrospective study visszatekintő vizsgálat. A már meglévő adatok visszamenő elemzése.

cohort kohorsz, csoport

case cohort study esetscsoport-tanulmány. Csoportokat hasonlít össze.

cohort effect csoportthatás. Népegészségügyi kifejezés, nem ide tartozik.

cluster csoport, halmaz. Ritkán használják a „case” helyett.

case series study esetsorozat-vizsgálat. Néhány érdekes, tanulságos eset ismertetése, statisztikai értékelés nélkül.

case-control study eset–kontroll vizsgálat. Egy betegségben szenvedő és egy kontrollcsoportot hasonlítanak össze. Azt vizsgálják, hogy milyen kockázati tényezők vannak jelen a betegcsoportban és hiányoznak a kontrollcsoportban. Ezeket általában kórlapokból keresik.

evidence based bizonyítékokon alapuló, kellően bizonyított

evidence based medicine (EBM) bizonyítékokon alapuló medicina (BAM)

randomization véletlenszerű vagy randomizált elrendezés. Formái: **open label** nyílt vizsgálat. Az orvos és a beteg is ismeri a kezelést.

blind label vak vizsgálat. Csak az orvos tudja, hogy ki kapja a valódi kezelést.

double blind label kettős vak vizsgálat. Sem az orvos, sem a beteg nem tudja, hogy ki kapja az IP-t.

double blind double dummy study kettős vak, kettős placebo kontrollált vizsgálat. Különböző gyógyszerformák hatékonyságát vizsgáló tanulmány. Pl. az egyik csoport aktív hatóanyagot tartalmazó tablettát és placebo tartalmú kapszulát, a másik csoport placebo tartalmú tablettát és aktív hatóanyagot tartalmazó kapszulát kap, kettős vak elrendezésben.

matched controlled study illesztett eset–kontroll vizsgálat. Ez a pontosabb eset–kontroll vizsgálat. A két csoport számos jellemzője jól illeszkedik egymáshoz (pl. a kor, nem, faj ugyanaz).

longitudinal study folyamatos vizsgálat. Hosszú időn át, folyamatosan végzett vizsgálat.

meta-analysis metaelemzés. Számos tanulmány számos adatának összehasonlító elemzése statisztikai módszerekkel.

non-inferiority trial a vizsgált készítmény vagy ugyanolyan (az ún. bioekvivalens/bioegyenértékű sávban van), vagy jobb hatású, mint a vele összehasonlított gyógyszer.

real world study való világ vizsgálat. Egy IP vagy kezelés vizsgálata a klinikai vizsgálaton kívül eső, nem szelektált népességben.

ecological study, environmental study környezettel kapcsolatos vizsgálat

confounder zavart okozó. Biostatisztikai kifejezés.

confounding variable zavaró változó, zavart okozó. Biostatisztikai kifejezés.

pilot study előtanulmány. Olcsó, kis esetszámú vizsgálat. Azt vizsgálja, hogy érdemes-e az IP-vel kiterjedtebb vizsgálatokat végezni.

dose-response relationship dózis–válasz összefüggés

bias méréshiba, torzítás

ÖSSZEGZÉS (Bósze Péter)

A fentiekben a nemzetközi nevezetek magyar megfelelőire tettünk erőfeszítéseket. Mint annyiszor, a magyar szakkifejezés nem fedti teljesen az idegent. Ám nem az a cél, hogy fordítsunk, hanem magyar nevezeteket alkossunk, és azokat értelmezzük. A magyar orvosi értelmező szótárnak ez a célja; az összegzést ennek szellemében, a szótár szerkesztési formája szerint állítottam össze. A magyar nevezeteket a nemzetközi követi. Ha a kettő valamilyen ok miatt (tágabb értelmezés, többletjelentés stb.) nem felel meg teljesen egymásnak, a nemzetközi név elé hullámvonalat (~) tettem. A meghatározásokat a hozzászólók ellenőrizték, a végső forma javaslataik figyelembevételével állt össze.

klinikai vizsgálat, tanulmány *clinical trial, study* tudományos kutatások végzése egyes betegek bevonásával. Más vizsgálati alanyok (pl. egészséges személyek) is részt vehetnek a vizsgálatban. Több különböző szakasza van; ezeket 0-ás, első (1.), második (2.) stb. szakaszú vizsgálatnak nevezzük.

egyszerű vizsgálat *one arm study* csak a betegek csoportja (kezelt/vizsgált csoport) van. Más néven: *nem ellenőrzéses vizsgálat* (non controlled study).

ellenőrzéses vizsgálat *controlled trial/study* a vizsgálati alanyok két csoportot képeznek, ezek adatait veti össze. Az egyik a vizsgált, a másik az ellenőrző csoport. Az utóbbi sokféle lehet, pl. egészséges, vagy nem kezelt, vagy más kezelést kapó vizsgálati alanyokból álló.

esetellenőrző vizsgálat *case-control study* kétféle egyedet vizsgál: a bizonyos betegségben szenvedőt, és akiben nincs az a betegség – ez az összehasonlító személy. Minden egyes személynél (eset) megvizsgálja a kockázati tényezőket, és ezeket összegzi a betegekénél és külön a nem betegekénél, majd a kettőt összeveti.

hatékonyság összehasonlítása vizsgálat kétféle kezelés hatékonyságát hasonlítja össze statisztikai módszerekkel.

egyforma hatásosság bizonyítása vizsgálat két kezelési módszer összehasonlítása annak igazolására, hogy nincs lényeges különbség a hatékonyságukban. Azt, hogy kétféle kezelés teljesen egyformán hatásos, nem lehet statisztikailag bizonyítani.

hatóanyag-ellenőrzéses vizsgálat mindkét csoport tagjai gyógyszer kapnak, nem csak az egyikbe tartozók.

hatásos kezelési összehasonlítás *active control trial* mindkét csoportba tartozók hatásos kezelésben részesülnek.

jobb kezelés bizonyító vizsgálat *superiority trial* kétféle kezelés olyan összehasonlítása, amelynek célja bizonyítani, hogy az egyik statisztikai mutatók alapján is hatásosabb.

nem rosszabb kezelés bizonyító vizsgálat *non-inferiority trial* kísérletes és szabványkezelésű csoportokat vet össze. Célja annak bizonyítása, hogy a kísérleti kezelés nem kevésbé hatásos, mint a szabványkezelés.

illesztett ellenőrzéses vizsgálat *matched control study* esetenőrzéses vizsgálat: minden egyes személyhez választanak hozzáillő (például azonos korú, nemű stb.) személyt (ellenőrző); ezek alapján állítják össze a csoportokat. A kétféle – a vizsgált és az ellenőrző – csoport tagjai messzemenően egyeznek. A társhatások kiküszöbölése miatt lényeges.

keresztezett vizsgálat *crossover study* két csoport van: először az egyik kapja a kezelést és a másik az ellenőrző csoport, majd ún. kimosási (wash-out) szünet után fordítva: most a korábban nem kezelt csoport tagjai kapnak kezelést és a másik az ellenőrző csoport.

megelőző vizsgálatokkal való összehasonlítás *historical control study* a vizsgált csoport eredményeit régebben vizsgált csoport eredményeivel hasonlítják össze. A kétféle csoport összetételében lényeges különbségek lehetnek.

önellenőrzéses vizsgálat ugyanazok a személyek szolgálnak ellenőrző csoportként is, például magas vérnyomásúak a kezelés előtt és a kezelés alatt. A kezelés előtti és utáni adatok összevetése.

véletlen besorolásos vizsgálat *randomised study/trial* (randomised controlled trial; RCT) a *controlled* (ellenőrzéses) jelző felesleges, mert a tanulmány lényegéből adódik, hogy van ellenőrző csoport.

álgógyszer-ellenőrzéses vizsgálat *placebo controlled trial* a betegek egyik csoportja a vizsgálandó gyógyszert kapja, a másik álgógyszert (placebo) (→álgógyszer).

nyílt jelölésű ~ *open (label)* a beteg és az orvos is ismeri a kezelést.

párhuzamos ellenőrzéses vizsgálat *parallel controlled trial* ellentéte a keresztezett vizsgálatnak. Egyszerre vizsgálnak két csoportba tartozó személyeket; az egyik csoport csak A, a másik csak B kezelést kap véletlenbeválasztás szerint.

vak vizsgálat ~ *blind (label)* csak az orvos tudja, hogy ki kapja a valódi kezelést.

kettős vak ~ *double blind (label)* sem az orvos, sem a beteg nem tudja, hogy ki kapja a kezelést.

kettős vak, kettős álgógyszeres ~ *double blind double dummy (label)* ugyanazt a gyógyszert különböző kiserelésben adó, megkülönböztethetetlen álgógyszeres készítménnyel összevetett kettős vak vizsgálat. Pl. az egyik csoport a hatóanyagot tartalmazó vagy az azonos küllemű álgógyszeres tablettát, a másik csoport pedig hatóanyagot tartalmazó infúziót vagy az álgógyszeres infúziót kapja kettős vak elrendezésben.

előretekintő vizsgálat *prospecive study/trial* a személyeket az érkezésükkor (például amikor kezdik a kezelést) választják be a vizsgálandók közé. A véletlenbeválasztásos vizsgálatok mind előretekintő tanulmányok.

elővizsgálat *pilot study* kevés esetes, egyszerű vizsgálat annak eldöntésére, hogy érdemes-e a vizsgálatot kiterjeszteni.

követéses vizsgálat *follow-up study* (longitudinal study) valamely vizsgálatcsoportba tartozó személyek folyamatos megfigyelése, időről időre való ellenőrzése.

visszatekintő vizsgálat *retrospective study/trial* a már kezelt betegeket tanulmányozza visszamenőleg.

népesség ~ *population* valamely földrajzi megoszlás szerinti személyek összessége.

népegészségtan ~ *epidemiology* valamely népesség egészségével összefüggő állapotok (egészség, épség, jólét, betegség, rosszullet, gyengélkedés stb.) előfordulását és megoszlását, valamint ezek okait, befolyásoló tényezőit és azok megakadályozását tanulmányozó tudomány (→járványtan).

népegészségtanász *epidemiologist* a népegészségtan szakembere.

népességvizsgálat *population study, population based study, epimeiological study* valamilyen népességből (például bennszülöttek, magyarok) kialakított csoport vizsgálata; olyan személyeket vizsgál, akiknek fő jellegzetességei (kor, nem, betegség stb.) egyeznek.

gyakoriságvizsgálat *incidence study* valamilyen egészségügyi esemény előfordulása bizonyos népességben meghatározott idő alatt.

gyakoriságarány *incidence proportion, cumulative incidence* az esetek időegység alatti előfordulása osztva a népesség számával. Pl. ha 1000-es népességben 30 eset fordul elő két év időegység alatt, a gyakoriságarány 30/1000, azaz 3% kétévenként.

halmazódásvizsgálat *cluster study* a többnyire váratlanul előforduló, viszonylag nagyszámú esetek előfordulásának vizsgálata, például a rákos esetek nem várt halmazódása. Ez előfordulhat *időben* (temporal; pl. a múlt hónapban), *térben* (spatial; pl. falun), avagy *mindkettőben* (spatiotemporal). A vizsgálat az előforduló esetek számát veti össze a várt esetek számával a népesség valamilyen mutatója (pl. az életkor) szerint.

kiterjedt népességvizsgálat *large scale population based study* népességvizsgálat; valamely népesség zömét/egészét felölelő vizsgálat.

visszatekintő kiterjedt népességvizsgálat *retrospective large scale population based study* megtörtént adatok feldolgozásával a népesség zömében/egészében végzett vizsgálat.

környezetvizsgálat *ecological study* (geographic study, correlation study) környezeti tényezőket vizsgál feltételezések bizonyítására, például a méhestrák előfordulását veti össze a népesség táplálkozási szokásaival, keresve a kettő közötti összefüggést.

népességszámítás-vizsgálat *population-based cohort study* népességi csoportokat vizsgál; a személyeket együtt, nem pedig külön-külön.

visszatekintő népességszámítás-vizsgálat *population-based retrospective cohort study* már meglévő adatok népességi csoportok szerinti elemzése visszamenőleg.

szemléletes vizsgálat *observational study* (non interventional observational study) valamely népességben valamilyen módon kiválasztott személyeket tanulmányoz anélkül, hogy beavatkozna a sorsukba, például kezelné őket. Kiválaszt és megfigyel bizonyos betegségben szenvedőket, ez a betegségszámítás, és olyanokat, akiknek nincs az a betegségük. Az utóbbi az ellenőrző csoport, az ún. „egészségesek” csoportja. Több formája van:

elemző tanulmány *analytic study* a megfigyelés egyedeire terjed ki, a kiválasztott egyedek körülményeit tanulmányozza, például a kórok, kockázati tényezők stb. szempontjából.

esetsorozat vizsgálat *case series study* érdekes, különleges esetek tanulmányozása, statisztikai értékelés nélkül.

keresztmetszeti vizsgálat *cross sectional study* egyfajta betegségben szenvedők különböző csoportjait vizsgálja a jelen helyzet szerint, például akinek a betegség kezdődik vagy 5, 10 stb. éve fennáll.

leíró tanulmány *descriptive study* a megfigyelés összesített adatokra (aggregated data) épül, például időskori méhtesztrák előfordulása. A vizsgálat népességi szintről tájékoztat, például összeveti a német és az angol népességben előforduló időskori méhtesztrák eseteit.

való világ vizsgálat *real world study* valamely készítmény, kezelés stb. vizsgálata válogatás nélküli népességben.

csoport *cohort, cluster* olyan vizsgálati csoport, amelyet valamilyen nem változó jellemző tart össze; a tagok ennek alapján kerülnek a csoportba, például a csoport tagjaiban előfordul valamilyen betegség.

csoportvizsgálat tudományos kutatások végzése egyes csoportok vizsgálatával. Nem az egyes személyek, hanem a személyekből alakított csoportok szerint vizsgálódik. A csoport lehet klinikai (orvosi gyakorlatban részt vevő személyekből álló csoport) és népességi is (a népesség valamilyen csoportja) (→népesség).

csoportelemzés *cohort analysis* a megbetegedést/betegséget, halálozást vizsgálja sajátos népcsoportban, amelyet valamilyen jellegzetesség (születési év, más országba költözés) szerint állítanak össze. A személyeket évtizedekig követik, megfigyelve a betegségek előfordulását és a halálozási arányt.

esetsorozat-vizsgálat *case-cohort study* két esetsorozatot – nem két egyént – hasonlít össze. A csoportokat valamilyen nem változó jellemző alapján állítja össze, például az egyikbe tartozó személyeknél (eset) előfordul valamilyen betegség, a másikba tartozó személyeknek nincs olyan betegségük. Mindkét csoport esetekből áll, ezért hívjuk *esetsorozatnak*.

követéses csoportvizsgálat *cohort study* kórokokat (a betegség okát) tanulmányozó megfigyeléses vizsgálat. A vizsgálat elején mindenki mentes a tanulmányozott betegségtől. A személyek egy részét bizonyos behatásnak tesznek ki, a másik részét nem. A két csoport szerint nézik, hogy melyikben és milyen gyakran alakul ki a betegség. Ennek érdekében a személyeket akár évtizedekig is követik, megfigyelik.

járvány ~ *epidemic* orvosi értelemben fertőző betegségek nagymérvű terjedése.

járványtan a járványos betegséggel foglalkozó tudományág.

járványtanász ~ *epidemiologist* a járványos betegségekkel foglalkozó szakember.

járványos tömegesen terjedő fertőző betegség.

bizonyosság *evidenc.* biztos tudomás valaminek igaz voltáról. Négy szintjét (A, B, C, D) különböztetik meg. Az angol irodalom *evidence A, B* stb. formában írja, a hazaiak a bizonyossági A/B/C/D-szintet a megfelelő.

A-bizonyosságszint *evidence A* több véletlen besorolásos vizsgálaton vagy a vizsgálatok metaelemzésén alapuló ténszerűség. A legmegbízhatóbbak a véletlen besorolásos, kettős vak, álgyógyszer-ellenőrzéses vizsgálatok.

B-bizonyosságszint *evidence B* egy véletlen besorolásos vizsgálat vagy több más, de azonos következtetésű vizsgálaton alapuló bizonyíték.

C-bizonyosságszint *evidence C* kisebb vizsgálatok, esetismertetések alapján kialakított szakmai egyetértés.

D-bizonyosságszint *evidence D* nem elegendő bizonyítékra alapozott vélemény.

bizonyosságra alapozott *evidenced based* tényeken alapuló, például orvoslás (*evidenced based medicine*).

EGYÉB

adagolás-válasz összefüggés *dose-response relationship* valamely gyógyszer, besugárzás stb. mennyisége és/vagy hatásideje (adagolása) és a válasz közötti viszony.

csoporthatás *cohort effect* a csoportvizsgálatok eredményeinek különbsége időszakok (nemzedékek) függvényében: miként befolyásolja ugyanazon hatások megnyilvánulását néhány évtizednyi időszak.

előfordulás *incidence* orvostudományi szempontból népegészségtani vonatkozású: annak valószínűsége, hogy valami megtörténik, előfordul valamilyen népességben bizonyos idő alatt. Lehet kivételes, ritka, gyakori és tömeges (pl. méhrák halmozott kialakulása). A fertőzések tömeges terjedését *járványos előfordulásnak* nevezzük.

metaelemzés *meta-analysis* több azonos tárgyú vizsgálat számos adatának statisztikai összevetése. Nem a közlemények (vizsgálatok) következtetéseinek, hanem az adatainak az együttes értékelése. Az orvostudományban leginkább klinikai, kísérleti és népességi vizsgálatok összegzésére alkalmazzák a véletlenszerű hatások kiküszöbölésére, a nem egynemű csoportok eredményeinek egységesebbé tételére, a valós összefüggések felismerésére.

torzítás *bias* általános értelemben méréshiba, amely származhat a beválasztásból, a módszertől, az ellenőrző csoportból, a tájékoztatásból stb. – a vizsgálat eredményét torzító hibalehetőség.

zavaró tényező *confounding variable, confounder* a betegség és a vizsgált kockázati tényező közötti viszonyt módosító olyan külső tényező, amely önállóan is összefügg a betegséggel, de kapcsolatban van a vizsgált kockázati tényezővel is, ugyanakkor nem része a vizsgálatnak.

Bősze Péter

Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány?

Hozzászólók: Balázs Géza, Berényi Mihály, Gaál Csaba, Gyéresi Árpád, Kiss Jenő, Szabó T. Attila

„...az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent. Egy sereg magyar szót hagyunk figyelmen kívül, mikor idegen szót használunk.”

Szabó T. Attila (1906–1987)

A minap az MTA Magyar Nyelvi Állandó Osztályközi Bizottságának ülésén beszámoltam a készülő magyar orvosi értelmező szótárról, hangsúlyozva, hogy a szótár alapvetően a magyar nyelvű magyar orvosi nyelv megteremtésére készül. Ez azt jelenti, hogy a címszavak (fogalmak, nevek nevezetei) magyar szavak, ezeket értelmezzük magyarul. A magyar címszavak összhangban vannak a nemzetközi nevezettárral, de nem azok fordításai, hanem a nemzetközileg meghatározott fogalom magyar nevezete. Csak a magyar és a nemzetközi (angol) nevezeteket tárgyalja, a szükségtelen görög–latin kifejezések kimaradnak. Az ülés zártával a bizottság egyik nem nyelvész tagja a következőket mondja nekem:

Ha jól értettem, a terminus technicusok helyett magyar terminológiát akarsz használni, a hagyományos idegeneket magyarra cserélni. Minek? Az idegen kifejezések beváltak, a szakmában mindenki érti, és jól használhatók. A magyarok zavart fognak kelteni.

A kérdés mellbevágó és elgondolkoztató; ezért ez az összeállítás. Valóban nem szükséges a tudományok nevezettárát magyarítani? Nekünk egy fogalom csak akkor tudományos, ha idegen elnevezése van? A magyar megfelelője semmitmondó? Azokat csak a nem szakirodalomban kell használni? Igen, úgy nőttünk fel, hogy a nevezetek (terminus technicusok) nem magyarok, szótáraink ezeket értelmezik, többé-kevésbé magyar szavakkal (idegen–magyar szótárak).

Bennem fel sem vetődött, hogy a magyar orvosi nyelv ne magyar nyelvű legyen, hanem maradjon a görög–latin szak kifejezésekkel vegyes sok évszázados keveréknyelv. Nem baj, hogy a görög–latin nevezettár az angol váltja fel, lényeges, hogy a nevezet idegen szakszó maradjon, mert akkor tudományos.

Fábián Pál írta: „A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1976 áprilisában felhívta a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának figyelmét az akkori magyar nyelvben a szükségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak kérdésére. Az I. Osztály Anyanyelvi Bizottsága tőlem kérte egy helyzetkép kidolgozását. [...] a javaslat az I. Osztály rendezte vitául élé került, amelyre a többi akadémiai osztályok képviselői is hivatalosak voltak.

Most már bevallhatom, ez az ülés súlyos csalódást jelentett számomra (meg a többi magyar nyelvész számára is): az idegen szavak felesleges használata ellen érvelő javaslatunk mondhatni általános közönybe fulladt. Ádám György professzor volt – emlékezetem szerint – az egyetlen nem magyar nyelvész, aki a vitában részt vevők közül határozottan mellénk állt.

Azóta – sajnos – bebizonyosodott, hogy hiba volt akkor nem jobban félni az idegen szavaktól: az akkor még inkább csak a divat, a műveltségfitogtatás, a nemtörődömség szintjén mozgó idegen szavak a velük való szembefordulás elmaradása miatt megerősítették létüket nyelvünkben.” (MONy 2001;1:27).

Magyar orvosi nyelvünk szakszókincsstára zömében görög–latin, újabban pedig angol. Az angol feltartóztathatatlanul nyomul, olyannyira, hogy a hagyományos görög–latin nevezetek is angolosodnak. Senkinek ne legyen kétsége afelől, hogy a görög–latin szakfogalmak helyét az angol fogja átvenni, ha nem teremtünk helyette magyar nevezeteket. Az angolosodás folyamata már régen elindult, csak idő kérdése, hogy mikor fejeződik be. Valóban nem baj ez? Jó nekünk az angol kifejezés, ezeket is megtanulja mindenki – sokszor nem is lesz nehéz, mert hasonlít a görög–latinhoz –, ezeket is egységesen fogjuk használni, miként az új fogalmak angol szavait is.

A Magyar Műnyelvi Bizottmány az 1850-es években a következőképpen fogalmazott: „A magyar nyelvet az idegen szók nem csak keletlenül zavarják, mint a melynek hangzásától lényegesen elütnek, de ... felette nehezen kezelhetők is, miután származékot csak bajjal és darabosan képeznek. Nem vegyülvén a magyar előadással ... mindannyi foltok gyanánt ennek tiszta folyását elidomtanítják.” Vagyis: „a magyar műnyelv kialakítása egyre könnyebbé teszi a tudományok megértését és megértését.” (Magyar Tudomány 2002;2).

Kétségtelenül az angol nevezettár előnyösebb a holtnyelvi szakszókincsnél: nem kell (főlölsleges) harmadikat megtanulni, és tökéletes a nemzetközi vizeken, hacsak nem akarjuk

magyarosítani. A társadalom azonban óhatatlanul kettészakad: a tudománynyelvet értőkre és nem értőkre, a társadalmi műveltség elmaradásának veszélyével. Márpedig csak művelt társadalom nyelve lehet versenyképes; hozzáteszem: csak a művelt társadalmak maradhatnak meg.

Idézem Vizi E. Szilvesztert: „A II. világháború után a tudomány közös nyelve az angol lett. Így nem véletlen, hogy azt is felvetették: nem is szükséges a tudományos nyelvek bonyolult fogalmainak fordítása, nemzetivé tétele.

Ez alapvetően téves nézet. Az ismeretek terjesztése a XXI. század nagy kihívása, hiszen tudásalapú Európa épül, s egyenrangú társként az Európai Unióba csak szakmailag jól felkészült, a tudomány legújabb eredményeivel is felvértezett népként, nemzetként léphetünk be, ezért mindennél fontosabb, hogy a tudomány nyelvazete, a szaknyelv közérthető legyen. Csak így biztosíthatjuk, hogy kultúránemzetünk minden tagja hozzáférhessen a tudomány, a modern technika legújabb eredményeihez. A nyelv a nemzet kovásza, a nemzeti kultúra továbbélője. Ki kell alakítani vagy meg kell erősíteni azt a nemzeti tudatot, amely a nemzeti hovatartozást nem genetikailag és nem államhatárok, hanem a nyelv, a hagyomány, a kulturális örökség alapján határozná meg.” (Magyar Tudomány 2002;2).

Kérdzhetjük azt is, hogy: nem lesz hátrányos az angol terminológia a nyelvünk egészére? Hiszen ha a tudományok nyelve nem magyar, hanem keverék, az kihat a nyelv egészére, csökkenti a nyelv versenyképességét. Nekem a nyelvészet tanárai ezt tanították. Köszöni a magyar nyelv, jól van – mondják. Ám az orvosi nyelv nevezettára rohamosan gyarapszik, és ha az mind angol, inkább angol orvosi szótárt kell készíteni, nem pedig magyart.

Sőt az is lehet, hogy megváltoztatja gondolkodásunkat, mivel az anyanyelv gondolkodásformáló szerepe tudományosan is megalapozott.

Vizi E. Szilveszter írta: „A nyelv és annak belső logikája, amelyet egy azonos kultúrájú nép évezredek során alakít ki, jellemző a nemzetre, sőt, annak minden egyes tagjára, befolyásolva gondolkodásukat. A magyar tudósokat is a magyar nyelv belső logikája segítette: nemzetközileg is nagyra értékelt sikereik egyik titka a magyar nyelv (pl. Nobel-díjasaink). A nyelv egyszerre van függő és meghatározó viszonyban a gondolkodásunkkal.” (MONY 2002;1:40–1).

A magyar tudománynyelvek átalakulásának mai helyzete hasonlít a nyelvújítás korához: német vagy latin legyen a tudományok nyelve? Kazinczyék a magyarral válaszoltak. Most van lehetőség a magyar nevezetek megalkotására; ezeket is megtanulhatjuk és alkalmazhatjuk egységesen.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében kérdezem:

A nevezet (terminus technicus) valóban csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés? Csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen nevezetek? Csak akkor vagyunk tudományosak, ha idegen nevezeteket (terminológiát) használunk?

Van annak valami értelme, hogy a szakemberek egymás között hagyományos (magyarosított) idegen, a köznyelvben magyar nevezeteket használjanak? Alkalmatlan a magyar nyelv a tudományos nevezettár megalkotására? Kell nekünk egyáltalán magyar nyelvű tudománynyelv?

Most, amikor a magyarított idegen szakkifejezések – az orvosi nyelvben mindenképpen – angolra cserélődnek, nézzük ezt tétlenül, tanuljuk meg az angolokat, és majd azokkal éljük? Avagy teremtsük meg a magyar nevezettárat?

Veszélyeztetni a nyelv egészét a tudománynyelvekben lévő egyre több idegen szakkifejezés? Az orvosi nyelvben halmozódnak az új angol szakkifejezések; lehet, hogy egyszer annyira sok lesz, hogy a magyar nyelv elveszti versenyképességét? Netán valamikor nyelvcsereére kényszerülünk?

VÁLASZOK

Balázs Géza

Hadd kezdjem távolabbról! Karácsony Sándor a magyar „észjárás”, modernebbül: mentalitás kapcsán említi az „idegenmajmolást”. Ennek oka a mi meg nem érzettségünk, történelmi tapasztalatokból fakadó folyamatos bizonytalanságunk. Ide sorolom Ady „kompország” metaforáját: „Kompország, Kompország, Kompország: legképességebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza” (Ismeretlen Korvin-kódex margójára). Részben ennek, részben pedig a magyar kultúrát érő sokféle eltérő kulturális hatásnak tudom be az idegen szavak, kifejezések iránti föltétlen tiszteletünket is.

A tudomány nemzetközi – szokták mondani. Ez igaz, mert a tudománynak vannak – igaz, azért változó – nemzetközileg elfogadott szabályai, módszerei. De ne feledkezzünk meg arról, hogy sokféle tudomány van: elméleti, alkalmazott, és emeljük ki: nemzeti. A nemzeti tudományoknak, tudományszakoknak is meg kell felelniük nemzetközi elveknek, de van egy sajátosságuk: olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyet senki más. A magyar honfoglalás, Árpád-ház története, a magyar flóra és fauna vizsgálata, a magyar néprajz, irodalom és nyelv számunkra különleges és kiemelt tudományos feladat. Senki mást nem fog annyira érdekelni, mint minket. Úgy vélem, minden szakterületnek megvan az adott kultúrához, helyhez, nemzetéhez, annak múltjához, hagyományaihoz való kötöttsége. Szerintem egy magyar orvosnak többet jelent Semmelweis Ignác vagy Szent-Györgyi Albert, mint más nemzetiségűnek. Már csak azért is, mert munkásságuk mérés cél elérésére ösztönöz. Ki lehet ebből lépni, s aki akar, lépjen ki bátran, de Magyarországon ne kerüljön hátrányos helyzetbe az, aki a magyar tudománnyal és annak kulturális terjesztésével kíván foglalkozni. Például itt és most a magyar orvosi nyelvvel. Kezdetektől fogva tisztelem és értékelem a *Magyar Orvosi Nyelv* törekvéseit (akkor is, ha éppenséggel nem minden írással és gondolattal értek egyet, de ez természetes a tudományban, világban).

Nem ismerek olyan megalapozott állítást, mely szerint csak akkor lehet tudományos a nyelvhasználat, ha „hemzsegnek” benne idegen szavak, kifejezések. Azt azonban elfogadom, hogy egy-egy tudományban a nemzetközi szakkifejezéseket – legyen az görög, latin, angol vagy francia – nem árt ismerni, és tudományos művekben használni. Egyes igényes

szaktudósok régóta követik azt a világos módszert, hogy szakmai írásaikban egyaránt szerepeltetik a nemzetközi és a magyar kifejezést – az egyiket zárójelbe téve. Már önmagában az is állásfoglalás, hogy melyiket emeli ki, és melyiket teszi zárójelbe a szerző. Én mindenesetre nagyon értékelem az ilyen előzékeny szövegközlést. Lehet, hogy kicsit terjedelmesebb, de segíti a megértést, az egyértelműsítést.

Van annak valami értelme, hogy a szakemberek egymás között hagyományos (magyarosított) idegen, a köznyelvben magyar nevezetet használjanak? Alkalmatlan a magyar nyelv a tudományos nevezettár megalkotására? Kell nekünk egyáltalán magyar nyelvű tudományelv?

A tagolt társadalmakban többféle nyelvhasználati szint jön létre, s ilyenkor érthető, ha vannak egymástól elkülönülő nyelvváltozatok. Legalul ilyesféle a tolvajnyelv, középen, s szinte minden nyelvhasználati réteg mellett a szleng, fönt pedig a szalonnyelvek, műhelynyelvek, szakmai vagy tudományos nyelvváltozatok. Mivel a világ egyneműsödése a gondolatközlés módját is nemzetköziesíti, érthető, hogy kialakulnak már-már a nemzetközi nyelvek felé kacsintó nyelvváltozatok, ilyesféle a csaknem mindenki által beszélt pidgin- vagy magasabb szinten a konferenciaangol. Nincs ezzel semmi baj, a nyelv azért van, hogy használjuk. – Teljesen más kérdés, hogy egy adott nyelvi kultúrában viszont tudatosan kell törekedni a kidolgozott, kiművelt, választékos, igényes stb. kifejezési módok fenntartására, alakítására, s amikor szükséges: fejlesztésére. Ezért mondom most már több mint 20 éve (először 1994-ben, majd szakfolyóiratban 1996-ban a MTA Magyar Nyelvi Bizottságának kérésére tettem közzé nyelvstratégiai gondolataimat), hogy tudatos nyelvfejlesztő munkára van szükség. És ez számunkra: a magyar nyelvstratégia (vö. Balázs Géza *Magyar nyelvstratégia* MTA, Budapest 2001). (Hogy ez ösztönzésemre intézményesen is megvalósult, és mégsem látszik semmiféle eredmény, nem tartozik most ide, elmondtam, nyilatkoztam sok helyen, és később sem fogom ezzel kapcsolatban befogni a számat.) A kérdésre visszatérve: önfeladásnak tekinteném, ha a magyar tudomány és kultúra szakembereiként (értelmiségiként) ki-ki a maga területén nem gondolná az anyanyelvét – persze a számára művelhető, elérhető módon. Ide tartozik a jó kifejezőkészség, fogalmazás, a vitakultúra, mindenféle igényes megnyilatkozás; s a tudomány kapcsán például a tudományközlés: hiszen nincs olyan szakterület, amelyről ne kellene másoknak, nem szakembereknek is beszélnünk.

Nem tartom túlzásnak, ha egy szakterületnek akár két „belső” nyelvváltozata van: egy a szűkebb, nemzetközi téren is mozgó szakmai közösségnek, és egy a tágabb, a nagyobb, külső közönségnek.

Csak iróniának tudom tekinteni a kérdésben, hogy „alkalmatlan lenne a magyar nyelv tudományos nevezettár” létrehozására; persze, hogy nem alkalmas. Legföljebb mi, emberek vagyunk valamire alkalmatlanok – bár ez esetben erről sincs szó, inkább lustaságról, nemtörődömségről, közömbösségről.

Meggyőződéselem, sokszor hangsúlyoztam már, hogy magyar tudományos és szakmai nyelvváltozatokra szükség van, s mivel erősek a nemzetközi hatások, ezért tudatos ellenhatásra, vagyis az anyanyelv tudatos fejlesztésére van szükség.

A kérdéshez még azt tenném hozzá, hogy természetesen sokféle magyarítást el tudok képzelni: a magyar elemekből teljesen újonnan megalkotott szó, kifejezés mellett a magyarra tett idegen (latin, angol) kifejezéseket is. Nem lehetünk elvakult magyarítók; ha egy idegen kifejezés nagyon jönni akar (nyelvművelő elődeim azt mondták, ha már nyelv szokássá vált), akkor hagyni kell.

Visszatérek a tudomány nyelvéhez. Nyelvészként sok szakmai kifejezést használok (fonéma, morféma, szintagma, relevancia, inferencia), ismeretterjesztőként ezeket hanyagolom; emlékszem, egyik rádiós szerkesztőm mondta, ha véletlenül kimondanám azt a szót a rádióban, hogy szintagma, egyetlen kattánás lenne az ország, mindenki kikapcsolná a rádiót. Éppen azért azt mondom, hogy szó szerkezet, kifejezés. És nem kapcsolják ki a rádiót.

Most, amikor a magyarított idegen szakkifejezések – az orvosi nyelvben mindenképpen – angolra cserélődnek, nézzük ezt tétlenül, tanuljuk meg az angolokat, és majd azokkal éljünk? Avagy teremtsük meg a magyar nevezettárat?

Hadd kezdjem személyes élménnyel. A magyarországi és magyar orvosi nyelvvel való kapcsolatomban tizenéves koromban úgy kezdődött, hogy egy apró kórházi beutaló kapcsán egy kedves doktor azt mondta: most föl vesszük az anamnézist. Latin szakos édesapám volt mellettem, őt kérdeztem meg, hogy most akkor mi történik. Azóta is voltak hasonló élményeim, s hogy nem kellett többé megkérdeznem édesapámat, az annak tudható be, hogy azért elmélyültem a tudományokban, sőt latinul is tanultam két évig. De azért kérdésként merül fel bennem, hogy egy recepten miért nem szerepelhet magyarul a betegség neve. Titkoljuk? Nem akarjuk megijeszteni a beteget? Vagy nem tudjuk magyarul? Ritkán, de előfordulok orvosoknál. Hadd mutassam be egy leletemet, nagyon sok mindenről árulkodik: „Plaqueképződés, significans szűkületet okozó elváltozás nem látható. ... Az a. vertebralisokban anterograd az áramlás – a bal oldali a domináns ág. Az a. subclaviák görbéje trifázisos...” Azt mondta a beutalót író orvos barátom, hogy ez nagyon jót jelent. De amíg átvittem a leletet, egy kicsit izgultam; jó, hogy nem kaptam infarktust. Óvatosan, az orvosok iránti legnagyobb tisztelettel kérdezem: jó ez így? Ha orvosok közötti eszmecsere-ről van szó, akkor talán igen. De ha az én kezembe adják?

A bevezető személyes élmény után válaszolok a kérdésre: a latin, angol stb. mellett legyenek magyar szakszavak is. Minden közkeletű egészségügyi jelenségre, betegségre. Az orvosegyetemen, orvosok egymás közt természetesen bátran használják ezt a „titkos nyelvet”. (Közismert orvosvicc: – Miért beszélnek az orvosok latinul? – Hogy a betegek szokják a holt nyelvet.) Vagy, hogy esetleg mi tanuljuk meg

a nemzetközi kifejezéseket? Erre is van példa: itt az infarktus, ezt minden magyar ember ismeri. Van, aki ki is tudja mondani, sőt akad, aki le is tudja írni. Például úgy, hogy infraktus. A kérdést kiterjesztve, mindenki ismer tévesen mondott, félreértelmezett, esetleg népetimológias módon megalkotott betegség- és gyógyszerneveket. Csak példaként: szívrehuma, jobb vállon ciszterna, megkaterizáltak, intratraktus, infravénás. E jelenségnek több oka is van, de az egyik éppen az, amiről itt most szó van: a „titkos”, nem értett orvosi nyelv népi lecsapódása.

Veszélyeztetni a nyelv egészét a tudománynyelvekben lévő egyre több idegen szakkifejezés? Az orvosi nyelvben halmozódnak az új angol szakkifejezések; lehet, hogy egyszer annyira sok lesz, hogy a magyar nyelv elveszti versenyképességét? Netán valamikor nyelvcsere kényszerülünk?

Pár évtizede leírtam, s többen meg is jegyezték: ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellegüket, akkor ez nemsokára maga után húzza a köznyelvet is. Vagyis: a szaknyelv egy bástya, mely ha ledől, szabaddá válik a terep a köznyelv felé. Nyelvpolitikai értelemben úgy mondanánk, hogy egy nyelv akkor tekinthető teljesnek, s ezáltal sikeresnek, ha minden változata ki van művelve, másként: ha nagy a „funkciópotenciálja”. Magyarul is el tudom mondani, főleg itt, ahol ügyelnek rá: ha minden területen zökkenőmentesen használható. Tehát a válaszom ez: igen, ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellemzőiket, esetleg a szaknyelvek már eleve idegen nyelvek (a világ nagyon sok, sőt a legtöbb nyelvében így van ez!), akkor az a nyelv egészére kihat: lehetőségeire, jövőjére és talán (ebben a nyelvészek bizonytalanok, én kevésbé) a beszélők személyiségére, teljesítményére is. Örülök, hogy világhírű magyar tudósok erősítik ezt a nézetet. És valóban, ha ez így történik, akkor az a nyelv elveszíti versenyképességét (a világ legtöbb nyelve már elvesztette, a magyar még nem!), és ez előszobája a nyelvcserenek. Nem akarom megkongatni a vészharangot, de vannak arra mutató jelek, hogy fejlett nyelvek és kultúrák készülnek a nyelvcsere. Csak néhány példa: Svédországban a nyugdíjhatóság angol nyelvű levelet küld az állampolgároknak (egy svédországi magyar felháborodott ezen: tud svédül, magyarul, románul, de angolul nem, vissza is küldte a levelet), több európai országban fölvetették, hogy az egyetemi oktatás angol nyelven folyjon, s az is mutat valamit, hogy Hollandiában már nem akarják indítani az egyetemeken a holland szakot, mert olyan kicsi iránta az érdeklődés. Ez a nyelvcsere előszobája. Nyilván most egyesek megkérdezik: miért lenne ez baj, hiszen az emberiség történetében számos nyelvcsere történt? Teszem hozzá, szerintem a magyarság előtörténetében is lehettek ilyen események. Erre ki-ki adja meg saját maga a választ. Én szeretném megőrizni azt a kulturális-nyelvi hagyományt, amelyet magyarnak neveznek; már csak azért is, mert ha ez eltűnik, akkor a világ szegényebb lesz, s szemétdombra kerül sok ezer év magyar szellemtörténete, s mondjuk az általam kedvelt magyar kultúra. Tegyük hozzá: ebben a dologban egyes-egyedül csak mi, magyarok dönthetünk. Senki más

nem fog harcolni a magyar nyelvért és kultúráért, és siratni sem fogja. Ezért én megmaradok a kulturális folyamatok figyelőjének és a kulturális hagyományok őrzőjének.

Berényi Mihály

Töröknek, németnek, oroszoknak ellenálltunk – magyarul beszélünk. Orvosi nyelvünkbe befogadtuk a görögöt és a latint, de az angol nyelv erőszakosabb betolakodó valamennyinél. Nem Európára tör, az egész földet akarja meghódítani. A *West-Endben shoppingolunk, business centereket* építünk, *ham and eggset* eszünk – angolosodunk.

Sajnálatosan sokan hiszik azt, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az angol meg az idegen kifejezések. Sok orvos felkészültségének saját mércéje az általa használt idegen szavak száma. Előadásra menet egyik professzorom így bocsátott útra: „Nyomjál bele minél több idegen szót, nem fogják érteni, de téged okosnak hisznek.” A tudományok igazán jó előadói ennek az ellenkezőjét vallják: ők tudják, kikhez szólnak, a szókincsük aszerint változik, mert az a céljuk, hogy a hallgatóság megértse a mondani valójukat. Orvos ne mondja a betegének, hogy ő a *vesica urinaria augmentatióját* ajánlja.

Kell-e nekünk az orvostudomány magyar nyelven? Természetesen igen, hiszen az ország kisebbik részét alkotják az orvosok, és ők a betegek sokaságáért vannak. És ez így marad mindaddig, amíg a magyar az anyanyelvünk. Az igazságügyi orvosszakértő részére készült látteleknek is tartalmaznia kell – többek közt – a kórismét magyar és latin nyelven.

A közelítő kétnyelvűség (magyar–angol) következménye az lesz, hogy az eluralkodó angol elsorvasztja a gyengébbet. Hallgassuk meg fiataljaink beszélgetését! Eleink trágárkodásra alkalmas kifejezéseit megőrizték, továbbfejlesztették, Arany János szókincset elsorvasztották, a maradékba belezagyválták az angolt. *Lájkolják*, hogy a *hashtagek* *bekategorizálják* a tartalmat az *Instagramon*, és keményen ellenállnak minden magyarításnak. Nyelvünk jövőjét ők fogják eldönteni. Bősze professzor törekvése tiszteletre méltó, vele tartok, de nem vagyok derűlátó.

Gaál Csaba

Magyar Orvosi Értelmező Szótár

Egy elutasított kandidátusi értekezés szerzőjének dilemmája: „Nem az a baj, hogy túl érthetően írt? Hogy kerüli a tudományosság szakkifejezéseit? Hogy meg akarja világítani a homályost, ahelyett, hogy elhomályosítaná a világosat? Ó, én szerencsétlen!”

Rónay György (Élet-mozaik)

A leendő szótár szerzője szerint célja a magyar orvosi nyelv megteremtése az idegen szakszavak magyar megfelelőinek megalkotásával és terjesztésével. Tehát nem *magyarosításra*, vagyis idegen kifejezések magyar fogalmakként való elfoga-

dására van szükség, hanem *magyarításra*, azaz az idegen kifejezések helyett magyar szavak használatára. De mely szavak tekinthetők magyarnak?

Bevezető gondolatok

Tájékozódásul belenéztem a *Magyar Értelmező Szótár* 1980-as akadémiai kiadásába, amelyben a címnek megfelelően csupán „magyar” szavakat tüntettek fel. Íme néhány kiragadott orvosi vonatkozású szó: *micélium, narkotikum, vegetatív, sztetoszkóp, sztomatológia, operáció*. Minthogy minden felsorolt idegen hangzású szó könnyen helyettesíthető valódi magyar kifejezéssel, kétélyeim vannak, valóban az értelmező szótárban van a helyük, de tovább megyek. Az idézett szavak mindegyike, kivétel nélkül megtalálható az *Idegen Szavak és Kifejezések Kéziszótárában* is! Zavarom kiteljesedett: magyar vagy idegen szavak ezek? Ismét beigazolódtott Voltaire gondolata: „Ha társalogni akarsz velem, határozd meg szavaidat”. A logikának alfája és ómegája, szíve és lelke, hogy komoly beszédben minden jelentős szót a legszigorúbb vizsgálatnak és meghatározásnak kell alávetni. Döntse el az olvasó, magyar vagy idegen szavakat hoztam-e fel példaként!

Tovább kutattam. Felütöttem a *The Concised Oxford Dictionary* angol szótárt. Kerestem a fekély, kelevény szót: *ulcer*. Ennek a latinból eredő fogalomnak az angolban nincsen saját szava, a latin „ulcus”-t tették angollá. Visszértárgulat: *varix*; visszeresség: *varicosity*. Ez esetben is hiányzik a saját szavuk, még az előbbi példánál is egyértelműbben kilóg a latin eredet. Az aranyerekre az angol a *haemorrhoids* szót használja, saját szava erre sincs. És végül nézzük a függőeret: *aorta*.

Az előbbiekhöz hasonló eredményre jutunk, ha a német szótárakban keresgélünk. Az *aorta* náluk is az, mint az angolban, nincs eredeti német megfelelőjük. Ennek ellenére a legtöbb orvosi kifejezésnek ismertek az anyanyelvi változatai, mégis csaknem mindig a latin eredetű szavakat részesítik előnyben még az egyszerű emberek is. Ez valójában annak a folyamatnak a következménye, amely miatt a készülő szótár szerzője aggódik. A németeknek azonban más a viszonya a szakszavak megértéséhez, náluk ugyanis az orvoslásban megszokott idegen kifejezések régóta átmentek a köztudatba és a közhasználatba, vagyis a köznapi német nyelvbe számtalan olyan holtnyelvi eredetű szó került, amely az idők folyamán szinte kizárólagosan „németté” vált (eingedeuscht; párhuzam: magyarosított). Ez a gyakorlat még az iskolázatlanabbakra is érvényes, ami a tájékozatlanok szemében akár bizonyos műveltségi szintet sejtethet. A vakbelet (amely a magyarban is helytelen, mert féregnyúlvány a helyes megnevezés, a „vakbél” tulajdonképpen a coecum!) a német szintén vakbélnek (Blinddarm) vagy *Appendix*nek mondja. (Nem tőlük vettük át tüdőfordítással!?) Az *appendix*re van ugyan szavuk az „Anhangsgebilde” (függelékképződmény) megjelenésben, de én ezzel negyven év alatt egyszer sem találkoztam! A *Psoriasis*, a *Psychoanalyse* is ilyen formában van jelen sajátos német szó híján. Ha azt hallják, hogy *Varizen* (vissz-

erek) vagy *Hämorrhoiden* (aranyerek), akkor nem kell külön lefordítani ezeket és az ehhez hasonló orvosi kifejezéseket, mert azonnal értik, miről van szó. A magyar kivételével a legtöbb indoeurópai (világ)nyelv a görög–latin gyökerekre nyúlik vissza anélkül, hogy az átlagember tudatában lenne ennek a ténynek. Semmi kétség, a nevezett példákban *keveréknyelvekről* van szó.

A hazai szakirodalom olvasóinak, íróinak tájékoztatására közlöm, hogy a német orvosi szaknyelvben sincs egységes álláspont a tekintetben, vajon törekedni kell-e az anyanyelvi kifejezések használatára. A *Duden* nyelvi szótárak szerkesztősege szerint felállított irányelvek alapján a szakszavakat két csoportba osztják: „terminusok” és „triviális”, vagyis szakkifejezések és közkeletű szavak. Az első együttes szavait idegenes formában javasolják (görög–latin vagy éppen angol: *meningitis serosa, finger fraction dissection*), a másik csoportba az elnémetesedett (pl. *Eczem*), illetve a saját német szavaikat (Magengeschwür) sorolják. Az angol szakszövegek pedig hovatovább alig tartalmaznak „eredeti” görög–latin szavakat úgyannyira, hogy még az anatómiai nevezéktan is elangolosították: *right coronary artery* (RCA), *left artery descending* (LAD).

Ezzel a kitekintéssel közel sem akartam utánzásra biztatni, elfogadtatni a keveréknyelvet, sokkal inkább felhívni a figyelmet: legyünk különbek náluk, merjünk újat adni, példát mutatni arra, ami nekik – nyelvi adottságaikból eredő kényszerű hiányosságaik révén – soha sem sikerülhet.

Főszerkesztő úr bevezető ismertetésében megjegyzi: „Kétségtelenül az angol nevezettár előnyösebb a holtnyelvi szakszókincsénél: nem kell (főlölesleges) harmadikat megtanulni...” Ezzel nyilván arra az előnyre utal, hogy az angol és következőképp a magyar orvosoknak nincs szükségük az eredeti görög–latin szakkifejezésekre, hiszen azok holtnyelvi beágyazottsága okán külön értelmezés nélkül is érthetőek. Csakhogy ami az angoloknak előny, az – átvéve az alapgondolatot – a magyar nyelvi szakszövegek kizárólagos alkalmazásakor el esik, mert nekünk a pusztán magyar szakszavak bevezetésekor is elengedhetetlen lenne pl. az anatómiai nevezéktan holtnyelvi eredetű „terminus technicusainak” megtanulása. Ezzel egyidejűleg azonban a nemzetközi érintkezésben megkerülhetetlenné válna az angol szaknyelvezet elsajátítása, vagyis valóban három szakszókincset kell(ene) ismernünk. Mint írtam már, az angol nevezettár – saját szavaik híján! – magától értetődően eleve a görög–latinra támaszkodik, amire mi, magyarok jóval kevésbé vagyunk ráutalva. Egyébként nem angol nyelvterületen, így pl. Németországban az anatómiai, valamint a gyógyításra vonatkozó szaknyelvi használatban továbbra is a holtnyelvi műszavak használatosak. Lehet, hogy túl szigorú leszek: ha nekem – munkával ugyan – nem okozott nehézséget, mások is megtanulhatnak többnyelvi szakkifejezéseket, azaz – mint a most készülő szótár alapján – a magyaron kívül a görög–latin műszavakat, ahogyan eddig is tettük, valamint egy vagy akár további idegen nyelvi (angol, német, francia) szakkifejezéseket.

Árnyalt megközelítés

Ezen a ponton gondolatébresztő kitérőt tartok a szaknyelv „nemzeti” és a „nemzetközi” gyakorlati vonatkozásában. A *német műtéti leírásokban* mind a kórisme, mind pedig a beavatkozás részletes rögzítésében sok az anyanyelvi elem. Amikor immáron negyven éve a Magyarországon megszokott módon latin nevezéssel tüzdelve fogalmaztam meg műtéti leírásaimat, sokan csodálattal vegyes kétkedéssel olvasták ezeket az iratokat. Igazi elismerést csak klasszikus műveltségű munkatársaimnál arattam, de a többség számára csodabogár maradtam. Az idők folyamán észrevétlenül idomultam, így magam is nagyrészt németül, helyesebben „németesítettül” jegyeztem az elvégzett munkát, és írtam az orvosi levelet (Arztbrief), zárójelentést (epikrízis). Az otthon megszokott latin *kórbonctani kifejezéseket* is főként anyanyelven közlik az orvosok, ennek gyakorlati jelentősége különösen az *igazságügyi* orvosi esetekben és *biztosítási* perekben tükröződik. Az orvosi kifejezéseket már csak azért is anyanyelven kell megfogalmazni, mert a betegeket anyanyelvükön kell tájékoztatni, *felvilágosítani* betegségük természetéről, a várható kezeléssel és a kilátásokról. Hogyan tehetné meg ezt az orvos, ha nem ismeri az anyanyelvi változatot? Ha meg ismeri, miért írja, mondja az idegent?

Nem akarok az ördög ügyvédjének szerepébe bújni, amikor szót ejtek a görög–latin szakszavak részleges védelmében. Németországban *sok nemzet* fia dolgoznak, élnek. Nem egyszer megtörtént, hogy pl. Horvátországban balesetet szenvedett beteg visszatért Németországba, és itt folytatódott a kezelése. Az ott kiadott zárójelentések – a magyarhoz hasonlóan – hemzsegték a számomra is felfogható holtnyelvi kifejezésektől, miközben a horvát szavakból semmit sem értettem, vagyis a levélben előfordult görög–latin szavak elegendő támpontot adtak a lényeg kihámozásához. Be kell vallanom, az életből vett holtnyelvi eredetire utaló példáim érvényessége hanyatlásnak indult, az idő lassan túllép rajtuk.

Bizonyos fokú *veszélyt is látok* a kizárólagos magyar szaknyelv alkalmazásában. Ha ugyanis nem ismerjük a görög–latin szavak jelentését, szófejtési sejtéseink sincsenek, akkor nehézségbe ütközik sok összetett, művi képződményű kifejezés megértése, sőt az azokból levezethető angol szaknyelvezet elsajátítása, ami pedig elengedhetetlen. Tudom, elfogult vagyok, sőt talán túlzottan sokat tartok az orvosokról, akiket én szívem szerint még mindig az értelmiségiek csoportjába sorolnék, akik átlagon felüli műveltséggel bírnak. Az orvos nem lehet szakbarbár, hiszen a legkülönfélébb emberekkel van dolga. A közvetlen kapcsolatteremtéshez, a betegek megértéséhez azonban otthonosnak kell lennünk mindazokban a témákban, amelyek a betegeket foglalkoztatják. Ha még azt a kevés klasszikus műveltséget is elveszük az orvostanhallgatóktól, amely még itt-ott rájuk ragad, tanult emberek lesznek ugyan, de nem értelmiségiek.

A szótárról

Ami a latin *anatómiai nevezéktant* illeti, nem egyértelmű, vajon bekerül-e a tervezett szótárba, hiszen az itt található kifejezések továbbra is mindennapjaink alapvető szakszavait jelentik. Ha csak a számtalan artériára gondolok, oly sok magyarított kifejezést kell(ene) átírni, ami nehézkessé tenné a keresést. Kétségtelen, hogy elvárható annak ismerete, miszerint e szó magyar megnevezése ütőér vagy verőér. Kevésbé ismert viszont a függőér (aorta), a nyelőcső (oesophagus) régies formája, a bázrsing, de a csipőbelet (ileum) is ritkán emlegetjük ilyen formában.

Mindazonáltal feltételezem, hogy a készülő kiadványban megtalálhatók lesznek az eddigi *holtnyelvi kifejezések*, ha csupán utalással is azok szótárbeli fellelhetőségére. Ha nem így lenne, akkor a sokak számára ismeretlen magyar nevezékek keresése eleve lehetetlenné tenné a szótár mindennapos használatát. Mivel a mintában úgy látom, a magyar orvosi szavak magyarzatánál megtalálhatók az utalások a görög–latin, valamint az angol szavakra, a szótár emlékeztet a német–idegen szótárakra (*Wörterbuch deutsch–fremd*). (Hasonlót találni a magyar könyvkiadásban is a megtevesztő *Első magyar sznobszótár* címmel.)

Csak komoly író ember érezheti át, milyen irdatlan munkába vágott bele Bösze Péter, aki egyedül viszi végbe ezt a felelősségteljes és pártját ritkító vállalkozást, hiszen nincsen titkársága, személyzete. Minthogy én is ezt az utat járom, tudom mit jelent, amikor a legkisebb, legapróbb dolgot is magamra hagyatkozva kell felkutatnom. Rendkívül időt rabló az eljárás, jóval hatékonyabb lenne és gyakran elkelne a segítség. Előnye is van azért: amit az ember maga csinál, azért egyedül ő a felelős, és amit magányosan végez, az a legmegbízhatóbb. Egyben azonban biztos vagyok: alapmű és kiváló szótár lesz!

A nyelv elárul, leleplez bennünket, de az *anyanyelv tudományos gondolkodásunk meghatározója* is, ezért felbecsülhetetlen értékű az az erőfeszítés, amelyet a kiadvány elkészítése jelent. Egyik kedvelt írómról, Arthur Koestlerről (1905–1983) írt könyvben olvasom (Körmendy Zsuzsanna: *Arthur Koestler*), hogy George Orwell (1903–1950) a tanulmányában angol létére magyarnak tartja az író csupán a gondolatisága alapján: „Egy angol részéről a *Sötétség délben* megírása majdnem olyan valóságos, mint az, hogy egy rabszolgakereskedő megírja a *Tamás bátya kunyhóját*... Koestler magyar.”

Gyéresi Árpád

„Mind rosszabbul beszélünk és írunk, azaz lassanként megöljük a nyelvet. A napi sajtó stílusa a pongyolaság, közleményeiben, híreiben egymást érik a legsúlyosabb nyelvtani hibák, hirdetései szűrő nélkül kerülnek a lapba... A politikusok és a **tudós előadók** (!) is nyomorítják a nyelvet.”

Déry Tibor, 1945

„Mihelyt a gondolat elszakad a nyelvtől és nem együtt lélegzik vele, maga a gondolat is elhomályosul. Harcolunk (?) az idegen szavak ellen, melyek hovatovább úgy elburjánzanak, hogy már csak névelőink és kötőszavaink maradnak magyarok.

Kosztolányi Dezső, 1933

Aranka György az 1791-es országgyűlésen szorgalmazta a magyar nyelvemlék társaság létrehozását, melynek célja „intézményes ke-
retek között az anyanyelv művelése és a **nemzeti nyelvű tudomány felvirágoztatása**” volt.

Személyes véleményem, **válaszaim:**

1. Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie.
2. A nyelvújítás kora óta alaposan letisztultak a találó és a mesterkéltnyelvi átültetések körüli kérdések. Jócskán itt az ideje a folyamatos, tudatos nyelvújításnak (gazdagításnak) az orvostudományok területén is, új, anyanyelven szóló fogalmak megalkotásával, szaknyelvészek bevonásával. Ennek szükségessége hangsúlyozottan igaz az informatikai eszközök elterjedése, rohamos fejlődése okán is. Mindenképpen indokolt egy XXI. századi nyelvújításra gondolni.
A fentiek tükrében igenis indokolt a magyar nyelvű szakszótár megalkotása, e téren az anyanyelvű szakképzés felelősségére is gondolva.
3. Szükség van az anyanyelv fejlesztésére, gazdagítására, új – találó – magyar szakszavak megalkotására. Természetesen elkerülhetetlen a célszerű, tömör angol szakszavak meghonosítása is, ugyanakkor alapvető kérdés a magyar szakszavak angol megfelelőjének ismerete.
Véleményem szerint a szakszótárban a magyar/magyarított szakszócikkeknel a megfelelő angol kifejezést is célszerű szerepeltetni. Erre például szolgálhat egy 1998-ban Romániában kiadott orvosi szótár, amely a román szócikkeknel – mellékelten – a megfelelő francia, valamint angol kifejezést is szerepelteti (L. Mănuilă, A. Mănuilă, M. Nicoulin *Dicționar medical* Ceres Kiadó, Bukarest 1998).
4. A nyelvileg pótolhatatlan kifejezések átültetése régi nyelvi gyakorlat. Az erőltetett, a fogalom teljes lényegét nem tükröző anyanyelvi kifejezésektől viszont óvakodni kell.

Függelék

Elgondolkodtató gyakorlat már nemzetközi értelemben is, hogy a különböző országok – akár nagy múltú – nemzeti (!) szakfolyóiratai kizárólag angol nyelvűvé alakultak. Korábban csupán a szakszavak összefoglalói szerepeltek idegen, pl. angol nyelven.

Szűkebb szakterületemről, a gyógyszerészetből vett példák e folyamatra utalnak, olyan nagy múltú szakmai lapokat tekintve, mint az *Acta Pharmaceutica Hungarica*, amely a gyógyszerésztudományok eredményeinek magyar nyelven történő közlésére alakult (89 éve!), avagy a bukaresti – eredetileg román nyelven közlő – *Farmacia* (66 éve).

Jelenleg a magyar nyelvű tudományos lapok nagy gondja, hogy a tudományos eredmények nemzetközi értékelése (ld. pl. hatástényező) döntően rangos, angol nyelvű szaklapokban való közlésre készíti a szerzőket. Emiatt csökken a magyar nyelven közlő szerzők aránya, sőt a lapok léte forog kockán. Évek óta e választút előtt áll a 92 éve megjelenő erdélyi magyar szaklap, az *Orvostudományi Értesítő* (Erdélyi Múzeum-Egyesület) is, tekintve, hogy a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében.

Az angol nyelv világalma sajnos elkerülhetetlen – és itt újra az informatikai világ meghatározó szerepét lehet előtérbe hozni. De a szakmai műveltségben a kettősség mindenképpen követelmény, az anyanyelv ápolásának, fejlesztésének jegyében, ugyanakkor meg kell felelni a nemzetközi elvárásoknak is.

Kiss Jenő

Tévedés azt hinni, hogy a nevezet (terminus technicus) csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés. Tévedés az is, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen szavak (tudományáganként, témakörönként nagy különbségek vannak vagy lehetnek; az idegen szavak használata egyébként különösen a fiatalok körében vonzó, hiszen kifelé a tudományosság, az idegen nyelvi tájékozottság benyomását lehet kelteni vele). Ebből következik, hogy a kutatók tudományos szintjét nem önmagában az általuk használt idegen terminológiák mennyisége határozza meg.

A tudományok magyar szakszókincsének története is egyértelműen igazolja, hogy a nemzeti nyelvek alkalmasak, illetőleg azzá tehető tudományos nevezettárak megalkotására.

A tudományok magyar nyelvezetére a magyar nyelvközösség érdekében van szükség. Alapigazság ugyanis, hogy a nyelvek versenyképessé csak a szak- és tudományos nyelvek révén válnak. Glatz Ferenc, volt akadémiai elnök szerint:

„minden tudományos tevékenységnek létezik nemzeti funkciója: az **anyanyelvi tudományosság modernizációja és fenntartása**. A csak az anyanyelvet beszélő lakosság értelmi színvonalának emelése. Amennyiben nem lesz a XXI. században színvonalas műszaki és természettudományi anyanyelvi publikációs rendszerünk, ha nem lesz e diszciplínáknak magas színvonalú anyanyelvi fogalmi rendszere, kifejezési eszköztára, akkor nem lesz világszínvonalon álló tanárképzés, közép- és alsó fokú oktatás, tankönyvirodalom. Így a magyar anyanyelvűnek született gyermekek eleve hátrányba kerülnek a nagy anyanyelvi kultúrák gyermekeivel szemben.” (2002)

Magyar nyelvű tudományos nyelvezetre a fentebb idézettek értelmében szükség van (bizonyos tudományok esetében, amelyek közvetlenül vagy szorosabban az emberekkel is foglalkoznak – mint pl. az orvostudomány, a társadalomtudományok –, határozottan).

Magyar nyelvű orvosi nevezettár, de hogyan? Az egységes magyar tudományos nyelvek kialakításáért a XIX. század második felében az Akadémián kívül a Természettudományi Társaság folyóirata, a *Természettudományi Közlöny*, név szerint pedig Szily Kálmán tette a legtöbbet. Az alapelvek, amelyeket Szily foglalt össze, figyelemre méltók:

„1. ha nincs valamely fogalomra nemzetközi műszó, használjuk a magyarban meglévő alkalmas szót, vagy alkossunk újat, de nyelvünk törvényei szerint [az utóbbi szavak a nyelvújító mozgalom szóalkotási furcsaságai ellen szóltak]; 2. ha van helyes magyar műszó, használjuk ezt az idegen helyett; 3. a helytelenül alkotott, de már meggyökerezett magyar műszót használjuk továbbra is; 4. megfelelő magyar szó híján használjuk a nemzetközi szót, de lehetőleg megmagyarosítva.”

Kényszerű nyelvcsere a magyar tudományos nyelvek idegen nyelvűvé válása miatt? A jövőbe nem láthatunk, s bár ez az egyik, elvileg lehetséges változat, a jelen állapot szerint ez a mai Magyarországon kizárható.

A korábbi állapotokhoz képest a szakszókincsfejlesztés lehetőségei és kényszere tekintetében a legnagyobb különbség a múlt és a jelen között az, hogy egyrészt új tudományágak, rész tudományok születtek (nem is kevés), másrészt hogy rohamosan fejlődik a tudomány. Harmadrészt pedig az, hogy az angolhoz kötöten születik a legtöbb új tudományos felfedezés, fogalom, szakszó, s a többi nyelvközösség tagjai számára az angol az új tudományos ismeretek és szakkifejezések elsődleges forrása, az angol a nemzetközi *lingua academica*.

A szak- és tudományos nyelvekre mindig is jellemző volt a számos idegen szó. Ez a helyzet ma is. A tudományos szókészlet legtöbb eleme sosem szült a nyelvközösség egészének, csupán egy részének, tudniillik az adott szakma, tudomány művelőinek. Nincs tehát olyan tudományos nyelv, amelyben ne volnának idegen szavak. A gondolat, hogy ilyen lehetne, nem több megvalósíthatatlan vágyálomnál. Másfelől azonban a szak- és tudományos nyelvek története azt is mutatja, hogy nincs olyan szakfogalomtár, amelyben ne volnának szép számmal hazai (anyanyelvi) elemek.

A szakfogalmak ismerete a szűkebb szakmák művelőinek a feladata. Az a kérdés, hogy az idegen szavak, a honosított idegen szavak és a – mi esetünkben – magyar elemekből építkező tudományos szavak arányának milyennek kellene lennie, megválaszolhatatlan. Ilyen recept nincs. Mert például az angolhoz közel álló nyelvek beszélői könnyebben vesznek át angol szavakat és szerkezeteket, mint mondjuk a finnugor nyelvűek. Hogy az általános és középiskolákban meg a nagyközönség soraiban mennyi idegen szaknyelvi fogalom közvetíthető, nem tudom. Az angolul jól tudó értelmiségiek számára is nagyrészt ismeretlenek az angol szaknyelvi fogalmak, nem beszélve a közoktatásban részt

vevőkről és a nagyközönség tagjairól (mely utóbbiak angol nyelvtudását nem lehet dicsérni). Glatz Ferencre utalva azonban a fő kérdés az, hogy a mindenkori szakértelmiség gondoskodik-e a magas színvonalú magyar nyelvi tudományos fogalmi rendszerek megtartásáról, továbbfejlesztéséről vagy szükség esetén kialakításáról, lehetővé téve az anyanyelven történő tudásáramoltatást. Megszívlelendők Benkő Loránd szavai is:

„...idegen nyelvi műveltségűk sima átvétele is nyelvi gyarapodás, sőt nyelvünkbe emelésük és terjesztésük szükségszerű is, ha a mögöttük levő fogalom anyanyelvi szinten és eszközökkel megközelíthetetlen vagy nehézkes. De [...] az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél is: a közkinccsé tevés megkönnyítése.” (1999)

A (gyógyító, betegekkel foglalkozó) orvosok különleges helyzetben vannak abban a tekintetben (is), hogy betegek elsősorban nem orvos, tehát velük szót érteni csak az általuk beszélt nyelven lehet, a kórisme felállítása és a gyógy mód megmagyarázása csak az anyanyelven történhet, illetőleg azon a legeredményesebb (például a kisebbségi lakosság körében). Az orvosi szaknyelvről szólván tehát az anyanyelvűség kérdése jóval nagyobb súllyal esik latba, mint némely más tudományágban. A választ azonban arra, hogy milyen mértékben kapjon helyet az anyanyelv a szakszókincsben, kizárólag az adott tudomány művelői (a fizikusok, matematikusok, orvosok stb.) adhatják meg, senki más. Így bizony – mondjuk ki – az anyanyelv versenyképességének megmaradása elsősorban az értelmiségi elit tagjaitól függ. Ez pedig óhatatlanul fölveti a szóban forgó elit át- és elháríthatatlan anyanyelvi felelősségének a kérdését. S ennek bizony már nem csak szakmai vetülete van.

Szabó T. Attila

Szükségesek-e, hasznosak-e a magyar szakszavak, azaz terminus technicusok?

Bősze Péter „Szükséges-e a magyar nyelvű tudomány?” című írása a *Magyar Orvosi Nyelv* 2019. évi 2. számának „Kérdezz – Felelek” rovatában többszörösen is érint. Érint egyrészt édesapám révén, akinek a véleményét írásában a szerző vezérgondolatként idézte (na jó, legyen *mottó*, a gyengébbek kedvéért!). Érint úgy is, mint szerzőt, de úgy is, mint szakmai irományok elbírálására alkalmanként felkért bírálót. De főként úgy érint, mint a magyar élettudományi szaknyelv kialakulásával is foglalkozó növénykutatót (na jó, legyen *herbalista*, a hitelesség kedvéért!).

Vegyük hát érintettségeimet fordított sorrendben, és kezdjük az orvosi növénytantal, lévén tanult mesterségem az élettudomány és nem az orvoslás (na jó, vegyük magunkat komolyan: *botanikus, herbalista* [is] vagyok, de nem vagyok *medikus*).

Na mármost, ezzel a *herbalistával* rögtön bele is csaptam a levesestányér kellős közepibe. Mert ugyebár, ez a *herbalista*, ez a magyarban úgy félezer éve ismert szakszó (na jó, legyen

terminus technicus!). De tegye a szívére a kezét a kedves olvasó, és mondja meg legalább magának őszintén: tudja-e pontosan, hogy mit jelent ez a fél évezredes, idegen gyökerű magyar szakszó?

Őszinte leszek: egy hónapja magam sem tudtam pontosan. De most a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén a magyar élettudományi szaknyelv történeti fejlődéséről tartandó mesterkurzusra készülve már tudom, hogy angolul is legalább három különböző (helyes) és több helytelen értelme lehet. Ebből csak az egyik az orvosi növénytan, ami viszont majdnem egyértelmű, hiszen nyilvánvaló, hogy ez a szakszó csak a növénytan orvosi vonatkozásait fedi. (És miért csak majdnem egyértelmű? Azért, mert az orvosi növénytan, az orvosbotanikának részhalmaza a gyógyszerészeti növénytan, a *farmakobotanika* is.)

Most pedig tartozom még egy vallomással: az előbbi mondatokban utólag javítottam ki az orvosbotanika kifejezést orvosi növénytanra – csak azért, hogy ne vizes bort igyak, ha már tiszta vizet prédikálok. Erre a korántsem lényegtelen részletre majd a végén, a vezérgondolat (*mottó*) kapcsán vissza fogok térni.

Ez átvezet a második érdekeltségi köröm felé. Mint szerző és mint szakmai írományok elbírálására alkalmanként felkért bíráló lépten-nyomon ütközöm az „*írjunk-e magyarul?*” kérdéssel. Szerzőként a dolog egy kis odafigyeléssel megoldható (lásd az *orvosbotanika vagy orvosi növénytan* előbb említett esetét). Bírálóként már sokkal nehezebb a helyzetem/helyzetünk. Nem ritka az olyan, egyébként értékes, doktori címre pályázó dolgozat, amelynek már a magyar címét is le kellene fordítani – magyarra. A szöveg egyes mondatairól nem is beszélve.

Végül rátérnék a családi érintettségemre. Arra a vezérgondolatra, miszerint „... az idegen szó dédelgetése nem *szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent.*” A természettudományokban ez csak részben igaz. Nem kétséges, hogy a nemzetközi szakszavak beépítése a magyar nyelvbe szükséges is – és nem is rossz. A rossz akkor következik be, ha a gyakori idegen szakkifejezéseknek nem születik magyar megfelelője (vagy ha született is, a szerző vagy előadó ennek nincs tudatában). Erre csak egy éppen időszerű példát említenék, a *genetika* (magyarul örökléstan, örökléstudomány) példáját. Nem hiszem, hogy volna olyan „purista”, aki kitiltaná a magyar nyelvből a *genetika* szót – különösen akkor, ha tudja, hogy az örökléstan tudományági önállóságát egy magyar állatnemesítő, gróf Festetics Imre ismerte fel és nevezte meg elsőként 1819-ben (lásd pl.: <http://cserepka-janos.baptistaoktatás.hu/genetika-200>).

A nemzetköziség és nemzeti büszkeség is indokolja tehát a *genetika* szó használatát. De a *nemzetközi vagy nemzeti* vitájában van legalább két nyomós indok is a magyar örökléstan és a nemzetközi *genetika* szakszavak váltakozó használatára a magyar szövegben. Az egyik a választékosabb fogalmazás lehetősége: a két egyenértékű szó sokszor felváltva használható

az egymást követő mondatokban, vagy – kényszerhelyzetben – akár egy mondaton belül is. A „*szókincsbeli gazdagodás*” tehát választékosabbá, értékesebbé teszi a szerzőt is.

Ami azonban igazán fontos, az a tartalmi kérdés. Az átöröklés (*heredity*) ténye évezredes emberi tapasztalat. Az örökléstan tudománya (*genetics*) 2020-ban éppen 200 éves, korszakváltó (na jó, legyen *paradigmatikus!*) felismerés, felfedezés.

Ez a példa és a hasonló példák sora (na jó: *mutatis mutandis*) is igazolja, hogy a jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincsbeli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek.

ZÁRÓGONDOLATOK (Bősze Péter)

A hozzászólásokból két dolog tűnik ki: mindenki fontosnak tartja a magyar szakkifejezéseket, de kardoskodik az idegenek mellett is. A kérdés azonban az, hogy vagy ez, vagy az. A kettő sajnos nem megy. Egyértelmű, hogy a végtelenségig magyarítás nem létezik. Nem is ez a cél. Számos – noha idegenesnek hangzó – szakszó van, amelyiket meg kell tartani. Ezeket voltaképpen magyarnak fogadtuk, csak még nem léteznek annyi ideje, hogy hangzásuk elveszítse idegenszerűségét. Ha befogadtuk, magyarosan is írjuk. Kerülendő azonban, hogy a magyar orvosi nyelvben a magyart és az idegent is használjuk. Nemcsak, mert szükségtelen, hanem zavart is okoz, felesleges többletanulás semmiért. Gaál Csaba sejteti, hogy nem kell harcolni a keverék orvosi nyelv ellen, hiszen a német is az. A leghatározottabb véleményem, hogy ne utánozzuk a nyugati világot, abból nekünk még jó soha nem született, szörnyűség viszont annál több. A nyugati világ a végzetébe rohan (bevándorlók), de jó, hogy nem követjük! Senki ne értse félre, nem a tudomány nemzetköziségéről és nemzetközi nyelvről beszéllek, az az alap, hiszen azt közösen fogalmazzuk meg.

Kiemelek néhány gondolatot, véleményt nem fűzök hozzá, ki-ki gondolja végig gyermekeit szem előtt tartó lelkiismerete szerint.

„A tudomány nemzetközi – szokták mondani. Ez igaz, mert a tudománynak vannak – igaz, azért változó – nemzetközileg elfogadott szabályai, módszerei. De ne feledkezzünk meg arról, hogy sokféle tudomány van: elméleti, alkalmazott, és emeljük ki: nemzeti. A nemzeti tudományoknak, tudományszakoknak is meg kell felelniük nemzetközi elveknek, de van egy sajátosságuk: olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyet senki más. Ki lehet ebből lépni, s aki akar, lépjen ki bátran, de Magyarországon ne kerüljön hátrányos helyzetbe az, aki a magyar tudománnyal és annak kulturális terjesztésével kíván foglalkozni.

Nem ismerem olyan megalapozott állítást, mely szerint csak akkor lehet tudományos a nyelvhasználat, ha »hemzsegek« benne idegen szavak, kifejezések.

Önfeladásnak tekinteném, ha a magyar tudomány és kultúra szakembereiként (értelmiségiként) ki-ki a maga területén nem gondozná az anyanyelvet – persze a számára művelhető, elérhető módon.

Csak iróniának tudom tekinteni a kérdésben, hogy »alkalmatlan lenne a magyar nyelv tudományos nevezettár« létrehozására; persze, hogy nem alkalmas. Legföljebb mi, emberek vagyunk valamire alkalmatlanok – bár ez esetben erről sincs szó, inkább lustaságról, nemtörődömségről, közömbösségről.

Pár évtizede leírtam, s többen meg is jegyezték: ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellegüket, akkor ez nemsokára maga után húzza a köznyelvet is.

...igen, ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellemzőiket, esetleg a szaknyelvek már eleve idegen nyelvek (a világ nagyon sok, sőt a legtöbb nyelvében így van ez!), akkor az a nyelv egészére kihat: lehetőségeire, jövőjére és talán (ebben a nyelvészek bizonytalanok, én kevésbé) a beszélők személyiségére, teljesítményére is. Örülök, hogy világhírű magyar tudósok erősítik ezt a nézetet. És valóban, ha ez így történik, akkor az a nyelv elveszíti versenyképességét (a világ legtöbb nyelve már elvesztette, a magyar még nem!), és ez előszobája a nyelvcsereének.

Én szeretném megőrizni azt a kulturális-nyelvi hagyományt, amelyet magyarnak neveznek; már csak azért is, mert ha ez eltűnik, akkor a világ szegényebb lesz, és szemétdombra kerül sok ezer év magyar szellemtörténete, s mondjuk az általam kedvelt magyar kultúra. Tegyük hozzá: ebben a dologban egyes-egyedül csak mi, magyarok dönthetünk. Senki más nem fog harcolni a magyar nyelvért és kultúráért, és siratni sem fogja. Ezért én megmaradok a kulturális folyamatok figyelőjének és a kulturális hagyományok őrzőjének.

Kell-e nekünk az orvostudomány magyar nyelven? Természetesen igen, hiszen az ország kisebbik részét alkotják az orvosok, és ők a betegek sokaságáért vannak. És ez így marad mindaddig, amíg a magyar az anyanyelvünk.

A közelítő kétnyelvűség (magyar–angol) következménye az lesz, hogy az eluralkodó angol elsorvasztja a gyengébbet.

Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie.

Tévedés azt hinni, hogy a nevezet (terminus technicus) csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés. Tévedés az is, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen szavak [...]; az idegen szavak használata egyébként különösen a fiatalok körében vonzó, hiszen kifelé a tudományosság, az idegen nyelvi tájékozottság benyomását lehet kelteni vele.

A tudományok magyar szakszókincsének története is egyértelműen igazolja, hogy a nemzeti nyelvek alkalmasak, illetőleg azzá tehetők tudományos nevezettárak megalkotására.

A tudományok magyar nyelvezetére a magyar nyelvközösség érdekében van szükség. Alapigazság ugyanis, hogy a nyelvek versenyképessé csak a szak- és tudományos nyelvek révén válnak.”

Reményik Sándor

Köszönt egy ember ...

Köszönt egy ember: „Egészséggel járjon”.
„Adjon Isten”, ... feleltem halkán én.
Köd ült, csend ült az elhagyatott tájon,
S szürke varjak egy száraz jegenyén.

Mint valami fogadás, esküvés,
A ködben úgy koppant tompán a szó,
Aztán két összedobbant szívverés
Elvált, mint óceánon két hajó.

Először látott — utoljára tán,
Először, tán utolszor láttam én,
A varjak e szürke nap hajnalán
Jajgattak a ködben, a jegenyén.

A szemünk összevillant hirtelen,
A szívünk dobbant, megzajlott a vérünk,
Pedig nem történt semmi, semmi sem,
Csak jólesett, hogy magyarul beszéltünk.

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BALÁZS GÉZA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>balazs.geza@gmail.com</i>
BERÉNYI MIHÁLY	Budapest, <i>drbem@hotmail.com</i>
BITTER ISTVÁN	Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika, Budapest <i>bitter.istvan@med.semmelweis-univ.hu</i>
BLANKÓ MIKLÓS	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>blanko.miklos@gmail.com</i>
FRECSKA EDE	Debreceni Egyetem Pszichiátriai Klinika, Debrecen <i>efrecska@hotmail.com</i>
GAÁL CSABA	Ehingen, Tagesklinik, Németország <i>DrGaal@aol.com</i>
GYÉRESI ÁRPÁD	Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem Gyógyszerészeti Kara, Marosvásárhely <i>agyeresi@gmail.com</i>
JANKA ZOLTÁN	Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Pszichiátriai Klinika, Szeged <i>janka.zoltan@med.u-szeged.hu</i>
KAPRONCZAY KATALIN	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>kapryka@t-online.hu</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS JENŐ	Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék, Budapest <i>kiss.jeno@btk.elte.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
NÁDASY GYÖRGY	Semmelweis Egyetem Élettani Intézet, Budapest <i>nadasy.gyorgy@med.semmelweis-univ.hu</i>
NYÁRY SZABÓ LÁSZLÓ	Magyar Kulturális Örökség Alapítvány, Szeged <i>levelek@makultur.hu</i>
OZSVÁTH KÁROLY	Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika <i>ozsvath01@t-online.hu</i>
PALKOVITS MIKLÓS	Semmelweis Egyetem Anatómiai, Szövet- és Fejlődéstani Intézet, Budapest <i>palkovits.miklos@med.semmelweis-univ.hu</i>
SZAKOLCZAI-SÁNDOR NORBERT	Clinical Development, INC Research Hungary Kft., Budapest <i>norbert.szakolczai@gmail.com</i>
SÁNDOR TAMÁS	Semmelweis Egyetem II. Sz. Sebészeti Klinika, Budapest <i>dr.sandor.tamas@t-online.hu</i>
SZABÓ T. ATTILA	Balatonfüred, <i>szabotattila@gmail.com</i>
TRINGER LÁSZLÓ	Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika, Budapest <i>tringer.laszlo@med.semmelweis-univ.hu</i>
VARGA CSABA	Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Orvosi Népegészségtani Intézet, Környezet-egészségtani Tanszék, Pécs <i>chemsafty@freemail.hu</i>
VARGA ÉVA KATALIN	Semmelweis Egyetem Szaknyelvi Intézet, Budapest <i>varga.eva_katalin@semmelweis-univ.hu</i>